

4-65
1965-66

NUMIZMATIKAI KÖZLÖNY

SZERKESZTI
HUSZÁR LAJOS

LXIV—LXV. ÉVFOLYAM

1965—66

KIADJA

A MAGYAR RÉGÉSZETI, MŰVÉSZETTÖRTÉNETI
ÉS ÉREMTANI TÁRSULAT
ÉREMTANI SZAKOSZTÁLYA

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1966

TARTALOM

Kádár Zoltán: Állatábrázolások az ezeréves Róma pénzein	3
Biróné Sey Katalin: A pilisszántói éremlelet	9
Fitz Jenő: Philippus-éremlelet Tácról	13
Soproni Sándor: Rómaikori ólom súlyok a szekszárdi múzeumban	15
Turnwald, Christian: Denare vom ältesten ungarischen Oboltyp	19
Huszár Lajos: Bemerkungen zur Frage der ersten ungarischen Münzen	29
Gedai István: Árpád-kori lemezpénzeink kormeghatározásához	33
Gedai István: A nagykátai friesachi denárlelet	41
Pohl Artur: Erzsébet királyné L-betűs verdejegyű pénzei	49
Huszár Lajos: Kamaragrófok a középkorban I. kiegészítés	55
Kupa Mihály: Magyar és osztrák bankjegyszervezők	61
Soós Gyula: Kiss Kovács Gyula érmei	65
Kőhegyi Mihály: Pótlás a szombathelyi koracsászárkori denárlelethez	69
Szepessy Géza: Szórvány római pénzleletek a dorogi járásból	71
Szepessy Géza: Egy esztergomi XII. századi pénzlelet	75
Huszár Lajos: Éremlelet 1654-ből	78
Ambrus Béla: Egy apátsági szükségpénz	79
Csatkai Endre: A koronázási emlékérmek körül	82
Rózsa György: Száthmári Pap Mihály képmása	85
Perehazy Károly: Emlékezem a 100 éves régi pesti képviselőházzal	86
Csillag Ferenc: Schulek Alfréd (1878—1960)	87
Huszár Lajos: Leszli Andor (1880—1963)	88
Bendefy László: Horváth Tibor Antal (1889—1964)	90
Éremleletek	93
Irodalom	97
Szakosztályi élet	107
Résumé	109

A végén 8 képes tábla

A MAGYAR RÉGÉSZETI, MŰVÉSZETTÖRTÉNETI ÉS ÉREMTANI TÁRSULAT ÉREMTANI SZAKOSZTÁLYA

Célja a numizmatika tudományos művelése és a hazai éremgyűjtés fejlesztése.
A szakosztály kiadványa a

NUMIZMATIKAI KÖZLÖNY

A társulati tagok tagsági díja egy évre 10 Ft.

A Közlönybe szánt cikkek és közlemények kéziratai, továbbá tudományos kérdésekben való érdeklődések, valamint leletek, meghatározások és numizmatikai irodalmi termékek dolgában való értesítések és kérdések közvetlenül a szakosztály címére küldendők.

Szakosztályi ügyekben, új tagok felvételét illetően, valamint reklamációk dolgában is dr. Huszár Lajos szakosztályi titkár intézkedik. Címe: Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára, VIII. Múzeum krt. 14—16. Telefon 134—400/39 mellék.

Tagdíjfizetések és egyéb pénzügyi természetű ügyekben Zák Ede szakosztályi pénztáros ad felvilágosítást. Címe: Budapest, IV. Jókai u. 6. Telefon: 492—405. A szakosztály csekkszámlája 51.010 — VIII. A szakosztályi gyűjtemény és könyvtár a szakosztályi helyiségben Pál Ferenc és Tilly Gyula könyvtárosok, valamint Ambrus Béla gyűjteményőr kezelésében áll a hivatalos órák alatt a tagok rendelkezésére.

A szakosztály tisztviselői hivatalos óráikat minden csütörtökön délután 6—8 óra között tartják a szakosztályi helyiségben. (VIII. Csepregy u. 4. II. em. 15. ajtó.)

NUMIZMATIKAI KÖZLÖNY

SZERKESZTI
HUSZÁR LAJOS

LXIV—LXV. ÉVFOLYAM

1965—66

KIADJA

A MAGYAR RÉGÉSZETI, MŰVÉSZETTÖRTÉNETI
ÉS ÉREMTANI TÁRSULAT
ÉREMTANI SZAKOSZTÁLYA

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1966

AKADÉMIAI
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

TARTALOM

Kádár Zoltán: Állatábrázolások az ezeréves Róma pénzein	3
Biróné Sey Katalin: A pilisszántói éremlelet	9
Fitz Jenő: Philippus-éremlelet Tácról	13
Soproni Sándor: Rómaikori ólomsúlyok a szekszárdi múzeumban	15
Turnwald, Christian: Denare vom ältesten ungarischen Oboltyp	19
Huszár Lajos: Bemerkungen zur Frage der ersten ungarischen Münzen	29
Gedai István: Árpád-kori lemezpénzeink kormeghatározásához	33
Gedai István: A nagykátai friesachi denárlelet	41
Pohl Artur: Erzsébet királyné L-betűs verdejegyű pénzei	49
Huszár Lajos: Kamaragrófok a középkorban I. kiegészítés	55
Kupa Mihály: Magyar és osztrák bankjegytervezők	61
Soós Gyula: Kiss Kovács Gyula érmei	65
Kőhegyi Mihály: Pótlás a szombathelyi koracsászárkori denárlelethez	69
Szepessy Géza: Szórvány római pénzleletek a dorogi járásból	71
Szepessy Géza: Egy esztergomi XII. századi pénzlelet	75
Huszár Lajos: Éremlelet 1654-ből	78
Ambrus Béla: Egy apátsági szükségpénz	79
Csatkai Endre: A koronázási emlékérmek körül	82
Rózsa György: Szathmári Pap Mihály képmása	85
Pereházy Károly: Emlékérem a 100 éves régi pesti képviselőházzal	86
Csillag Ferenc: Schulek Alfréd (1878—1960)	87
Huszár Lajos: Leszih Andor (1880—1963)	88
Bendefy László: Horváth Tibor Antal (1889—1964)	90
Éremleletek	93
Irodalom	97
Szakosztályi élet	107
Résumé	109

A végén 8 képes tábla

A MAGYAR RÉGÉSZETI, MŰVÉSZETTÖRTÉNETI ÉS ÉREMTANI TÁRSULAT ÉREMTANI SZAKOSZTÁLYA

Célja a numizmatika tudományos művelése és a hazai éremgyűjtés fejlesztése.
A szakosztály kiadványa a

NUMIZMATIKAI KÖZLÖNY

A társulati tagok tagsági díja egy évre 10 Ft.

A Közlönybe szánt cikkek és közlemények kéziratai, továbbá tudományos kérdésekben való érdeklődések, valamint leletek, meghatározások és numizmatikai irodalmi termékek dolgában való értesítések és kérdések közvetlenül a szakosztály címére küldendők.

Szakosztályi ügyekben, új tagok felvételét illetőleg, valamint reklamációk dolgában is dr. Huszár Lajos szakosztályi titkár intézkedik. Címe: Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára, VIII. Múzeum krt. 14—16. Telefon 134—400/39 mellék.

Tagdíjfizetések és egyéb pénzügyi természetű ügyekben Zák Ede szakosztályi pénztáros ad felvilágosítást. Címe: Budapest, IV. Jókai u. 6. Telefon: 492—405. A szakosztály csekkszámlája 51.010 — VIII.

A szakosztályi gyűjtemény és könyvtár a szakosztályi helyiségben Pál Ferenc és Tilly Gyula könyvtárosok, valamint Ambrus Béla gyűjteményőr kezelésében áll a hivatalos órák alatt a tagok rendelkezésére.

A szakosztály tisztviselői hivatalos óráikat minden csütörtökön délután 6—8 óra között tartják a szakosztályi helyiségben. (VIII. Csepregy u. 4. II. em. 15. ajtó.)

Állatábrázolások az ezeréves Róma pénzein

Róma alapításának ezredik évfordulója 247-ben, Philippus Arabs és fiának uralkodása idején köszöntött be. Az ünnepségek egyéves késedelemmel, 248 április 21-én — *pro conclusione millesimi anni* (a későbbi Acta Sanctorum kifejezésével élve)¹ kezdődtek meg — a birodalom nehéz helyzete ellenére is — pompás ünnepségekkel. Természetesen a nagyjelentőségű eseményt a ró mavárosi éremverő műhelyek MILIARIUM SAECVLVM, SAECVLARES AVGG vagy SAECVLVM NOVVM feliratú új sorozatok kibocsátásával ünnepelték meg. Ezek közt a SAECVLARES AVGG hátlapi feliratú pénzek, amelyeknek előlapját Philippus paternek, ill. a császárnőnek: Marcia Otacilia Severa-nek, Philippus pater feleségének vagy fiának portréja díszít, egész más ábrázolásokkal örökítik meg ezt az évfordulót, mint néhány évtizeddel ezelőtt Septimius Severusnak, feleségének és fiainak az ő uralkodásuk idején rendezett százados ünnep, s az ünnepi játék alkalmából vert pénzei.² A 248-ban Rómában vert pénzekben ugyanis az említett felirat alatt, egy típus kivételével,³ különféle állatok szerepelnek. A saecularis ünnepségek történetében egyedülálló sorozattal már eddig is több ízben foglalkozott a kutatás,⁴ anélkül azonban, hogy a felmerült problémákat részletesen megoldotta volna. Rövid tanulmányunk különösen két kérdésben szeretné továbbszőni a kutatás fonalát: az egyik az ábrázolt állatok zoológiai-szisztematikai meghatározása és az ezzel kapcsolatban felmerült zoogeográfiai adatokkal, — másrészt pedig megoldást keres arra a kérdésre, hogy miért éppen állatsorozattal ünnepelték meg a ró mavárosi érmek ezt a nagyfontosságú évfordulót?

Már Henry Cohen hivatkozott a szóbanforgó éremsorozattal kapcsolatban Julius Capitolinus Gordianus életrajzának egy fontos helyére: *Fuerunt sub Gordiano Roma elefanti triginta et duo . . . , alces decem, tigres decem, leones mansueti sexaginta, leopardi mansueti triginta, belbi id est yaenae decem. . . hippopotami sex, rinoceros unus, arcoleontes decem, onagri viginti, equi feri quadraginta et cetera huius modi animalia innumera et diverse quae omnia Philippus ludis saecularibus vel dedit vel occidit; has autem omnes feras mansuetas et praeterea efferatos parabat ad triumphum Persicum. . . omnia haec Philippus exhibuit saecularibus ludis et muneribus atque circensibus, cum millesimum annum in consulatu suo et filii sui celebravit.*⁵

Vizsgáljuk tehát meg, hogy a 248-ban vert SAECVLARES AVGG. feliratú érméken milyen állatok szerepelnek? Minthogy a pénzek hátlapján a szelvényben I—VI. terjedő sorozatszám olvasható, a következőkben mi is az eredeti számozás sorrendjében vizsgáljuk meg az egyes állatábrázolásokat. Hogy az ábrázolások sorrendje nem pusztán véletlen, hanem bizonyos „hierarchikus” jellege van, ezt bizonyítja, hogy az egyes számot (I.) éppen az oroszlánt ábrázoló pénzek alatt olvashatjuk; az sem véletlen, hogy az oroszlán kizárólagosan csak Philippus pater

¹ Az ünnepségről általában: Euseb. Cron. arm. II. ed. Schöne, 180: *in principio regni Philippi cum filio millesimus annus Romae completus est et bestiae in circo magno interfectae ludique theatrales in campo Martio per noctem tribus diebus celebrati sunt, peragebat autem tres dies per noctem*, idézi Nilsson, s. v. „Saeculares ludi” PWRE, II R. I. A. 1719., — az Acta Sanctorum-ra való hivatkozást l.: Stein, s. v. „Iulius (Philippus)”, PWRE, X, 763 (további irodalommal), az ezredéves ünnepségek vallástörténeti értékeléséhez újabban: Fr. Altheim, Niedergang der Alten Welt, Frankfurt am Main, II, 1952, 311.

² E pénzekről G. Loisel, Histoire des ménageries de l'antiquité à nos jours, Paris, 1912, 108—109, IX. t., — újabban összefoglalólag: RIC IV (1949) 59. skk., főként 62., idézi Orosius, Adv. paganos VII, 20 késői, — Eusebiuson alapuló — szövegét Philippus ünnepi játékaikról.

³ RIC IV: Philippus I nr. 24 a—b. 9. t. 2 az oszlopon COS III felirat, — Philippus iun. RIC IV 225*: COS II, értelmezéséhez vö. a császár SAECVLVM NOVVM feliratú pénzének áldozati jelenetét: I. Scott—Ryberg, Rites of the State Religion in Roman Art, Rome, 1955, 188, 155b. kép, vö. még: 174. skk. A „Ludi Saeculares” pénzeinek szimbolikájáról általában: I. Scott—Ryberg, i. m. 174. skk., — a Severus-kori vonatkozásokról: H. Mattingly, BMC V, passim, főként p. XL.

⁴ Különösképp: H. Cohen, Médailles imperiales, 2V, Paris, 1885, 93, — O. Basiner, Ludi saeculares, Warszawa 1902, CVIII. skk., — M. Bieber, Die Medaillons am Konstantinsbogen, RM, XXVI, 1911, 233. skk., — vö. még 2. j.

⁵ SHA XX: Jul. Capitol. Vita Gord. 33, 1—3, hivatkozik rá már H. Cohen is: i. h., M. Bieber, i. m. 234, 2. j., Loisel, i. h., — G. Jenninson, Animals for show and pleasure in ancient Rome, Manchester 1937, 92.

248. évi SAECVLARES AVGG feliratú pénzén szerepel⁶ (I. t. 1. kép). (Philippus iunior éremverésében csak a következő évben, 249-ben jelenik meg a szimbolikus jelentésű naporoszlán,⁷ amelyről még alább szólunk.) Philippus pater pénzén nemcsak a nyugodtan lépdelő magános oroslán látható, hanem egy kisméretű ezüstpénzen — egy ezüst quinariuson, amely szintén az ünnepi játékok évében jelent meg, a hátlapján azonban nincsen felirat; ezen a pénzen két álló himoroszlán látható, antitetikus beállításban.⁸ (I. t. 2. kép)

Philippus pater említett sorozatának II-es jelzésű ezüst- és bronzpénzein a rómaiak híres totemállata, a nöstény farkas jelenik meg Remus-szal és Romulus-szal.⁹ Ez a képtípus — mint ismeretes — már a campaniai éremverésben megjelenik, majd Sex. Pompeius Fostulus i. e. 129 táján vert pénze óta a római numizmatikában gyakran szerepelt.¹⁰ Az ezeréves ünnepségek összefüggéseiben nyilvánvalóan az *imperium* és *pax romana* gondolatnak s az „Öröm Róma” eszméjének szimbóluma (I. t. 3. kép).¹¹

A sorozat következő száma, a III. képtípusban, az ábrázolt állatfajta szempontjából eltér Philippus pater és fia pénzein. Az előbbinél balralépő gazellát látunk,¹² ugyanezen állat szerepel Otacilia egyik pénzén is.¹³ Viszont Philippus iuniornál a szelvényen III-as jelzetű pénzen jobbalépő fiatal jávorszarvát láthatunk (*Alces alces*) (I. t. 4–6. kép).¹⁴ A jávorszarvsnak ez az egyetlen ránkmaradt ábrázolása Róma és Itália ókori művészetében, éppen ezért művészet- és zoológiatörténeti szempontból egyaránt igen érdekes ebben a vonatkozásban is Julius Capitolinus említett Gordianus-életrajzának az az adata, amely az említett császárok, ill. III. Gordianus rómovárosi vadaskertjének ábrázolásáról szól, amelyben a különféle állatok közt a jávorszarvas is szerepelt: „*extat silva eius ams memorabilis, quae picta est in domo rostrata Cn. Pompei, quae ipsius et patris eius et proavi fuit, quam Philippi temporibus vester fiscus invasit. In qua pictura etiam nunc continentur cervi palmati ducenti(s) mixtis Britanni(s), equi feri triginta, oves ferae centum, alces decem, (t)auri Cypriaci centum, strutiones Mauri miniati trecenti, onagri triginta, a(p)ri centum quinquaginta, ibices ducenti, dammae ducenti.*”¹⁵ Minthogy az említett falképnek semmi nyoma sem maradt, így nem tudjuk eldönteni, hogy a jávorszarvast ábrázoló pénz ábrázolása közvetlen élmény után, vagy pedig esetleg korabeli festmény után készült, bár az előbbi valószínűbb. A négyes szelvény-jelzet egyszerűbb formája: feliratú pénzeket kétféle írásmóddal jelenik meg. A négyes szelvény-jelzet egyszerűbb formája: III, amely felett Philippus pater és Otacilia pénzein¹⁷ egyaránt a víziló (*Hippopotamus amphibius*) ábrázolása látható (I. t. 7–9. képek). Otacilia¹⁸ és Philippus filius bronz-pénzein ugyanez a képtípus S. C. felirattal szerepel (I. t. 26.).¹⁹ Figyelemre méltó, hogy e típus leggazdagabb változatait Otacilia pénzein láthatjuk: előrenéző, fejét felemelő vagy lehorgasztó víziló mintegy négyféle változatban jelenik meg, mégpedig úgy látszik, fiatalabb (pl. I. t. 9) és idősebb kifejelett példányok ábrázolásaival (pl. I. t. 7) is találkozhatunk. Annál is inkább feltűnő, hogy éppen Otacilia pénzein szerepel a víziló ily változatos formában, hiszen a császárnő pénzei közt egyéb állatábrázolás — egy gazella-félét leszámítva — nem fordul elő. Mindez arra látszik utalni, hogy itt valami kapcsolatot kell keresnünk a császárnő tisztelete és a Hippopotamus-ábrázolás közt. Igaz, korábban csak császárok pénzein jelent meg ritkán, főként egyiptomi verdékben készült pénzeket²⁰ ez a jellegzetes afrikai állat, azonban figyelembe véve, hogy az egyiptomi

⁶ RIC IV Nr. 12–13, 6. t. 8. — O. Basiner, i. m. LXXXIX, sk., Nr. 43–47, XI. t. 8–9, — az egyes állatok meghatározásához vö. még M. Bieber, i. m. 234. 2. j.

⁷ RIC IV 98: Nr. 238 (nem rómovárosi, hanem antiochiai verdéből).

⁸ RIC IV Nr. 14., — Sammlung Franz Trau, Wien–Luzern, 1935, 34. t. Nr. 2713.

⁹ RIC IV Nr. 15–16, 6. t. 9.

¹⁰ F. Castagnoli, s. v. „Lupa Capitolina”, Encicl. dell’ arte antica, IV, Roma, 1961, 732 (további irodalommal).

¹¹ Vö. M. Bernhart, Handbuch zur Münzkunde der römischen Kaiserzeit, Textband, Halle (Saale) 1926, 83. — Fr. Klinger, Virgil und die römische Idee des Friedens, in „Römische Gesteiswelt” München, 1961, 626 skk.

¹² RIC IV Nr. 17*, — O. Basiner, i. m. XCI. skk. Nr. 53.

¹³ RIC IV Nr. 201., — O. Basiner, XC. skk., Nr. 67.

¹⁴ RIC IV Nr. 224., — O. Basiner, i. m. XC. skk., Nr. 59–61, XII. t. 3. A Philippus inn. RIC IV 224.

8. t. 13, Römische Münzen, Versteigerung 1925, Leo Hamburger 58. t. Nr. 1401 jávorszarvas ókori ismertéhez: W. Richter, Achlis, Philologus, 103, 1959, 280. skk.

¹⁵ SHA XX: Jul. Capitol., Vita Gord. 3, 6–7.

¹⁶ RIC IV Nr. 20., — O. Basiner, i. m. XCII, Nr. 62.

¹⁷ RIC IV Nr. 200., — O. Basiner, i. h. Nr. 63–65, XII. t. 4., G. Loisel, i. m. IX t.

¹⁸ RIC IV Nr. 200., — O. Basiner, — legrealisztikusabb változatok egyike: Münchener Münzhandlung Karl Kress, 126. Versteigerung, 1963. 838. kép.

¹⁹ RIC IV Nr. 272., — O. Basiner, i. h. Nr. 66.

²⁰ Pl. G. Dattari, Numi Augg. Alexandrini, Cairo, 1901, XXXII. t.: 162 (Ti. Claudius), 1574 (Hadrianus), 4416 (Severus Alexander).

kultuszokban szereplő vízilószerű istennő, Thoëris („a Nagy”), a terhes asszonyok védője, a császárnő pénzein különös szerephez jutnak a termékenységgel kapcsolatos szimbolikus²¹ képtípusok — nem lehetetlen, hogy a hipopotamus is beletartozik ebbe a *fecunditas-felicitas* fogalomkörbe.

A négyes szelvényjelzet másik alakja: IV; efölött Philippus pater egyik antoninianusán balra lépő nagyfejű, hosszúszarvú antilop látható (I. t. 11. kép):²² valószínűleg a római művészetben többször is szereplő oryx-antilop (Oryx leucoryx) állunk szemben.

A saecularis ünnepre vonatkozó pénzsorozatok további emissióin csupa szelíd, kérődző állatok ábrázolásait látjuk. Az V-ös, ill. az U-jelzésű antoninianusokon, amelyeknek előlapjain Philippus pater sugárkoronás portréja látható, jobbra lépő hímszarvas van ábrázolva különböző változatokban.²³ Az erősebbtörzsű, rövidnyakú valószínűleg az erdei szarvas (Cervus elaphus) ábrázolásai (I. t. 14. és 18. kép), viszont a másik, a vékonyabb törzsű és nyakú, agancsán több rőzsával a dámvad (Dama Dama) (I. t. 12, 13, 15, 16. képek).²⁴ A VI-os jelzésű sorozat állatábrázolásai közt háromfajta különböztethető meg, ezek az állatok is Philippus pater antoninianusait díszítik.²⁵ Az egyik fajtára jellemző a többi antiloptól és a szarvasfélektől eltérő erős zömök törzs, előrenyúló, szinte orrmányt alkotó nagy fej, a szarv formája szerint viszont ez az állat is antilopfélé (I. t. 17. kép). Valószínű, hogy az említett pénzen eurázsiai steppék lakóját, a saiga-antilopot (Colus tataricus-t) láthatjuk.²⁶

A VI. jelzetű pénzeken szereplő másik antilopfajta (I. t. 19, 20 képek) sokkal karcsúbb, kecsesebb alkatú az előzőnél, jellemző rá a finom, vékony, konkáv görbületű, felső részén előre-hajló szarv, az egyiptomi ábrázolásokkal összehasonlítva, amelyeket Otto Kellert bubaliskának véli (Bubalis mauretanicus);²⁷ lehetséges, hogy itt is ezzel az antiloppal állunk szemben, azonban egy másik afrikai antilopra is gondolhatunk, a kobus-ra (Kobus maria), amelyik jelenleg a Fehér Nílus mocsárvidékein él. Végül a jelzett érem-emisszió egy harmadfajta antilop is megjelenik (I. t. 22, 24, 25. képek), amelyet hátrahajló rendkívül finom, hullámosan meggömbült szarv jellemez; itt teljes a hasonlóság a Keller által is az egyiptomi emlékekről bemutatott ún. Mendes-antiloppal vagy addax-szal (Addax nasomaculata),²⁸ amelyet csavart szarva miatt az id. Plinius is „strepsiceros” néven említ.²⁹ Az addax pompás ábrázolása látható a nemrégiben feltárt későantik Piazza Armerina-i mozaikon is, ahol egy szerencsétlenül járt antilopot oroszlán tép szét.³⁰ Végül az említett jelzésű antoninianusokon egy negyedik kérődző-féle is előfordul, ez azonban nem antilop; hosszú feje, hátrahajló, sok csomóval, ill. harántdudorral ékes, egyenletesen görbülő szarva elárulja, hogy ez az állat vadkecske, mégpedig valószínűleg az Alpokban ma is előforduló kőszáli kecske (Capra ibex) (I. t. 21, 23. képek), amelynek ábrázolásáról a fentebb említett Julius Capitolinus-féle szöveg is beszélt, de gondolhatunk a Krétában, Iránban a Kaukázusig előforduló bezoárkecskére (Capra hircus) is, amelynek a szarvasoktól és az antilopotól elütő szarván a „csomóinak vagy harántdudorainak száma az idős állatoknál 10—12”,³¹ az egyiptomi falképeken — főképpen a thébai ábrázolásokon szereplő kecskével való összetetés alapján — az előbbi meghatározás a valószínűbb.³²

Röviden összefoglalva a Philippus Arabs-kori SAECVLARES AVGG-pénzeken szereplő állatokról mondottakat, megállapíthatjuk, hogy mintegy 10 állatfajta szerepel ezeken a pénzeken, ami a többi római uralkodók pénzeihez viszonyítva szokatlanul nagy szám, még ha az egyiptomi verdékben készült császárkori pénzeket is figyelembe vesszük. Azt is megállapíthatjuk, hogy ezek közt mindössze két kimondottan ragadozó állat szerepel: az oroszlán és a farkas, — az utóbbi is mint az isteni gyermeket szoptató anya, a többi állat mint patás, növényevő (igaz, egyes római mozaikokon a víziló kettéharapja a krokodilt, ezen harcos vonásairól azonban a szóbanforgó pénzekon szó sincsen!). Az állatokat a művész békésen felvonulva ábrázolja; harcnak, küzdelemnek semmi nyoma. Az állatok a Birodalom legkülönbözőbb területeiről származnak. A Rómát szimbolizáló farkas a kisázsiai Magna Mater állata; az oroszlán mellett a rómaiak számára jellegzetesen északi állat: a jávorszarvas is megjelenik, — egyébként

²¹ Vö. Steier, s. v. „Nilpferd” PWRE, XVII, 570. sk. (további irodalommal).

²² Vö. RIC IV Nr. 18 (III-es jelzéssel).

²³ RIC IV Nr. 21—23, 6. t. I—II, — O. Basiner, i. m. XCI, Nr. 54—58, XII. t. 1—2.

²⁴ Vö. G. Dattari, i. m. 128, XXXII. t. 2023 (Trajanus).

²⁵ RIC IV Br. 23*, — O. Basiner, i. m. XCI. skk., Nr. 48—53, XII. t. 10.

²⁶ Vö. O. Keller, Die Antike Tierwelt², Hildesheim, 1963, 295. sk.

²⁷ O. Keller, i. m. 294, 98—99. képek.

²⁸ Vö. O. Keller, i. m. 293, 97. kép.

²⁹ Plin. n. h. VIII, 214, XI, 124, hivatkozik rá O. Keller is: i. m. 293.

³⁰ B. Pace, I mosaici di Piazza Armerina, Roma, 1955, X. t.

³¹ Vö. Brehm A., Az állatok világa, 2. magyar kiad. Emlősök, szerk. Éhik Gy. Bp. é. n. 84.

³² Vö. O. Keller, i. m. 296. skk., 53. kép, vö. a 101. képpel; a másik vadkecske: RIC IV 6. t. 12.

az afrikai állatok uralkodnak: a nílusi — tehát Egyiptomot jelképező — víziló, a lybiai addax, az oryx stb.

Mindezek a megállapítások felvetik azt a kérdést: mi az igazi jelentősége ennek az „állatseregletnek” az ezredéves Róma jubiláris pénzén? Semmi esetre sem pusztá bemutatása a cirkuszi, amphiteatrumi játékokban halálra szánt állatoknak,³³ az ábrázolás egyáltalán nem agonisztikus jellegű. Az is feltűnő, mint hangsúlyoztuk, hogy az egyetlen kimondottan „félelmetes” megjelenésű állat, az oroszlán kivételével hiányoznak a cirkuszi állatok közt oly gyakori ragadozók: a párdúc és a medve, holott a fentebb említett római történetíró határozottan utal ezek szerepére a Philippus-kori saecularis játékokban. Mindezek figyelembe vételével bizonyosan megállapíthatjuk tehát, hogy ennek az állatseregletnek bemutatása elsősorban a *triumphus*-gondolat jegyében történt, ahogyan az exotikus állatok felvonulása a triumphusoknál — mint ezt Kallixenos-tól tudjuk,³⁴ már a II. Ptolemaios Philadelphos által i. e. 271–270-ben rendezett Ptolemaia ünnepségek hagyományaként a hellenisztikus uralkodókat utánzó római császárok-nál a nagy triumphusok alkalmából nemcsak a saecularis ünnepségeken,³⁵ mint pl. Septimius Severus 204-es ünnepségein,³⁶ hanem később is, pl. Aurelianus császárnak Zenobia felett aratott győzelmének megünneplésén is szokásban volt.³⁷

Azonban — mint éppen az utóbbi nagy triumphusnak leírásából tudjuk — a császárok a különböző területekről elhurcolt vadállatokkal együtt az ott zsákmányolt foglyokat, Aurelianus esetében magát a legyőzött királynőt is — felvonultatták.³⁸ Philippus Arabsnál a legyőzött népekre való utalás teljességgel hiányzik. Ő, akit családjával együtt egy 248-ra keltezhető romulai felirat „*restitutores orbis totius*”-ként³⁹ ünnepel, a győzelem kifejezésére nem tartja szükségesnek sem a diadalmas istenek megjelentetését, sem a legyőzött barbárokét. S midőn a császár a nagy évfordulót megelőzőleg a birodalom örökkévalóságának gondolatát éremre akarja vésetni, akkor az AETERNITAS AVGG. feliratú pénzekre⁴⁰ a hosszú élet szimbólumát, az elefántot véseti, akit a hátán ülő kis alak, nyilván egy barszolgá botjával irányít. (I. t. 27) Úgy látszik, hogy a békésen lépdelő állatokkal kifejezett triumphus-gondolat mögött a triumphusnak nem a harcias „marsi” vonatkozása rejlik, hanem a *Pax Romana* gondolata, amire, mint említettük, a *lupa capitolina* ábrázolása is utal.

A római béke gondolatával kapcsolatban a békésen felvonuló állatokról szólva, nem feledkezhetünk meg az új aranykort éneklő Vergilius IV. ecloga profécijáról sem.⁴¹ Trencsényi Waldapfel Imre hangsúlyozza, hogy a „vergiliusi aranykor pozitív vonásai közül is a legszembe-tűnőbb Artemis-szel... hozható kapcsolatba.⁴² Nos, nem ezt a világot idézik-e Philippus Arabs pénzén a szarvasok, az antilopok és a kecske? A békés oroszlánnal kapcsolatban a vergiliusi szöveg és a biblikus aranykorkép, amiről Ézsaiásnál olvashatunk — a vadállatok megszelídülésének mozzanata⁴³ — mindez arra utal, hogy Philippus Arabs korában is érvényes az új békés, boldog aranykor ősi szimbolikája, talán mélyebben és humánusabban, mint akármikor előtte. Hogy ebben milyen hatása volt a keleti vallásoknak,⁴⁴ az ophikus elképzeléseknek, vagy a III. század derekán Rómában is feltörő neoplatonizmusnak, ezt megfelelő szöveges bizonyítékok

³³ A római állathecceken szereplő állatokról: G. Loisel, *Histoire des ménageries de l' antiquité à nos jours*, Paris, 1912, — G. Jenninson, *Animals for show and pleasure in Ancient Rome*, Manchester, 1937.

³⁴ *Callixeni Rhodii*, De Alexandria, frgm. lib. IV. 2. C. Müller, *PHG III* p. 62–63., *H. Volkmann*, s. v. „Ptolemaia” *PWRE*, XXIII, 2, 1582, — *Ua.*, s. v. „Ptolemaios II. Philadelphos” *PWRE*, XXIII, 2, 1663. sk.

³⁵ *B. Pace*, i. m. 64 (további irodalom: 75. 2. j.) az „exotikus” állatokat említő feliratokat is pl.: *ILS 5055*, 5059–5062 (az utóbbi minturnumi felirat 249-ben keletkezett).

³⁶ *B. Pace*, i. h.

³⁷ *SHA. XXVI: Fl. Vopisc. Vita Aurelian.* 33, 3–4 (jellemző, hogy itt is szerepel — többek közt — a szarvasok által vont kocsi, akárcsak II. Ptolemaios Philadelphos diadalmenetében).

³⁸ *SHA. XXVI: Fl. Vopisc. Vita Aurelian.* 33, 4 et 34, 1–3.

³⁹ *ILS 510*.

⁴⁰ *RIC IV Nr. 58: 6. t. 5, 167 a–b: 9. t. 1., 167 c: 9. t. 4., M. Bieber*, i. m. 24. 1. j. (idézi *H. Cohen*, i. m. adatait). Az antik szerzők közül *Aristoteles* beszél először az elefánt hosszú életkoráról, a III. századi szerzők közül *Aelianus* (*De nat. anim.* IX. 58), vö. *O. Keller*, i. m. 381 sk. (Philippus említett pénzéről is szólva).

⁴¹ *Verg. Ecl. IV. 21. sqq. vv.*

⁴² *Trencsényi-Waldapfel I., Vallástörténeti tanulmányok*, Budapest, 1959, 351.

⁴³ *Trencsényi-Waldapfel I.*, i. h., vö. még: *S. Sudhaus*, *Jahrhundertfeuer in Rom und messianische Weissagungen*, Rhein. Mus. LVI, 1901, 37., — *E. Norden*, *Geburt des Kindes* (Studien der Bibliothek Warburg, Heft 3) Berlin–Leipzig, 1924, 52. — *H. Wagenvoort*, *Vergils vierte Ekloge und das Sidus Julium*, 1929, 9. — *G. Erdmann*, *Die Vorgeschichten des Lukas- und Mattheus-Evangeliums und Vergils vierte Ekloge*, 1932, 122. — *K. Kerényi*, *Das persische Millenium im Mahābhārata bei der Sybille und Vergil*, *Klio*, XXIX, 1936, 23.

⁴⁴ A szíriai vallásosság jelentőségére Philippus Arabs valláspolitikájában: *Fr. Altheim*, i. m. 311. skk., 335 (u. i. a császár és a kereszténység viszonyáról).

alapján nem tudhatjuk. De bizonyos az, hogy az apollói értelemben a Nap jegyében beköszöntő új aranykor gondolata is felelevenedett az ő uralkodása idején. Az új aranykort hozó Gyermekek alakja adva volt a fiatalabbik Philippus személyében. Otacilia TEMPORVM FELICITAS feliratú pénzén az *Aeternitas* fönixmadarat tart a kezében, s a caduceus tartó *Felicitas* előtt ott áll a Gyermekek, akinek fejére védőn teszi kezét a trónon ülő császárnő, míg egy másik gyermek a császárnőhöz símul.⁴⁵ Maga a fiatal császár pedig, ugyanúgy, mint az atyja, szintén nemcsak elefánt-ábrázolásos *Aeternitas* feliratú pénzt veret (I. t. 10. kép),⁴⁶ hanem a sugárkoszorús Sol mellképe is megjelenik az AETERNITAS IMP(eri) feliratú pénzein.⁴⁷ Sőt a nagy jubileum utáni évben, 249-ben, azaz Róma alapításának 1002. esztendejében olyan antoninianust is veret az ifjú uralkodó, amelynek hátlapján a sugárkoszorús naporoszlán jelenik meg, akár csak Carcallának 215–217 közt Rómában vert denariusain.⁴⁸ Ha mindezekhez hozzátesszük, hogy egy philippopolisi vonatkozású felirat Philippus filiust, mint *Neos Helios*-t ünnepli,⁴⁹ úgy gondoljuk, világossá válik az a kultikus háttér, amelyben a SAECVLARES AVGG. feliratú pénzek állatábrázolásai készültek.

Kádár Zoltán

⁴⁵ Rajzát: H. Cohen, i. m. V. 151. ad. Nr. 75., eszmei háttéréhez vö.: CIL. VIII. 8809; ILS. 5785. Felicissimis temporibus etc. hivatkozik rá: *Alföldi A.* Insignien und Tracht der römischen Kaiser, R. M. 50, 1935. 101. 1. j., phoenix és a császárnő kapcsolatához vö.: *A. Alföldi* R. M. 49, 1934, 69. 1. t. 3.

⁴⁶ RIC IV. Nr. 58. 6. t. 5.

⁴⁷ RIC IV. p. 63 Nr. 112., 226., 8. t. 11. Vö.: *M. Bernhart*, i. m. I. 83.

⁴⁸ RIC IV. Nr. 238.

⁴⁹ BMC V. p. CCVII et n. 458: Nr. 149 = 71. t. 9, 459: Nr. 150 = 71. t. 10, Nr. 151: 71. t. 11, 462 = 72. t. 7, Nr. 178: 72. t. 8, 465: Nr. 196 = 73. t. 3, 488: Nr. 290 = 76. t. 9. etc.

⁵⁰ IGGR I 1480 (Moesia inferior-ból) hivatkozik rá: *L. Cufaux—J. Toudrian*, Un concurrent de christianisme. Le culte des souverains dans la civilisation gréco-romaine, Tournai, 1957, 374.

A pilisszántói éremlelet

1960 decemberében kerültek az érmek a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárába. Jánszky István pilisszántói lakos találta és jelentette be a leletet.¹ A találó elmondása szerint a kálvária domb melletti szántóföldön bukkant az érmekre, amelyeket a korábban történt szántás, illetve az eke széthúzott a barázdákban. Első bejelentése szerint több mint 100 db éremből állott a lelet, azonban végül is csak 98 db került a múzeumba.

A későbbiekben az egyik gyűjtő még 17 db érmet juttatott el az Éremtárba, azzal hogy ezek a pilisszántói lelethez tartoznak, az ő tulajdonában vannak. Mivel ezen érmek állapota és kora egyezett a már itt levő darabokéval, így a lelethez tartozónak fogadjuk el őket. Az értékelésnél együtt tárgyaljuk, de részletezésüket külön adjuk.

Pilisszántó községből már a korábbiakban is kerültek elő római emlékek. Mérföldköveket ismerünk a községből, vagy annak közeléből.² I–II. századi sírkőtöredékekre is bukkantak, amelyek másodlagos felhasználásban egy későrómai kősírláda oldalait alkották, magából a sírból csontok, egy üvegtál és két bronzfibula került elő.³ A temetőben sírásás közben egy erős építésű falra bukkantak.⁴ A kálvária területén egy mesterségesen kiemelkedő, négyszögű terület van (lehet, hogy őrtorony maradványa).⁵ Valószínű, hogy itt római településsel számolhatunk, annál inkább, mivel az Aquincumot és Brigetiot összekötő római út itt haladt el. Csévről a „Pusztavölgyön” át futott az út Pilisszántóra és innen tovább Pilisvörösvárra Aquincum felé.⁶

A kizárólag antoninianusokból álló lelet mintegy negyven évet ölel fel, Julia Domna vereteivel indul és Traianus Decius pénzeivel zárul. Kivéve Julia Domna és Caracalla antoninianusait (II. t. 1. kép) verdefényes, hibátlan darabokból áll a lelet.

Érdekes az itt előforduló, eddig publikálatlan (Cohen² n. h., RIC n. h.) Pupienus CONCORDIA AVGG típusa (II. t. 2. kép), ez a hátlap felirat ilyen ábrázolással eddig csak Balbinusnál (Balbinus RIC 10.) volt ismeretes.

Az antoninianusok kevés kivétellel a római verde készítményei. Gordianus RIC 98 (II. t. 3. kép) és RIC 213 típusa, továbbá Otacilia Severa RIC 127 antoninianusa az Antiochia-i verdében készültek.

A lelet Traianus Decius római verdében vert darabjaival zárul. Bár első kibocsátásain is megtaláljuk a VICTORIA AVG (II. t. 4. kép), PANNONIAE (II. t. 5. kép), DACIA (II. t. 6. kép), GENIVS EXERC ILLVRICIANI (II. t. 7. kép) hátlapokat, de a caesar cím továbbá a Messius Quintus név használata arra utal, hogy a második kibocsátásban, 250–251 között készültek ezek a darabok.⁷ Tehát a lelet záródása a 251 év első felére tehető.

Az eddigi kutatások ebben az időszakban nyugtalanságot észleltek Pannónia északi részében, közelebbről a Dunakönyökben, amelyet egy kívülről jövő ellenséges támadásnak tulajdonítottak.⁸ Néhány elrejtett éremlelet is erre utalt. Ezeknek a valamivel később záruló éremkincseknek (a bajóti lelet 251 végén,⁹ a brigetioi¹⁰ és az ismeretlen pannóniai lelőhelyű¹¹ a 252 évben zárulnak) a sorozatát a mi pilisszántói leletünk nyitja meg.

¹ 863–14–9/1960 R.

² Múzeumi és Könyvtári Értesítő. 1908. III. o.

³ Nagy Lajos: Egy pilisszántói későrómai sír. Magyar Múzeum 1946 április 4–10. o.

⁴ Magyar Nemzeti Múzeum Adattára 271. P. IV.

⁵ Lásd 4. jegyzet.

⁶ Graf András: A Pannónia ókori földrajzára vonatkozó kutatások áttekintő összefoglalása. Budapest 1936. Diss. Pann. I. 5. 96. o.

⁷ Mattingly H. – Sydenham E. – Sutherland C.: The Roman Imperial Coinage. London 1949, Vol. IV. Part III. 109–112. o.

⁸ Barkóczi L. – Bóna I. – Mócsy A.: Pannónia története. Budapest 1963. 107. o.

⁹ Jónás Elemér: A bajóti római ezüstpénzlelet és tanulságai. Országos Magyar Régészeti Társulat Évkönyve II. 1923–1926. 137. o.

¹⁰ Radnóti Aladár: Néhány adat a consecratiós érmekhez. Numizmatikai Közöny XLIV–XLV. 1945–46. 8. o.

¹¹ Jónás i. m. 154. o. 18. jegyzet.

Összesítés

Julia Domna	1 db
Caracalla	2 „
Pupienus	1 „
Gordianus Pius	63 „
Philippus pater	33 „
Otacilia Severa	2 „
Philippus iunior	6 „
Traianus Decius	6 „
Herennia Etruscilla	1 „
összesen	115 db

*Julia Domna*¹²

Coh ² 106	RIC 379 (a)	antoninianus	1 db
----------------------	-------------	--------------	------

Caracalla

Coh ² 358	RIC 281 (a)	„	1 „
„ 608	„ 311 (c)	„	1 „

Pupienus

Av: Coh ² 2, Rv. Coh ² 5, RIC n. h.	„	1 „
---	---	-----

Gordianus Pius

Coh ² 22	RIC 51	„	1 „
„ 25	„ 63	„	1 „
„ 41	„ 83	„	2 „
„ 50	„ 35	„	1 „
„ 62	„ 65	„	1 „
„ 98	„ 144	„	1 „
„ 98	„ 210	„	3 „
„ 109	„ 84	„	5 „
„ 121	„ 86	„	5 „
„ 130	„ 36	„	1 „
„ 142	„ 67	„	2 „
„ 155	„ 145	„	2 „
„ 173	„ 3	„	2 „
„ 196	„ 18	„	1 „
„ 210	„ 37	„	1 „
„ 216	„ 68	„	1 „
„ 250	„ 88	„	4 „
„ 253	„ 92	„	2 „
„ 261	„ 89	„	2 „
„ 266	„ 93	„	1 „
„ 272	„ 90	„	1 „
„ 276	„ 94	„	1 „
„ 296	„ 148	„	2 „
„ 299	„ 150	„	1 „
„ 302	„ 4	„	1 „
„ 312	„ 38	„	1 „
„ 328	„ 152	„	1 „
„ 348	„ 154	„	1 „
„ 353	„ 156	„	2 „
„ 381	„ 6	„	1 „
„ 383	„ 39	„	2 „
„ 388	„ 71	„	1 „
„ 404	„ 95	„	3 „

Philippus pater

Coh ² 3	RIC 26 (b)	antoninianus	2 db
„ 9	„ 27 (b)	„	1 „
„ 12	„ 57	„	1 „
„ 25	„ 28 (c)	„	1 „
„ 33	„ 59	„	1 „
„ 43	„ 31	„	1 „
„ 54	„ 33	„	1 „
„ 55	„ 32 (b)	„	2 „
„ 72	„ 35 (b)	„	1 „

¹² A lelet Cohen szerinti meghatározását az azóta elhunyt Kerényi András végezte.

„ 80	„ 36 (b)	„ I „
„ 120	„ 2 (b)	„ I „
„ 136	„ 4	„ I „
„ 169	„ 44 (b)	„ 3 „
„ 182	„ 19	„ I „
„ 205	„ 47	„ I „
„ 215	„ 48 (b)	„ 3 „
„ 227	„ 49 (b)	„ I „
„ 231	„ 50	„ I „
„ 235	„ 51	„ I „
„ 239	„ 52	„ 2 „

Philippus iunior

Coh ² 48	RIC 218 (d)	antoninianus 1 db
„ 54	„ 216 (c)	„ I „
„ 61	„ 220 (b)	„ 3 „

Traianus Decius

Coh ² 16	RIC 12 (b)	antoninianus 1 db
„ 49	„ 16 (c)	„ I „
„ 86	„ 21 (b)	„ I „
„ III	„ 7 (c)	„ 2 „

Kiegészítés

Gordianus Pius

Coh ² 41	RIC 83	antoninianus 1 db
„ 86	„ 1	„ I „
„ 97	„ 143	„ I „
„ 98	„ 144	„ I „
„ 109	„ 84	„ I „
„ 167	„ 213	„ I „

Philippus pater

Coh ² 49	RIC 61	antoninianus 1 db
„ 120	„ 2 (b)	„ I „
„ 165	„ 44	„ I „
„ 173	„ 12	„ I „
„ 231	„ 50	„ 2 „

Otacilia Severa

Coh ² 4	RIC 125 (c)	antoninianus 1 db
„ 20	„ 127	„ I „

Philippus iunior

Coh ² 48	RIC 218 (d)	antoninianus 1 db
---------------------	-------------	-------------------

Traianus Decius

Coh ² 16	RIC 12 (b)	antoninianus 1 db
---------------------	------------	-------------------

Herennia Etruscilla

Coh ² 19	RIC 59 (b)	antoninianus 1 db
---------------------	------------	-------------------

Biróné Sey Katalin

Philippus-éremlelet Tácról

A táci 1963. évi ásatás tíz denárból és egy antoniniausból álló kis éremleletet hozott felszínre. Az érmek a IV. századi ókeresztény bazilika alatt húzódó épületnek az utcára néző bejáratában kerültek elő, elszórta a földben. A lelet +203 cm mélysége¹ a bazilika alatt nagyobb, de még csak részleteiben ismert épület padlószintjét jelenti. A nagy kiterjedésű ház a rétegeiből feltárt érmek és leletanyag alapján a Severusok alatt épült, markomann háborúk pusztításait jelző vastag égési réteg felett. Ugyancsak a III. századra mutatnak szép, keleti jellegű falfestmény-töredékei is, nagy medaillonokba helyezett portrékkal. A festménytöredékek egy részét korom borította, ami a III. század közepén végbement pusztulásukkal hozható összefüggésbe. Ehhez a pusztuláshoz szolgált a kis éremlelet újabb adalékot.

Az éremlelet leírása a következő:

Geta Caesar

1.	BMC	220	denar	1 db	200—202	Roma
----	-----	-----	-------	------	---------	------

Caracalla

2.	BMC	94	denar	1 db	214	Roma
----	-----	----	-------	------	-----	------

Elagabalus

3.	BMC	133	denar	1 db	219—220	Roma
4.	BMC	225	denar	1 db	220—222	Roma

Severus Alexander

5.	BMC	63	denar	1 db	222 vége	Roma, 2. emissio
6.	BMC	254	denar	1 db	225	Roma, 5. emissio
7.	BMC	875	denar	1 db	232	Roma, 15. emissio

Iulia Mamaea

8.	BMC	1091	denar	1 db		keleti veret
----	-----	------	-------	------	--	--------------

Maximinus

9.	BMC	137	denar	1 db	236/237	Roma, 3. emissio
----	-----	-----	-------	------	---------	------------------

III. Gordianus

10.	RIC	130	denar	1 db	241 nyár	Roma
-----	-----	-----	-------	------	----------	------

Philippus iunior

11.	RIC	218d	antoninianus	1 db	244—246	Roma
-----	-----	------	--------------	------	---------	------

A 42—44 évet felölelő éremlelet a három Severus Alexander-denar kivételével verdefényes, de kevésbé használt ez a három példány is.

A lelet utolsó darabja Philippus iunior PRINCIPI IVVENT hátlapú antoninianusa, amely a lelet földbe rejtését 244—246 tájára, vagy a következő évekre datálja. Az éremlelet kicsiny volta és az érmek egymástól való időbeli távolsága (12/14—5/6—0/3—0/2—3—7—4/5—4/5—3/5 év) nem zárja ki annak lehetőségét, hogy az érmek több évvel az utolsó antoninianus kibocsátása után (az átlagos időbeli távolságot, 3/4 évet véve alapul), esetleg 247—250 között kerültek földbe. Az érmek elrejtését mégis, elsősorban a Philippus-kori háborús mozgalmakkal hozhatjuk összefüggésbe.

A Philippus alatt egyszerre veszedelmes arányokat öltő barbár támadások Dacia, Moesia inferior és Thracia ellen irányultak, a pannóniai leletanyag azonban a mellett tanúskodik,

¹ Az I. villa Ny-i küszöbkövétől mért magasság.

hogy a Dunakanyar környéke fölött sem múltak el háborús megpróbáltatások nélkül ezek az évek.² Philippus *Germanicus maximus* címét a kutatás már korábban a quádok felett aratott győzelemre vonatkoztatta.³ Ennek az összetűzésnek epigráfiai és régészeti bizonyítékait az elmúlt évtizedben több tanulmány összegezte:⁴ a legio I és II adiutrix, a XIV gemina, az ala III Augusta Thracum sag. c. R. és a cohors VII Breucorum *Philippiana* kitüntető jelzői,⁵ a Bakony—szombathelyi éremlelet,⁶ a legio II Augusta egyik vexillatiojának tevékenysége Brigetio körzetében, ahol a pénzforgalom alakulása és a temetők használatának félbeszakadása is jelentős pusztulásra engednek következtetni.⁷ Végül az utak megjavítása Brigetio—Aquincum és Aquincum—Dunaszentgyörgy között⁸ a nyugalom helyreállítása után mehetett végbe.

A leletanyag nemcsak térbelileg határolható el Pannónia inferior északi részére, Brigetio-tól körülbelül Bölske vonaláig, de időbelileg is. Philippusnak Alsópannóniában állított mérföldkövei határozottan két réteget alkotnak. Az első, korábbi csoport feltehetően a birodalom jelentős részében folyó útjavítások közé sorolható.⁹ Egy csévi¹⁰ és egy budafoki¹¹ kövön Philippus címei közül consulatusa még hiányzik, ezek tehát 244-re keltezhetők. Valószínűleg ezekhez sorolható egy süttöi mérföldkő is, amely a későbbiektől eltérően Philippust csak *invictus Augustus*-nak nevezi.¹² Ezt a követ Briegtótól XI m. p.-re állították, ugyaninnen egy másik útjelző is maradt fenn,¹³ amely szövegezésében megegyezik a későbbi réteg emlékeivel. Ezeken Philippus már consul — tehát 245-nél nem előbbiek —, mivel a *tribunicia potestas* száma egyöntetűen elmaradt, 245-re, vagy 246-ra keltezhetőek. Ugyanazon a helyen két mérföldkő: nyilván az út újabb helyreállítására a quád betörés után volt szükség. Ha a legiok Geniusainak állított feliratok a háborús betöréssel függtek össze, akkor a legio XIV gemina köemléke, amelyet *imp. P(h)il. et Titiano cos.* állítottak,¹⁴ a fegyveres összecsapást 245-re határozza meg.

A mérföldkövek későbbi rétege már a háborús akció befejezését követő helyreállítómunkák közé helyezhető. Ugyancsak a katonai események sikeres lezárása után emelte P. Alfius Avitus Numerius Maternus, Pannónia inferior helytartója aquincumi oltárát, amelyet Marsnak, Minervának és Fortuna Reduxnak szentelt.¹⁵ A helytartó 247 elejénél tovább aligha maradt helyén,¹⁶ ennek következtében a köemléket legkésőbb 246 folyamán faragtatta.

A feliratos emlékek tehát egyöntetűen arra engednek következtetni, hogy a quádokkal végbement összecsapás 245-ben, esetleg 245/246 folyamán ment végbe. Joggal gondolhatunk tehát arra, hogy Philippus *Germanicus maximus* címe, amelyet valószínűleg 246-tól használt,¹⁷ ezzel a küzdelemmel állhatott összefüggésben. Az időpont közelsége, sőt esetleg egyezése arra mutathat, hogy a quádok 245 folyamán ugyanakkor indulhattak meg, amikor a carpok Dáciára törtek.¹⁸ Nem látszik túl merésznek a feltevés: talán közös akcióról lehetett szó s a quádok megmozdulásukkal lehetetlenné tették, hogy a pannóniai csapatokat a nagyobb erővel rohamozó carpok ellen irányítsák. A quád támadás aligha lehetett a dáciai betöréssel egyenlő erejű, a helytartó felirata mindenestre világosan utal arra, hogy a helyi hadsereg a maga erejéből végezni tudott a betörőkkel.

A kis táci éremlelet legvalószínűbben ebbe az eseménysorba illeszthető. Hogy az érme csak a betörés hírére rejtették el, vagy a quádok támadása dél irányban elérte Gorsiumot, csak az ásatások további vizsgálatai fejthetik meg.

Fitz Jenő

² Barkóczi L.: *Intercisa* II. AH 36 (1957) 525.; Mócsy A.: RE Suppl. 9 (1962) 565.

³ W. Ensslin: CAH 12 (1939) 90—91.; A. Calderini: I Severi. La crisi dell'impero nel III secolo (Bologna 1949) 151.

⁴ Barkóczi L. és Mócsy A. idézett munkái mellett cf. Fitz J.: *Epigraphica* 23 (1961) 87—89.

⁵ Barkóczi L.: Brigetio. DissPann II/22 (1951) No. 242.; CIL III 10619. 14354⁶; Kuzsinszky B.: Arch. Ért. 43 (1929) 51.; E. Vorbeck: *Militärschriften aus Carnuntum*. DissPann II/1 (1933) 91. 4627 = 11334; Szilágyi J.: *Inscriptiones tegularum Pannonicarum*. DissPann II/1 (1933) 91.

⁶ Römer F.: AK 5 (1865) 118—137.; Az éremlelettel a továbbiakban nem foglalkozunk. Az AEQVITAS AVGG hátlap nem keltezhető 247 elé, a lelet földberekítése így az általunk tárgyalt események után történt. K. Pink: NZ 68 (1935) 31.

⁷ Barkóczi L.: *Intercisa* II. AH 36 (1957) 525.

⁸ CIL III 3641, 4626, 4627 = 11334, 4631, 11326, 11328, 11329, 11336, 11337, 14354⁶; B. Vágó E.: Arch. Ért. 86 (1959) 73.

⁹ A. Stein: RE 10 (1919) 766.

¹⁰ CIL III 4634

¹¹ CIL III 10627

¹² CIL III 4626

¹³ CIL III 4627 = 11334

¹⁴ E. Vorbeck: op. cit. 59.

¹⁵ CIL III 10436

¹⁶ Fitz J.: op. cit. 88—89.

¹⁷ W. Ensslin: op. cit. 90—91.; A. Calderini: op. cit. 151.

¹⁸ Legutóbb Soproni S.: FA 15 (1963) 50.

Rómaikori ólomsúlyok a szekszárdi múzeumban

A szekszárdi Balogh Ádám Múzeum gyűjteménye régóta őriz egy leletegyüttest, mely hat darab, ólomból készült római súlyból áll.¹ A hat darabból négy már régebben került ismeretlen Tolna megyei lelőhelyről a múzeumba, míg a másik két darab Dr. Zavaros Tibor, volt kölesdi körorvos gyűjteményének megvásárlása alkalmával került jelenlegi őrzési helyére. A hat darab összetartozásához azonban nem férhet kétség. Szokatlan formájuk és anyaguk első pillanatra elárulják, hogy eredetileg egy leletegyüttest képezhettek. A lelet megtalálójának idején négy darabot a múzeumnak, kettőt pedig az ismert műgyűjtőnek adott át.

Az ólomból öntött mérlegsúlyok mindegyike szabályos köralakú, gömbszelet formájú, aljuk lapos, felső részük domború. Az egyes súlyok leírását az alábbiakban adjuk:

1. Leltári száma 75.933.2. (III. t. 1.). Domború előlapja kissé érdes, hátlapja síma. Átmérője 5,9, vastagsága 1,1 cm. Jelzés a súlyon nincs. Súlya 216 gr. Ez a súly a római mértékek közül a bes-nek felel meg, melynek hivatalos súlya 218,3 gr, így az eltérés a hivatalos súly és a mi súlyunk között 2,3 gr.²

2. Leltári száma 75.933.3. (III. t. 2.). Felülete kissé érdes. Átmérője 6,0, vastagsága 1,1 cm. Jelzés a súlyon nincs. Súlya 242 gr, ami a dodrans súlyának felel meg. A dodrans 245,59 gr, az eltérés tehát 3,59 gr.

3. Leltári száma 75.933.4. (III. t. 3.). Felülete eléggé síma. Előlapján mélyen bevágott X, alatta halványabb — jelzés látható (1. ábra). A hátlapon halványan bekarcolt kurzív betűk olvashatók: VIIRVS (1. 2. ábra), melynek olvasása Verus. Átmérője 6,5, vastagsága 1,1 cm. Súlya 263 gr. Az előlapon található X jelzés tízet jelent, a vízszintes vonal az uncia jelzése. Így helyesen következtetünk, ha a jelzés alapján 10 unciára, azaz dextans-ra gondolunk, melynek hivatalos súlya 272,88 gr. Az eltérés 9,88 gr, tehát közel egy dkg, ami a mi súlyainknál elég feltűnő, azonban másutt néha nagyobb eltéréseket is találhatunk a hivatalos és a tényleges súly között.

4. Leltári száma 57.83.25.2. (III. t. 4.). Aránylag síma felületű, peremén öt nagyobb s mintegy tíz kisebb becsipkedés figyelhető meg. Átmérője 6,2, vastagsága 1,3 cm. Súlya 275 gr. A római súlyegységek közül a dextans-nak felel meg, melynek hivatalos súlya 272,88 gr. Előlapján bekarcolt jelzés, kurzív S és négy függőleges vonal olvasható (3. ábra). Az S betű a semis (163,73 gr), a négy függőleges vonal a triens (105,15 gr), együttesen pedig a dextans jelzését adják.

A súly hátlapján bekarcolva X és egy vonal, alatta pedig a scripulum jelzése olvasható (4. ábra). Az X és a vonal 10 unciát jelenthet. A tényleges és a hivatalos súly között a mi esetünkben 2,12 gr eltérés van, ami nagyjából két scripulának (2,274 gr) felel meg. Az uncia alatt olvasható jel, mint említettük a scripulum jele, így a jelzés és a tényleges súly között egész minimális a különbség, nem egészen egy gramm.

5. Leltári száma 57.83.25.1. (III. t. 5.). Aránylag síma felületű. Átmérője 6,1, vastagsága 1,3 cm. Súlya 275 gr, tehát az előző súllyal egyező. Az előlapon elmosódott, halvány karcolás figyelhető meg, egy X és egy vízszintes vonal (5. ábra), így az előző súlyhoz hasonlóan a jelzés 10 unciát jelent, amely a dextans-nak (272,88 gr) felel meg. A hivatalos súlytól az eltérés 2,12 gr. A 10 uncia jelzés után megfigyelhető elmosódott vonalak feloldása bizonytalan, lehetséges, hogy csak karcolástól származnak. A hátlapon halványan bekarcolva a perem körül elmosódott szöveg olvasható (6. ábra). Feloldása kissé problematikus. Olvasására az alábbi feloldást ajánljuk: A szó közepén elhelyezkedő X és a mellette levő vonal feltehetően szintén 10 unciát jelent. Ez a két betű kissé halványabb, mint a többi s ez indokolná — az egyébként szokatlan megoldásunkat —, hogy a szövegből két betűt külön kiemelünk. A 10 uncia megfelel leletünk tény-

¹ Ezúton mondok köszönetet Mészáros Gyula múzeumigazgató kartársnak, hogy a leletek publikálását lehetővé tette és B. Thomas Editnek, aki a leletekre felhívta a figyelmemet.

² A római súlymértékek Hultsch, F., Griechische und römische Metrologie². Berlin 1882. és a Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft I. Nördlingen 1886. táblázatai alapján.

leges súlyának. A fennmaradó betűk retrográd olvasása VNCIAS szót adnák (a V és N betűk, valamint az I és C betűk egybe vannak írva. Hasonló feliratot találunk egy Splitből származó 6 unciás súlyon is.³

6. Leltári száma 75.933.1. (III. t. 6.). Felülete érdes. Átmérője 6,6, vastagsága 1,5 cm. Súly 384 gr. Hátlapján egész halvány bekarcolás figyelhető meg: egy függőleges és két vízszintes vonal (7. ábra). A függőleges vonal az as (327,45 gr), a két vízszintes vonal pedig a sextans (54,58 gr) jelzése. A két egység összesen 382,03 gr, így az eltérés a jelzett és a tényleges súly között mindössze 1,97 gr.

Leletegyüttesünk, mint a leírásból is kitűnik, egy súlykollekció részlete lehet. A sorozat hiányos a mi leletünkben az egész együttesnek csak egy kis töredéke található meg. A leletben három dextans is szerepel s valószínűnek látszik, hogy a többi súlyegységből sem egy darab lehetett a készletben, mely legalább az egy unciás, vagy még kisebb súlymértéknél kezdődhetett. A súlyok formája szokatlan, a hazai és külföldi anyagban nem találtuk analógiáját, ami részben az irodalom hiányában is keresendő, hiszen összefoglaló munka nem igen jelent meg erről a leletcsoportról.⁴

Számunkra különösen érdekesek a súlyokon található, több esetben összetett jelzések. A két kisebb súlytól eltekintve a másik négy súlyon találunk jelzést s ezek mindegyike valóban a tényleges súlyt jelöli. A hat súly közül csak a 263 grammos dextansnál találunk lényegesebb eltérést a hiteles súlytól (9,88 gr), míg a többi súlynál az eltérés 0,983 és 3,59 gr között változik. Három súly nehezebb, három pedig könnyebb a hivatalos mértéknél. Az előbb említett dextans kivételével a többi súly eltérései elenyészőek és elhanyagolhatók.⁵

A súlyokon található mértékjelzések — valószínűleg csak a kereskedő számára — tehát megbízható támpontot nyújtottak. A jelzések szempontjából az 57.83.25.2. leltári számú dextans különösen érdekes. Ezen az elő- és a hátlapon található jelzések súlyegysége nem egyezik. Az előlapon található jelzésnél ténylegesen nehezebb volt a súly. A hátlapon újabb jelzést találunk, ami már nem egészen egy gramm eltéréssel a valódi súlynak felel meg. Külön figyelmet érdemelnek a súly peremén található bevágások, feltehetően a súlyfelesleget távolították el a bevágásokkal.

Súlyaink pontossága azért is figyelmet érdemel, mivel a súlycsökkentés állandó szokás volt a rómaiaknál. Érdeemes megemlíteni, hogy Ammianus Marcellinus az alábbiakat jegyzi fel Praetextatus római városi prefektusról (27, 9, 10): „... minden városrészben hiteles súlyokat állított fel, minthogy másképpen nem lehetett elejét venni sok ember kapzsiságának, akik kedvük szerint készítettek maguknak mérleget”. Az eltérések néha igen jelentősek voltak,⁶ ami egyrészt a mérőeszközök pontatlanságán, másrészt a kereskedő becsületességén múlt.

A mértékjelzés általában megtalálható a súlyokon, néha egész sorozatok kerülnek elő.⁷ A mértékjelzést nemcsak a súlyokon, hanem az edényeken is feltűntették a rómaiak.⁸ Ez utóbbiaknál a jelzés az ürmértékre vonatkozott.

A szekszárdi múzeum súlyainak tulajdonosára és a leletek korára vonatkozóan kevés támponttal rendelkezünk. A lelőköri körülmények ismeretlenek s mindössze az egyik súlyon olvasható Verus név nyújthatna a meghatározáshoz támpontot. A Verus név minden bizonnyal a tulajdonos neve lehetett, mivel a súlyokon néha feltűntetik a tulajdonos nevét.⁹

A Marcus háborúk előtti időben szinte majdnem minden esetben az itáliaiakhoz, legtöbbször az aquileiaiakhoz köthető tartományunk területén a Verus cognomen¹⁰ és két esettől eltekintve¹¹ a borostyánkő útvonalról, vagy annak közvetlen kisugárzási körzetéből, a tartomány nyugati széléről ismeretes. A Marcus háborúk után a név használata nem lesz gyakoribb, azonban elterjedési köre megváltozik, a tartomány nyugati és keleti felében egyaránt megtalál-

³ Kubitschek, W., AEM 15 1892 86. nr. 6.

⁴ Néhány kisebb leletcsoport: Kubitschek, W., i. h. — Hasonló leletegyüttes Aquincumból: Kuzsinszky B., BpRég 2 1890 97 sk. A macellum területén előkerült súlyok közül az egyik szintén ólomból készült. L. még Pink, K., Römische und byzantinische Gewichte in österreichischen Sammlungen. Sonderschrift d. österr. Arch. Inst. Bd. XII 1938.

⁵ Egyrészt a kopás, másrészt a ráarakodott szennyeződés is befolyásolhatja darabjaink súlyát.

⁶ Vö. a spliti példányoknál (Kubitschek, W., i. h.) s az előbb említett aquincumi leletegyüttest.

⁷ Pl. CIL XIII 10030¹⁻⁸⁷.

⁸ CIL XIII 10036¹⁶⁻³⁶. Fremersdorf, F., 27 BRGK (1937-1939) 47. nr. 33-34.; Noll, R., Schild von Steier 2 1953 101. sk.

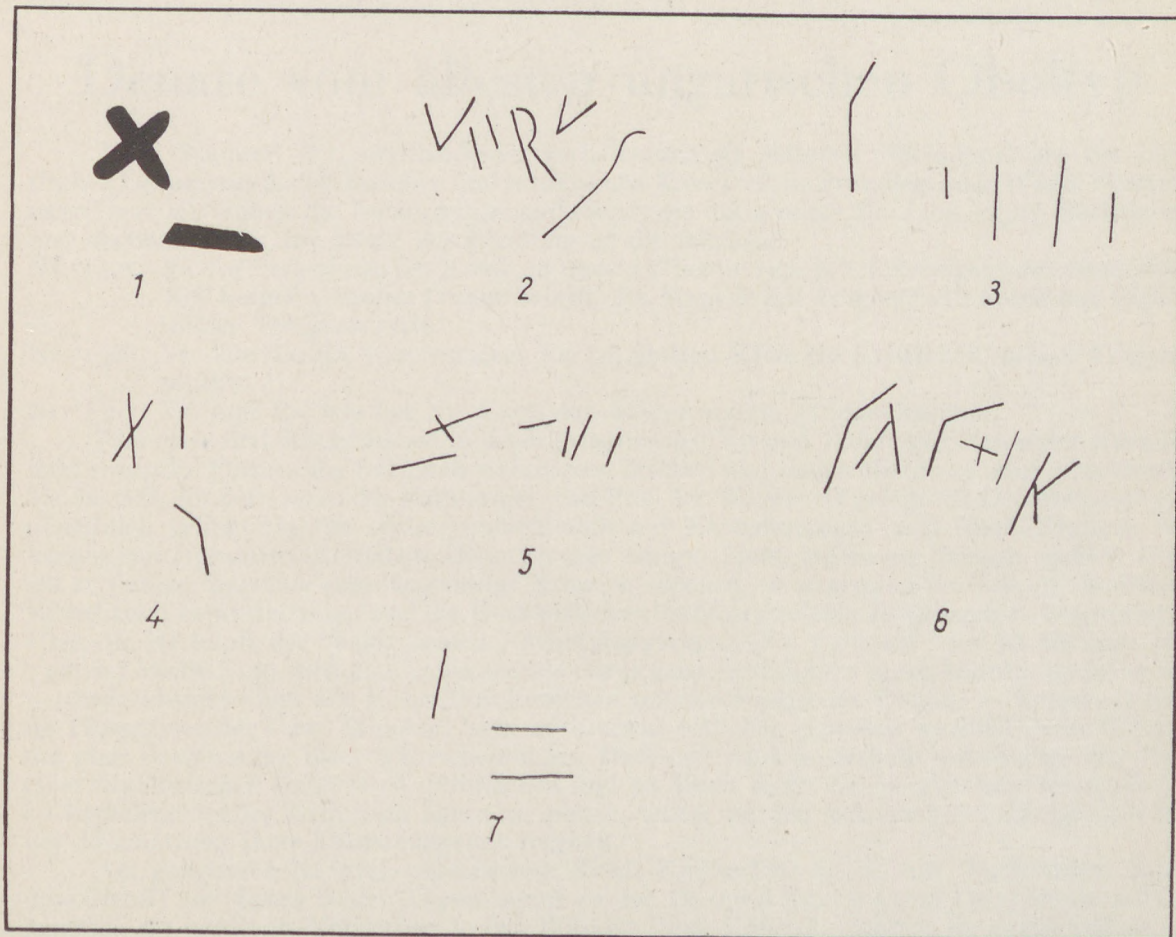
⁹ Fremersdorf, F., i. m. 49. sk.; Susini, G., Strenna Storica Bolognese 12 1962 300. sk.

¹⁰ Mócsy A., Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen. Budapest 1959. Namenkatalog, Verus.

¹¹ Mócsy A., i. m. 172/2, Pomáz, kölni kereskedő család és 185/35, Aquincum.

ható s már nem köthető csaknem kizárólag az italicusokhoz.¹² A súlyunkon szereplő Verus név így a tulajdonos eredetére és leletünk korára vonatkozóan konkrét támpontot nem ad.

Súlyaink lelőhelyére vonatkozóan csak találgatásokra vagyunk utalva. A leletet egy kölesdi, vagy környékbeli gazdálkodó találta. Kölesd,¹³ de a környező falvak legtöbbje is ismert római lelőhely. A Sió, illetve a Sárvíz völgye mint természetes útvonal a római korban fontos szerepet

játszhatott. A környékbeli leletek alapján Szekszárd felől egy jelentős belső útvonal iránya rajzolódik ki a táci nagy római telep irányában. Ennek a belső kereskedelmi útvonalnak¹⁴ egyik telephelyéről származhat a most ismertetett leletünk is.

Soproni Sándor

¹² Barkóczy L., Acta Arch. Hung. 16 1964 327.

¹³ Wosinszky M., Tolnavármegye az őskortól a honfoglalásig. II. Budapest 1896 720. sk. és 780.

¹⁴ Graf A., Übersicht der antiken Geographie von Pannonien. Budapest 1936. ezen a szakaszon nem jelez római utat.

Denare vom ältesten ungarischen Oboltyp

Beim Studium der verschiedenen verhältnismässig seltenen Nachahmungen der bayrischen Denare aus der sächsischen und fränkischen Kaiserzeit im grundlegenden Werke Dannenbergs¹ war mir immer die Denargruppe auffallend, die darin unter Nr. 1305—1307 beschrieben und abgebildet ist. Ihre kurze Beschreibung ist die folgende:

Nr. 1305: Vs. Im Perlenkreis ein Kreuz, in dessen Winkeln sich je 1 dreieckiger oder viereckiger Keil befindet, umher Trugumschrift; Rs. Kapelle mit Truginschrift unter dem Giebel, umher Trugumschrift.

Nr. 1306: Vs. Wie die Rs. vom vorigen: Rs. Im glatten Kreis ein Kreuzchen, umher Trugumschrift.

Nr. 1307: Vs. und Rs. wie bei Nr. 1305, nur wieder andere Trugbuchstaben.

Alle diese drei Stücke haben in ihren Trugumschriften und Truginschriften unter einander nahverwandte Formen der buchstabenähnlichen Zeichen und zeigen überhaupt eine gemeinsame Make. Seit der Zeit, wo es der Hamburger, von Prof. Dr. Hävernicks geleiteten Denaristenschule² allmählich gelingt, in die vorher unbestimmbaren Nachahmungen und Nachbildungen der klassischen frühmittelalterlichen Denargepräge einiges Licht hinein zu bringen, gehöre auch ich zu denen, die, ohne eine langwierige Mühe zu scheuen, es wagen, an die Lösung derartiger Rätsel auch heran zu treten und die Herkunftseventualitäten solcher Prägungen zu besprechen.³ Über die Herkunft der obigen beiden Nachbildungstypen (Nr. 1305 mit 1307 ist der eine, Nr. 1306 der zweite Typ) wird man kaum so bald etwas ganz Bestimmtes sagen können, nachdem sie — sowie übrigens fast alle frühmittelalterlichen mitteleuropäischen Denare — wahrscheinlich im Flussgebiet der Oder, Weichsel bzw. noch etwas östlicher gefunden wurden. Beim Versuch um eine Bestimmung ihrer wahrscheinlichen Herkunft wird es deshalb notwendig, dieselben einer typologischen Analyse zu unterziehen und zu dieser recht viel Vergleichsmaterial als ein zu berücksichtigendes Kriterium heran zu ziehen. Dabei werden sich auch Schwierigkeiten bei der Abschätzung ihrer Entstehungszeit ergeben.

Am gangbaren bayrisch-böhmischen Kreuz-Kirche-Typ (d. i. mit Buchstaben unter dem Giebel) von diesen beiden Typen (somit an den Denaren Nr. 1305 und 1307) ist am auffallendsten die markante Verzierung in den Winkeln ihres Kreuzes, nämlich die etwas volkstümlich, unordentlich da unregelmässig ausgeführten Dreieck- bzw. Viereck-Keile, wie man solche in einer schon geschulten, da regelmässigen Ausführung später z. B. auf den Obolen von Stephan I., König von Ungarn (997—1038), antrifft. Diese Ähnlichkeit brachte mich auf den Gedanken, nach etwaigen Zusammenhängen dieses mit Pseudolegenden versehenen Kreuz-Kirche-Typs mit den ungarischen Stephans-Obolen nachzuforschen.

Zum ersten Male kommen solche dreieckigen Keile allein oder abwechselnd mit Vierecken in den Kreuzwinkeln (neben anderen Zeichen) auf den bayrischen Denaren und Obolen des Herzogs Heinrich II. aus seiner 2. Regierungszeit (985—995) vor (Dbg. 1070—1072, 1726). Infolge des bayrischen Einflusses wiederholen sie sich begreiflicherweise in Augsburg unter dem Bischof Liutolf (987—996, Dbg. 2124). Dieselben Dreiecke und Vierecke waren so charakteristisch, dass sie auch noch später sowohl in Bayern als auch in Augsburg unter den abwechs-

¹ Hermann Dannenberg, Die deutschen Münzen der sächsischen und fränkischen Kaiserzeit, Berlin 1876 ff.

² Ausser Herrn Prof. Dr. Hävernicks sind es ferner die Forscher bekannter Namen wie Hatz, Jammer Albrecht, Berghaus u. a. m.

³ Hier darf ich auf die Bestimmung zweier Denare von Gent (Hamburger Beiträge zur Numismatik, Band V/1963, Heft 17, S. 495), zweier wahrscheinlich vom böhmischen Vasall Slavník von Libice geprägten Nachahmungen des Regensburger bzw. des ersten Prager Denartyps (Numismatické listy, Praha 1956/XI Nr. 1 und Moravské numismatické zprávy, Brno 1959 Nr. 5 sowie Numismatické listy, Praha 1963/XVIII Nr. 3—4) und auf eine Reihe von Abhandlungen über die im Werke Dannenbergs unbestimmt gebliebenen Denarprägungen hinweisen, welche noch als Manuskripte im Numismatischen Kabinet des Museums für Hamburgische Geschichte studiert werden. Solche Arbeiten erfordern eine grosse Umsicht und Vorbereitung.

lungsreichen Verzierungen der Kreuzwinkel beibehalten wurden (z. B. unter dem Herzog Heinrich IV., 995—1024, und unter dem Bischof Siegfried, 1000—06). Unter diesen Währungseinflüssen wurden jedoch auch in Böhmen mit dem Emissions-Unterscheidungszeichen des Dreieckes in einem oder in zweien Kreuzwinkeln einige Denartypen unter den Herzögen Boleslaw III. (999—1002) und Jaromir (1004—12) versehen.⁴ Die Zeitspanne, in welcher der Ursprung des Denartyps Nr. 1305/7 zu suchen ist, sollte also frühestens etwa mit den Jahren 995—1000 beginnen, nachdem ihre bayrisch-augsburgischen Vorbilder sich in den baltischen Geldabsatzgebieten derart eingelebt haben, dass ihre typischen Dreieck- und Viereckverzierungen in den Winkeln ihres Kreuzes auf den Münzen der Nachfolger Heinrichs II. und Liutolfs wiederholt und dem Handelszweck entsprechend zugleich in dem zwischen dem Donaugebiet und dem Oder- und Weichselgebiet liegenden Böhmen unter die zahlreichen Kreuzwinkelverzierungen neu aufgenommen wurden.

Wenn wir nach dem Ende der Anwendung der angeführten Drei- und Vierecke in den Kreuzwinkeln Umschau halten, so finden wir, dass das Münzfeldbild eines in dieser Weise gekennzeichneten Kreuzes bis am Freisinger frühen Denar Konrads II. (1024—39) Dbg. 1114 als des Rückseitenbildes (auf der Vorderseite der gekrönte Kopf) vorkommt. Vorher kamen nämlich diese Dreiecke in zwei gegenüberliegenden Kreuzwinkeln ausser bei den bereits erwähnten Denartypen noch z. B. auf der frühen augsburgischen Emission Dbg. 1025 des Bischofs Bruno (1006—29) wie auf der späten Emission Dbg. 1024 seines Vorgängers Siegfried (1000—06), auf dem Salzburger Denar Heinrichs II. Dbg. 1136, 1137 und 1729 aus dem Beginn seiner Regierungszeit 1009—14 u. a. m. vor. Daraus ergibt sich, dass unser hier behandelter verwildeter Denartyp Kreuz-Kirche Dbg. 1305/7 in der weitesten Zeitspanne etwa 995—1025, jedoch seiner starren Mache nach in einer engeren Zeitspanne meines Erachtens etwa 1010—1015 hergestellt worden sein durfte.

Bei Überlegungen, wo der Denartyp Dbg. 1305/7 zur Ausprägung gelangte, müssen wohl diejenigen Länder, wo die Denare dieser Kreuz-Kirche-Gruppe mit klassisch ausgeführten, wenn auch manchmal mit fehlerhaften, ja verworrenen aber immer aus richtigen Buchstaben bestehenden Umschriften hergestellt wurden, ganz ausscheiden. Es handelt sich da nämlich um keine einheimischen sogen. Nachprägungen, sondern wir haben hier mit direkten fremden Nachahmungen zu tun. Es kann also Bayern mit dem Norikum, Augsburg und Böhmen mit Mähren und Schlesien nicht in Betracht kommen; in ihre Serien passt unser mit blossen Trugschriften versehener Typ Dbg. 1305/7 durchaus nicht hinein. Auch Polen muss ausgeschlossen werden, da sein sorgfältig ausgeführter und beschrifteter Mogilno-Denar aus den Jahren um 1003 und die wenig späteren offiziellen polnischen teilweisen Nachbildungen des bayrisch-böhmischen Kirchen-Münzbildes⁵ eine vollständig andere Mache ausweisen, wenn auch beim Mogilno-Denar in 2 Winkeln des Kreuzes ein Dreieck-Keil vorkommt. Die Denare Boleslaw Chrobrys sind so sorgfältig geschnitten (wenn auch oft schwach ausgeprägt), dass in Polen eine Nachbildungsemission mit Trugbuchstaben, wie es Dbg. 1305/7 eine solche ist, keinen Platz finden kann. Im Gebiet von Sachsen-Thüringen war der sogenannte Regensburger Kreuz-Kirche-Typ mit Buchstaben unter dem Giebel fremd, da süddeutsch bzw. norditalienisch (mailändisch und venezianisch). Im peripheren Friesland wurde der Kreuz-Kirche-Typus zwar häufig, aber nur der fränkische mit den Säulen unter dem Giebel (z. B. Dbg. 1309) nachgeahmt. Brandenburg und die Lausitz stand wieder unter dem Währungseinfluss der ganz anders gearteten Bardowieker sogen. sächsisch-wendischen Randpfennige, der Magdeburger und der Otto-Adelheit-Pfennige. Auch Pommern kann als Heimat des Typs Dbg. 1305/7 oder des Typs Dbg. 1306 durchaus nicht angesehen werden, da die dortigen, hauptsächlich im Fund von Lupawa (Lupow) vorgekommenen Nachahmungen und Nachbildungen der verschiedensten deutschen, skandinavischen, englischen und böhmischen Vorbilder ihrer Mache und Typologie nach unvergleichlich jünger sind; sie können nicht aus dem angeführten Zeitabschnitt cca 995—1025 oder gar 1005—1015 stammen, wo in Pommern noch keine Münzen hergestellt wurden, auch solche mit verwilderten Münzbildern oder Trugschriften nicht.

Unter Berücksichtigung aller dieser Tatsachen und bestehender bzw. etwa fehlender Beziehungen bleibt nur noch eine Richtung offen, in welcher der Ursprung der Typusvarianten Dbg. 1305/7 im Wege einer Arbeitshypothese zu suchen ist. Dies ist die östliche Nachbarschaft

⁴ K. Turnwald, *České a moravské denáry a brakteáty*, Praha 1949, Taf. IV/23, 26, 27; VI/4; XXXIX/24, 25, 27; XXXX/1, 24, 26, 27.

⁵ M. Gumowski, *Corpus Nummorum Poloniae*, tom I, Kraków 1939, Taf. II/15. Z. Zakrzewski, *Pierwsza moneta polska, Slavia antiqua*, Warszawa—Poznań 1959, S. 451, Abb. 11 u. 12; diese sind jedoch um cca 10 Jahre jünger als es in *Slavia antiqua* 1956, S. 251, angegeben ist.

des Herzogtums Bayern, die südöstliche Nachbarschaft des Herzogtums Böhmen, die Richtung des Donaustroms abwärts auf Gran (Esztergom) zu. Die dazwischen liegende Ostmark, von welcher wir Münzen erst aus den späten Jahren um 1120 herum kennen, dürfte zu Beginn des XI. Jahrhunderts noch kein wirtschaftlich oder politisch so kaufkräftiges oder baarzahlungskräftiges Gebiet gewesen sein, das eigene wenn auch verwilderte Geldstückarten für Einkäufe im Südbaltikum benötigt hätte.

Bei der Betrachtung von Möglichkeiten einer ungarischen Denarprägung in der Voro-bolzeit braucht man sich nicht durch das seltene Vorkommen von frühmittelalterlichen Münzfunden in Pannonien, in der Slowakei und im Theissgebiet irreführen zu lassen. Auch in den westlichen Nachbarländern des vormaligen Königreichs Ungarn (in den Herzogtümern Bayern und Kärnten mit der Ostmark, im mährischen Teil vom Herzogtum Böhmen), aber auch weiter in Franken, Schwaben und Sachsen-Thüringen ist es nicht anders. Nur im böhmischen und schlesischen Teil des Herzogtums Böhmen sind die frühen Hort- und Einzelfunde von Münzen etwas häufiger, trotzdem da — ebenso wie in den angeführten deutschen Herzogtümern nach der Schlacht am Lechfeld sehr stark geprägt wurde. Beachtenswert ist dabei das interessant äusserst seltene Münzprägen in Mähren und Kärnten,⁶ welche Länder zusammen mit der ganz münzlosen Ostmark doch an der Verbindungslinie Adria — Mährische Pforte — Weichsel- bzw. Odermündung liegen.

Die scheinbar leichte Frage des unmittelbaren Vorbildes für die typologische Ausführung des Obols König Stephans, welche so kennzeichnend geworden ist, dass der Typ seiner häufigen Varianten von seinen nächsten Nachfolgern wenigstens auf der Vorderseite beibehalten wurde, ist nicht ganz so leicht zu beantworten. Es scheint mir nämlich bezüglich dieser ungarischen Obole, deren beiderseitig gleiches Feldbild ein Kreuz mit Dreiecken in allen Winkeln trägt und die wahrscheinlich erst nach 1025 geprägt wurden, dass sie von den bayrischen Obolen Heinrichs II. aus seiner 2. Regierung (985—995) mit demselben Feldbild auf der Vorderseite (Dbg. 1070) zeitlich zu weit entfernt sind, um als deren schöne und klassische Nachbildung in einem späteren Stil gelten zu können. Man sollte für die über ein Vierteljahrhundert lange Zwischenzeit andere, zeitlich näherliegende kommerziell-finanzielle Emissionsvorlagen suchen. Die hauptsächlichste ist allerdings der erwähnte frühe Denar Dbg. 1114 von Konrad II. als König (1024—27, Kaiser bis 1039), in Freisingen geprägt, auf der Vs. mit dem gekrönten Kopfe und auf der Rs. mit einem Kreuz, in dessen allen Winkeln ein Dreieck angebracht ist (gleichzeitig mit dem Beginn der Stephan Obole). Vorherige Vorboten von den verschiedenen nur etwas älteren Kombinationen solcher Dreiecke mit Ringen, Kugeln und Dreipunktzeichen findet man bei Dannenberg in Bayern unter Nr. 1074, 1727, 1728 u. a. m. aus den Jahren 1002—04. Zu den jüngsten gehört der bildnerisch nächste Denar Heinrichs IV/II als König, und zwar von der jüngeren Emission Dbg. 1722 aus den Jahren 1009—17 mit je einem Dreieck und je einer Kugel in den gegenüber liegenden Winkeln des Kreuzes der Rs.

Diese Konfiguration steht derjenigen von der Nachbildung Dbg. 1307 insoferne am nächsten, als ihre runden Kugeln hier durch Vierecke ersetzt wurden, zu denen die Punzen sich wahrscheinlich leichter anfertigen liessen. Die Variante Dbg. 1305 desselben Kreuz-Kirche-Typs hat diese Zeichen in den Kreuzwinkeln offenbar in demselben Masse in vorwiegend (nämlich 3) Vierecke vereinfacht, in welchem diese Zeichen beim Freisinger Denar Konrads II. Dbg. 1114 aus den Jahren 1024—27 für alle Kreuzwinkel vereinheitlicht wurden, wie es eben auch bei den Obolen Stephans I. und seiner nächsten Nachfolger der Fall ist.

Der Denar Dbg. 1306 mit auch nur buchstabenähnlichen Zeichen von der Art wie bei Dbg. 1305/7 ist eine Kombination, und zwar auf der Seite mit den Kirchengiebel und darunter einer Trugaufschrift nach dem bayrisch-böhmischen Typ; sowie auf der Seite mit einem Kreuzchen nach ursprünglich englischer oder auch südschwäbischer Art und umher mit einer verwilderten Umschrift mit einfachen Trugbuchstaben, zusammen etwa nach dem Vorbild der Rückseiten der Emissionen von Magdeburg Dbg. 643/4 oder von Hildesheim Dbg. 710a aus der Zeit um 1000. Ist es aber möglich, dass ein Donaustaat einen Prägestempel verwendete, dessen Münzbild — nämlich das Kreuzchen — in seinem Staatsgebiet später (nämlich in Ungarn; wo anders, z. B. in Bayern und Böhmen auch früher) nie gangbar war? Wenn wir das böhmische Münzwesen z. B. eben gerade aus der Zeit des Herzogs Jaromír betrachten, so finden wir darunter zum Kriegsjahr 1010 für die Lausitz und für die an dieselbe im Osten und Norden angrenzenden

⁶ Frühe mährische Denare um 988/9 s. Turnwald i. c. V/15, 16, 19—21; XXXVII/23, 25. Begründung in den Vortagsmanuskripten für Referate in Brno und Opava i. d. J. 1962—1964 und für deren Resumés. Bezüglich Kärnten siehe Dannenberg, i. c., S. 692 und 827.

Gebiete die Emissionen⁷ Holzkirche-Tazenkreuz und Buchstabengruppe-Kreuzchen, die unter die innerböhmisches Denartypen absolut nicht hineinpassen, ebenso wie es beim sachsenpfennigartigen (bardowiekartigen) Denar König Heinrichs II. aus derselben Zeit der Fall ist, wo dieser Monarch als Herzog Heinrich IV. von Bayern aus dem donauländischen Milieu mit auch ganz anderen Denarsorten stammte. Was also im damals kleineren aber münzreichen Herzogtum Böhmen und Bayern zweckmässig war, das konnte im grösseren aber noch — sagen wir — münzarmen Königreich Ungarn mit dem damals irgendwann hinzugekommenen slovakischen Oberungarn auch zweckmässig gewesen sein. Mit anderen Worten: wenn der Denartyp Dbg. 1305/7 ungarisch ist, so kann die ihrer Make nach mit ihm nahverwandte Emission Dbg. 1306 auch ungarisch aber mit Rücksicht auf spezielle südbaltische Interessen geprägt worden sein. Übrigens hatte man in Ungarn selbst das Münzbild eines freischwebenden englischen Kreuzchens Gelegenheit kennen zu lernen, wenn sogar ein solcher Denar Aethelstans (Brooke XIV/13) in Gödöllő ausgegraben wurde.⁸

Aus der Zeit 1005—15 sind wir über wenige ungarische politische Begebenheiten unterrichtet. Wir wissen nur aus der einheimischen zweiten Hand,⁹ dass Stephan I. nach der Christianisierung des herrschenden Stammes der Magyren durch den Prager Bischof Adalbert (Béla-Vojtěch aus dem böhmischen Vasallengeschlechte der Slavnikiden) nach der Gründung des Erzbistums Gran (Esztergom) mit einigen Bistümern sowie nach der Besiegung einiger mit den Ungarn verwandten Stämme und ihrer slavischen Untertanen in Siebenbürgen und der bulgarischen Walachei die Unifizierung und Pazifizierung des Donaubeckens um 1022 beendet zu haben scheint. Erst dann dürften solche innerpolitischen Verhältnisse eingetreten sein, welche die umfangreiche eigene ungarische Obolenprägung sowohl für den Binnenzahlungsverkehr als auch für ausländische Einkäufe (Funde in Mähren und im Oder- und Weichselgebiet) als notwendig und rentabel erscheinen liessen.

Aber jene vorherige Regierungszeit des Königs Stephan I. und seines Vorgängers Geysa I. war doch nicht münzgeldlos. Es gibt zwar von damals im alten Ungarn innerhalb des ganzen Karpathenbogens keine Hortfunde von Zahlungsmitteln. Die meisten rheinländischen, provençalischen und norditalienischen Denare aus den Einzelfunden dürften als Beute von den ungarischen Streifzügen herrühren, die vor der Schlacht am Lechfeld i. J. 955 in die Alpenvorländer unternommen wurden. Viele davon haben Annähllöcher, womit bezeugt wird, dass sie an der Bekleidung als Verzierung und Andenken getragen wurden. Unter den ungarischen Fundmünzen gibt es jedoch auch solche, die in nachfolgender Zeit geprägt wurden, sodass es unzweifelhaft ist, dass sie nach der Pazifizierung der Ungarn nichtmehr als Kriegsbeute in das Donaubecken gelangt sind, sondern auf friedlichem Wege als Zahlungsmittel dahin gelangen mussten.¹⁰ Und von diesen späteren Denaren sind auch eben nur wenige gelocht. Unter ihnen befindet sich z. B. der Prager Denar II/22 des Herzogs Boleslaw II. (cca 970—999) und mehrere kölnische Denare mit dem Namen des Königs bzw. Kaisers Otto (die Ottonen, der I.—III., regierten von 936 bis 1002); ein Kölner Denar stammt sogar aus der Regierungszeit Heinrichs II. (1002—24). Wieviel solche Geldsorten aus dieser Zeit noch im Boden verborgen stecken und wieviel als Schatz- und Verrufungspagament in den Schmelztiegel abgeliefert wurden, kann man sich vorstellen, ebenfalls wieviel von diesem nach Ungarn eingelieferten Geld von hier nach den baltischen Ländern reexportiert wurde.

Es ist nämlich von gerade diesen Jahrzehnten anzunehmen, dass — ebenso wie es für die vorangehende und nachfolgende Zeit schriftlich belegt ist — ein einträglicher Transithandelsverkehr mit den als Sklaven vom Baltikum und dessen Hinterland über Ungarn nach dem Oströmischen Reiche abverkauften Kriegs- und Zivilgefangenen auch blühte. Damals regierte in Polen der Herzog, zuletzt König Boleslaw Chrobry (992—1025), der mit wechselndem Glück mit dem Römisch-Deutschen Reich und mit Kijew-Russland Kriege führte sowie Eroberungsfeldzüge nach Pommern und Mazowien unternahm. Zur profitbringenden Abwicklung seiner Beteiligung an diesen byzantinischen (nichtmehr persisch-arabischen) Sklavengeschäften mit

⁷ Turnwald i. c. Anm. 4; oder *Eduard Fiala*, *České denáry*, Praha 1895, Taf. IV/11; Turnwald, *Příspěvek k otázce Jaromírova mincovnictví* (Beitrag zur Frage des Münzwesens von Jaromír), MNZ, Brno 1962, Nr. 9. Braunschweiger Münzverkehr 1927, Münze Nr. 3725, und M. Gumowski, i. c., Taf. XV/461 und XIV/434. H. P. Cappe, Die Münzen der deutschen Kaiser und Könige des Mittelalters, Dresden 1848, Taf. XV/248, im Text Nr. 392.

⁸ *L. Huszár*, Das Münzmaterial in den Funden der Völkerwanderungszeit im mittleren Donaubecken, *Acta archaeologica Academiae scientiarum Hungaricae*, Budapest 1954, S. 61 ff., Münze Nr. 167, England, Aethelstan (925—947), ausgegraben in Gödöllő.

⁹ *Emer. Szentpétery*, *Scriptores rerum hungaricarum*, Budapest 1937/8.

¹⁰ *L. Huszár*, i. c. in Anm. 8, Taf. XXIX—XXXIII; die arabischen Zahlen unter den Abbildungen findet man im Texte beim Inhalt der Funde.

Polen und seinen Gegnern wird der anzunehmende ungarische Zwischenhandel nach wie vor auch Baargeld, ungemünztes und gemünztes, benötigt haben. Bei einem Zwischengeschäft mit dem Herzog Břetislav von Mähren, später von Böhmen, über die nach Byzanz gelieferten Kriegsgefangenen gelegentlich seines mährischen Feldzuges gegen Polen und insbesondere später aus dem eroberten Schlesien, Krakau und Gnesen (i. d. J. 1038/9)¹¹ konnten sich die ungarischen Interessenten bereits der Stephansobole bedienen, die eben in den mährischen Münzfunden oft vorkommen.

Anderen mittel- und nordeuropäischen Beispielen gemäss erscheint es mir als sehr wahrscheinlich, dass die einheimischen und fremdländischen Zwischenhändler beim eventuellen Mangel an ausländischen Denarsorten dringendes Interesse an einem inländischen Nachprägen derselben haben mussten. Es ist begreiflich, dass für solche Nachmünzen vor allem solche Münzbilder als Vorlagen dienten, welche man eben auf der isoliert dastehenden und engbegrenzt hybriden¹² Denargruppe Dbg. 1305—7 etwa aus den Jahren 1005—15 sieht: solche Münzbilder kommen auf Münzen vor, die entweder in Ungarn gefunden (freischwebendes Kreuzchen) oder bald darauf hier selbst geprägt wurden (Kreuz mit Keilen in seinen Winkeln) oder aber die im Einkaufsgebiet der ungarischen Händler (in Schlesien und Polen) gangbar waren (Kirchenportal mit Buchstaben unterm Giebel). Dabei ist es belanglos, dass die Prägeisen für diese wahrscheinlich ältesten ungarischen Münzen von nichtungarischen Schmieden hergestellt wurden.¹³

Es soll keinen Pleonasmus bedeuten und nicht zu einer unverdienten Abschwächung der angeführten Argumente führen, wenn ich abschliessend wiederhole, dass es sich bei diesem Aufsatz um die Einleitung zu einer Diskussion handeln soll, wenn ich mich nach meinen Erfahrungen zu der Vermutung veranlasst fühle, dass die sich mit einer identischen Maché auszeichnende Denargruppe vom bayrisch-schwäbisch-böhmischen Kreuz-Kirchenportal-Typus mit Buchstaben unter dem Giebel Dbg. 1305—1307, die in die engere Zeit um 1010—15 herum fällt, für die Tätigkeit von Einkäufern im polnischen und schlesischen Raum in einer nordpannonischen Wallburg geprägt wurde. Zu dieser Annahme wurde ich nämlich von einer Reihe von bisher für diese Münzen und für dieses Raumgebiet ungeklärten Tatsachen und Beziehungen geführt, die ich hier zum Teil nochmals folgen lasse bzw. kurz ergänze: 1. diese besprochenen Münztypen konnten nur südlich von den Sudeten und Nordkarpathen, durchaus nicht an der Nordsee oder Ostsee, in einem vorher mittelaltermünzenlosen Gebiet entstanden sein; 2. sie bilden eine auffallende typologische Vorstufe zu den Stephans-Obolen; 3. es ist unvorstellbar, dass die Magyren vor etwa 1020 überhaupt nicht gemünzt hätten, trotzdem sie seit rund einhundert Jahren ausländische mittel- und westeuropäische Denare und byzantinische Geldsorten kennengelernt haben und bewiesenermassen zu schätzen wussten; 4. und von Staatengebilden fast umgeben waren — Kijew-Russland war damals im Begriffe diesen Kreis zu schliessen —, in denen man schon lange vorher Münzen prägte; 5. in der in Betracht kommenden Zeit bot sich den im Karpathenbogen beheimateten oder vorübergehend angesiedelten feudalen und privaten Unternehmern eine rentable Gelegenheit, am Abverkauf von lebender und unlebender Kriegsbeute vom östlichen Mitteleuropa nach Byzanz und nach dem Orient im Transithandel über Ungarn zu partizipieren, wenn ihnen insbesondere Münzgeld zur Verfügung stand; 6. durch den aus Huszárs Zusammenstellung ersichtlichen ziemlichen Mangel an Hortfunden von Denaren im Donaubecken zeigt sich, dass eine Übermenge an fremdländischen Denaren zu jener Zeit dort kaum vorhanden war, sodass ein Bedarf an eigenem Gelde bestand; 7. unsere Denargruppe fällt in das erste Sechstel des XI. Jahrhunderts, wo Münzen mit ornamentaler Umschrift auch bei mitteleuropäischen Staatengebilden vorkommen, von denen schon Jahrzehnte vorher

¹¹ V. Novotný, České dějiny (Geschichte von Böhmen), Praha 1913, 2. Teil, S. 15—28.

¹² Einer analogen hybriden jedoch mit verständlichen Umschriften versehenen Denargruppe begegnet man z. B. im böhmischen Münzwesen Boleslavs III. (999—1002): IV/24 u. 25, V/12 u. 13, XXXX/2. Viktor Katz, Úvahy o chronologii českých denárů na počátku XI. století (Erwägungen über die Chronologie der böhmischen Denare vom Anfang des XI. Jahrhunderts), Praha 1937.

¹³ Ebenso wie man in der letzten Zeit anzunehmen beginnt, dass die frühmittelalterlichen Hortfunde nicht Kassenbestände darstellen, die einem überfallenen Händler gehörten, dem die Räuber genügend Zeit zum Vergraben seiner Baarschaft liessen, sondern dass es sich um eine Art von Staatsgeldern, nämlich um aufgehobene Baarschaften weltlicher und geistlicher Feudalen handelt; so dringt in neueren Zeit allmählich auch die Überzeugung durch, dass die verschiedenen Denarnachahmungen keine Prägungen sind, welche von fahrenden Händlern eilig aus Mangel an Münzgeld »auf dem Knie« aus Silberhalbfabrikaten geschlagen wurden, sondern dass sie in gut ausgestatteten Münzschmieden aber mit ungeschult hergestellten Prägeisen erzeugte vollgewichtige Qualitätszahlungsmittel sind, die von entlegeneren feudalen, ja dynastischen Obrigkeiten emittiert wurden, fallweise sogar Vorläufer herzoglicher oder gar königlicher Münzwährungen (Dänemark, Norwegen, Nordostsachsen, Nordfriesland, Zlitschanengebiet, Pommern und eventuel schliesslich auch Ungarn) sind.

Denare mit — fast — fehlerfreien Umschriften emittiert wurden;¹⁴ 8. gegen die Annahme, dass es sich bei unserer Denargruppe um ungarische Prägungen handeln soll, stellt sich für die Zeit bis zum J. 1050 ebenso wenig die Tatsache, dass sie wahrscheinlich auf ausseraltpolnischen Boden gefunden wurde,¹⁵ wie es zugleich kein Beweis für ihren ungarischen Ursprung sein müsste, wenn diese frühmittelalterlichen Denare im Donaugebiet des Karpathenbogens gefunden worden wären. 9. Hauptsächlich kann es sich nicht um Nachahmungen (nordische, slavische u. a.) handeln, die im Baltikum oder an der Nordsee geprägt worden wären.¹⁶

Abschliessend möchte ich hinzufügen, dass gegen eine Zuteilung der markanten Denargruppe Dbg. 1305—7 speziell nach Ungarn nicht ausgelegt zu werden braucht, dass die gemeinsame Form ihrer Pseudobuchstaben den Formen von anderen Nachbildungsprägungen (z. B. Dbg. 1296, 1297, 1314—1316) ähnlich ist, bei denen man geneigt ist, ihre Heimat etwa entlang der südbaltischen Küste (West- und Ostpommern mit den anliegenden Inseln) zu suchen. Es ist in Erwägung zu ziehen, dass auch z. B. die Stephansobole dieselben ostsächsischen dünnen und schütter einpunzierten Buchstaben tragen, wie solche auf den Denaren aus dem letzten Regierungsjahr Boleslaws Chr. als eines Königs von Polen (Gum. IV/48—54) und aus der Regierungszeit seines Nachfolgers Mieszko II. (Gum. I/1—8; also nicht von Mieszko I., der noch

¹⁴ Aus der für die mitteleuropäischen Verhältnisse in vieler Hinsicht massgebenden und umfangreichen böhmischen Numismatik möchte ich als Beispiele von Emissionen mit vorwiegend beiderseitigen Trugumschriften die Prager und Vyšehrad Denargruppe vom Typ »schmale hand — Kreuz« aus der Zeit Boleslaws II. schon um 986/7 (III/1—8, XXXVIII/2—8, 26) anführen, die aus Konkurrenzgründen bald in Friesland nachgeahmt wurde; die obolartigen Denarreduktionen aus derselben Zeit aus dem Fund von Mančice u. a. XXXIX/13—18; sowie hauptsächlich mehrere böhmische Denargruppen, die in die Zeit der Herzöge Boleslaw III., Wladiwoj und Boleslaw Chr. (zusammen 999—1004) gehören und von V. Katz a. a. O. (Anm. 12) eingehend bearbeitet wurden, z. B. XXXIX/27 u. 28, XXX/7—19. Andere sich diesbezüglich allmählich verschlechternde Typen wollen wir hier aus Raumangel ausser Acht lassen. In Bayern begegnet man ähnlichen Erscheinungen bei Dannenberg (Anm. 1) in den Jahren 1002—26. Zahlreich sind die böhmischen Denare, bei denen eine Seite eine korrekte, die andere eine verwirrte oder gar nur ornamental gestrichelte Zierumschrift trägt, z. B. unter Boleslaw I. I/27; unter Boleslaw II. II/26, III/11; viele Emissionen unter Jaromir (1004—12); die Denaremission des Prager Bischofs Adalbert (Béla-Vojtěch) III/10 und viele andere, für deren Anführung der Platz hier nicht ausreichen würde.

¹⁵ Allgemein und übersichtlich gesagt: In Europa östlich von der Seine und nördlich von den Alpen und von der Save beginnen die Denare erst ab rund 1050 teilweise und ab rund 1150 überwiegend einheimisches Umlaufgeld des Landes zu werden, in dem sie geprägt wurden. Ansonsten herrschte in seiner ländlichen Agrarwirtschaft die Deputatentlohnung der Bediensteten und Arbeiter und in den sich entwickelnden Kleinstädten der Tauschhandel zwischen den Gewerbetreibenden und den Bauern. Die viel zu wertvollen Silberdenare dienten damals noch dem Verkehr unter den Händlern, Gewerbetreibenden, Feudalen und Dynasten sowie zum Ankauf von Immobilien und anderen lebenden und toten Investitionsgütern. Auffallend ist das Missverhältnis zwischen den wenigen Funden von Frühmittelaltermünzen westlich von der Elbe und vom Böhmerwald und ihren Anhäufungen östlich davon sowie nördlich von den Karpathen. Erst nach rund 1050 beginnt sich dieser Unterschied auszugleichen. Die damaligen Hortfunde sind, wie gesagt, meistens als Baarschaften von Feudalen anzusehen, in denen sich jahrzehntelange Ersparnisse anhäufeten. Das zeigen die Analysen der Hortfunde, die sich in datierbare Hortungshorizonte auflösen lassen. Erst lange nach 1150 können die Denare und Brakteaten mit Vorbehalt als Umlaufgeld in spätmittelalterlichen und frühneuzeitlichen Sinne betrachtet werden.

¹⁶ Allgemein kann gesagt werden, dass die Denare vom bayrisch-böhmischen Kreuz—Kirche-Typus (nämlich mit der Buchstabengruppe unterm Giebel) im Baltikum nie besonders gangbar waren, wenn sie auch in den südkandinavischen und pommerschen Münzfunden, die vor den Jahren 1015—20 definitiv vergraben wurden, wahrscheinlich als Überreste aus den vorherigen und südlicher entstandenen Vergrabungshorizonten vorkommen. Es gab deshalb am Baltikum keinen besonderen Anlass, dort diese Denargattung damals nachzuahmen, als Pommern einen Bestandteil von Polen, einem damals expansive Staatsgebilde mit eigenem entwickelten Münzwesen, bildete. Hingegen ist diese Gattung der bayrischen, böhmischen und ausburgischen Denare vor früher her noch in den zwar späten schlesischen und innerpolnischen, doch vor dieser Zeit letztmalig verborgenen Münzfunden (z. B. Dobra, Kowal, Sochaczew, Althöfchen u. a. m.) sehr häufig. Die Hypothese, dass man in Ungarn Veranlassung fand, um diese Zeit diesen gangbaren Münztypus zweckentsprechend nachzubilden, erscheint demzufolge nicht als aus der Luft gegriffen.

Die wirklichen Nachahmungen von mittel- und nordeuropäischen Denaren sogen. barbarischen Stils mit manchmal fast fantastischen Motivkombinationen, die wahrscheinlich im Südbaltikum erst nach dem politischen Zerfall des Polenreiches des Boleslaw Chrobry († 1025) und im Zusammenhang mit der politischen und kommerziellen Erstarkung des nordischen Einflusses in Pommern dort geprägt wurden, beginnen erst in den nach 1025 endgültig vergrabenen Münzfunden vorzukommen und treten erst nach 1050 häufiger auf (z. B. Ladeinoje Pole, Vossberg, Lupow-Lupawa u. a.). Süddeutschland ist in ihnen nur schwach beteiligt. Unter den »unbestimmten«, »Nachmünzen« u. dgl. werden dabei fälschlich meistens die königlichen Bardowieker Randpfennige und die königlichen Goslarer Otto—Adelheit-Pfennige später Emissionsvarianten gemeint (z. B. Leissower Mühle—Lisówek). Nachahmungen des hier besprochenen bayrisch-böhmischen Typs nach Art von Dbg. 1305/7 können deshalb im Baltikum nicht entstanden sein, eben weil dasselbe unter dem ganz andersartigen nordischen und sächsischen Währungseinfluss stand; solche späte »nordische« Nachahmungen sind sozusagen »impressionistisch« unsorgfältig ausgeführt und unregelmässig ausgeprägt und deshalb unterscheiden sie sich von den südlicher hergestellten fast musterhaften, wenn auch mit Trugbuchstaben versehenen Stücken Dbg. 1305, 1306 und 1307.

nicht münzte) vorkommen. Ähnliches kann man auch z. B. in Hildesheim bei den Denaren Dbg. 714, 715, 717 u. 718 aus der Zeit rund 1020—40 bemerken. Aber die höchstwahrscheinlich seltene Beschäftigung der mitteleuropäischen frühmittelalterlichen Münzschmiede, die aus der vorwiegenden Seltenheit der damaligen Denare hervorgeht, lässt die Vermutung zu, dass das Prägepersonal kaum eine dauernde Beschäftigung in einer kleineren, wenn auch vollgewichtige Nachbildungen aus feinem Silberblech herausbringenden Prägewerkstatt gefunden haben durfte, sondern dass insbesondere die Stempelschneider aus den Reihen wandernder und fremdländischer Goldschmiede genommen wurden, wie es noch weit später z. B. beim internationalen Beruf der Wappenherolte und Minnesänger bewiesen ist.

Nachtrag

Als ich zu Anfang 1965 mit der Verfassung des obigen Aufsatzes fertig geworden bin und denselben nach Budapest abgesendet habe, wurde ich nachträglich sowohl auf den in den *Dona Numismatica* Walter Hävernicks zum 23/I 1965, Hamburg 1965, erschienenen Aufsatz von Vera Hatz: (B)RESLAVVA CIV(ITAS), S. 79 ff., über den in einem knapp vor 1030 endgültig vergrabenen gotländischen Hortfund enthaltenen Pressburger Denar des Königs Stephan I. als auch auf die Studie von Gy. László: Die Anfänge der ungarischen Münzprägung, *AUSBREN, Sectio Historica*, Tom. IV, Budapest 1962, aufmerksam gemacht (dies verdanke ich der Frau prom. hist. Jarmila Hásková vom Prager Národní museum, numismat. Abteilung). In diesem neuentdeckten Denar, der wegen seinem hohen Gewicht (fast 2 g) und wegen seiner sorgfältigen Ausführung ebenso einer Musteremission angehört haben dürfte, wie es die schweren Varianten der nachfolgenden Obolstücke desselben Münzherrn zu sein scheinen, sehe ich die volle Unterstützung meiner obigen Annahmen über die ihm typologisch gleichen, nur in ihrer bildnerischen Ausführung und in ihren Umschriften zeitgemäss verwilderten, nur wenige Jahre früher wohl in Ungarn hergestellten Nachbildungen fortgeschrittener bayrischer Vorlagen. Der Unterschied, dass neben dem Keilzeichen in 3 Kreuzwinkeln dann nur im 4. Winkel eine richtige Kugel angebracht wurde, muss eben als das übliche Emissions-Unterscheidungszeichen für eine Kontrolle von Seiten nicht besonders lesenskundiger Organe angesehen werden. Seine Buchstaben entsprechen annähernd in Schnitt und Grösse denjenigen auf den böhmischen Denaren vom Herzog Jaromír, und zwar insbesondere auf seiner zeitlich letzten Emission Fiala VI/27 u. 29, sowie noch mehr auf den zeitlich frühesten Emissionen des Herzogs Udalrich, Fiala VI/3—6; diese sämtlichen Prägungen fallen in die Jahre 1012—16. Aber die genauere Form mancher Buchstaben des Stephansdenars ist doch eine etwas andere (insbesondere das A und E). Eine zutreffendere Formähnlichkeit aller seiner Buchstaben finde ich eher mit denjenigen am Regensburger Denar Dannenberg 1087 von Heinrich II. als Kaiser und gleichzeitig als Besitzer von Bayern in den Jahren 1014—17; seine Rs.-Ums. RATISPONA CIV entspricht dabei vollkommen derjenigen des Stephansdenars (RESLAVVA CIV, und zwar im Gegensatz zu den Umschriften auf den übrigen bayrischen und böhmischen Denaren aus dem 1. Fünftel des XI. Jhs.

Dass der neue Stephansdenar die altbekannten und eingelebten Münzbilder „Kreuz-Kirche“ einhält, die in Böhmen (Prag) und in Bayern in gewissen Münzstätten erst knapp vorher verlassen wurden (z. B. Mzst. Salzburg Dbg. 1136 u. 1137 a. d. J. 1009—14 von Heinrich II. noch als König), ist eine kommerzielle Angelegenheit. Dieser neue Stephansdenar dürfte m. E. infolgedessen um 1016 von einem bayrischen Personal in Ungarn geprägt worden sein, nachdem etwa 5 Jahre vorher die mit Trugschriften versehenen Denare Dbg. 1305—1307 auch in Ungarn und auch für Auslandeinkäufe hergestellt wurden und vorwiegend denselben Münztypus ausweisen.

Wenn ich gleich hier auf die erwähnte Studie von László über die Anfänge der ungarischen Münzprägung zurückkomme, so tue ich es, um die darin zusammengetragenen Argumente über die Höhe des Geldverkehrs und über die Menge der Geldhortungsgelegenheiten im Donau-becken bis in die Zeit um 1010 auch als Begründung meiner Annahme für die ungarische Heimat der frühen Denare Dbg. 1305—1307 schon aus der Zeit um dieses Jahr herum vollinhaltlich akzeptieren zu dürfen. Mit der von László versuchten Ansetzung des Beginnes der Ausprägung der Stephansobole etwa bereits vor das Jahr 1000 kann ich mich jedoch durchaus nicht einverstanden erklären; ich verweise diesbezüglich auf meine obigen in Kürze angeführten Gründe (Mache des Stempelschnittes und der Prägung, Art der Münzbilder, Form der Buchstaben, Fundvorkommen usw.) für die Annahme ihres Prägebeginnes eine längere Zeit nach der Ausprägung des neuen Stephansdenars um 1016, da die Stephansobole in Bezug auf Mache, Ikonographie, Buchstabenformen usw. merklich später sind.

Auf Grund des besprochenen neuen Stephansdenars lässt sich nun eine ganze Reihe von interessanten Fragen beantworten, die ein neues Licht in die Geschichte des burgwallzeitlichen Mitteleuropa bringen können. Aber vor Allem möchte ich anführen, dass ich auf der Vergrößerung seiner Rückseite den ersten, fehlenden Buchstaben als ein P erkenne und ihn nicht als ein B gelten lassen kann, da in seinen durch Abnutzung zwar undeutlich gewordenen Resten doch die Basis nur der senkrechten Linie des P zwischen der Basis des R und dem Giebelkreuzchen deutlich feststellbar ist. Die Rs.-Ums. wurde also als PRESŁAVVA CIV auspunziert. Mit diesem Namen wurde wohl nicht das im Komitat Heves an einem Theissarm liegende Poroszló, die vormalige Wallburg Preslav bzw. Pereslav [siehe Szentpétery in Anm. 9, Scriptores... Seite 73] gemeint, sondern die nahe bei Dovina-Děvín liegende Burgstadt Pozsony-Pressburg. Es erscheint somit jetzt der von den tschechischen Forschern Chaloupecký und Weingart befürwortete neue amtliche Name der Hauptstadt der Slowakei „Bratislava“ als nicht richtig gewählt, wenn er vom Namen des Böhmenherzogs Břetislav I. (1034–54, in Mähren als Vasal schon ab 1029) abgeleitet wurde. Auf seinen Denaren heisst er BRACISLAV, was vom Wortstamm „brat-“ (d. i. Bruder, barát) abzuleiten ist. Übrigens regierte Břetislav I. in Böhmen später als Stephan I. in Ungarn und die Südgrenze von Mähren verfolgte ab 1029 nach der Vertreibung der Polen aus Mähren ungefähr den Flusslauf der Thaya (Dyje) der Ostmark gegenüber. Nach diesem Böhmenherzog vielleicht schon als dem mährischen Vasall seines Vaters Udalrich von Böhmen konnte demzufolge lediglich die südmährische Grenzwallburg Břeclav (Lundenburg) benannt worden sein. Von den in der Studie von V. Hatz enthaltenen zahlreichen und ausführlich belegten Beziehungen zum Namen von Pressburg kann sprachlich jetzt z. B. auch nichtmehr der Name des Kroatenherzogs Brazlav in Betracht kommen, der später vom Kaiser Arnulf i. J. 896 mit der Verwaltung und Beschützung Pannoniens von Mosaburg aus betraut wurde und dessen Name sprachlich und vielleicht auch genetisch mit Izbraslav, dem Söhnchen des Böhmenherzogs Wenzel d. Hlg. (gemäss russische Bearbeitung der Gumpoldschen Wenzelslegende) in Verbindung steht. Örtlich und zeitlich entfernte anderssprachige Geschichtsschreiber konnten leicht den ursprünglich von Slawischen abgeleiteten Namen von Pressburg bei seiner zeitgemäss diplomatischen Latinisierung missverständlich mit dem Namen dieses damals bekannteren Dynasten Braslaus erklärend eng verbunden haben (Brezalauspurc, Braslavespurc, Brezesburg u. ä.); von seinen alten Namen erweist sich also als einzig richtig das Preslawaspurch a. d. J. 1052, wie es Melich und Hóman [Pereslawaspurch ist sprachlich damit identisch] erkannt haben (vergl. Braga-Praga, Prisacha-Breisach, Pasanum-Bassano, Pergamum-Bergamo u. a. m.). Ein Predslava, wie es Hrušovský in Anlehnung an den Namen Predezlaus, eines Sohnes des Swentipolk (Swatopluk) von Grossmähren, vorschlägt, hat einen anderen Wortstamm mit einer anderen Bedeutung (pred- ist „vor“, pere- oder pre- hingegen „über-, durch und durch“) und es kann sprachlich eher beim Namen des oberwähnten Břeclav (Lundenburg, in der Nähe der Wallburg Pohansko aus der grossmährischen Zeit) in Betracht genommen werden.

Dieses zum Jahr 907 erwähnte und für Ungarn und die Tschechoslowakei in gleicher Weise aktuelle Preslava-Pressburg ist demnach auch schon eine grossmährische Siedlung gewesen, die vom nachbarlichen Dovina-Děvín zuerst militärisch geschützt und überschattet war, dann aber unter Géza und Stephan sich vorteilhafter entfalten konnte, weil es nicht direkt am Grenzfluss March lag. Sein Name erscheint dabei als eine blosser Wiederholung von den übrigen gleichlautenden Namen bedeutender altslawischer Städte, z. B. der vormaligen Hauptstadt Prjeslav in Bulgarien, des kleineren Pereslaviec (Mikra Presthlava der Byzantiner, auch hier feminisiert dem ursprünglichen Masculinum dieser Namensart gegenüber) in der Dobrudscha, des Pereslavl bzw. Perejaslavl n.-ö. von Moskau und des Perejaslav s.-ö. von Kijew, sowie des erwähnten Poroszló — Pereslav — Preslav im altsüdwestslawischen Theissgebiet (vergl. zur Zeit seiner unabhängigkeit mit dem Fürst Dobrenta, davon Dobrentin-Debrecén? als auch dann der albulgarischen und danach altungarischen Souveränität). Die weiteren davon abgeleiteten Ortsnamen in Mhren sowie Süd- und Ostbhmen (Přaslavice, Preslavice; nicht jedoch Předslav oder Předslavice, wie erwähnt) können somit als solche der hypothetischen Zufluchtstätten burgwallzeitlicher Flüchtlinge aus dem Marchmndungsgebiet aus der Zeit der ungarischen Landnahme angesehen werden.

Ausser diesen neuen linguistischen Tatsachen bringt da die Numismatik ferner ein klareres politisches und wirtschaftliches Bild vom westslowakischen Oberungarn als dem Hinterland der also uralten Münzstätte Preslava-Pressburg (die magyarische Bezeichnung Pozsony wartet noch auf ihre Erklärung). Dieses Gebiet musste demnach schon eine gewisse Zeit vor 1016 oder gar vor 1010 vom vorher polnischen Gesamtmhren des mit Stephan I. verschwägerten Boleslaw Chrobry den Weisskarpatenkamm und den unteren Marchflusslauf entlang unter

geschichtlich nicht festgehaltenen Umständen abgetrennt und dem Königreich Ungarn einverleibt worden sein. Vor der Vereinigung der Herzogtümer Polen und Böhmen unter Boleslaw Chr. im Jahr 1003 reichte nämlich nach der Schlacht am Lechfeld bei Augsburg (955) das Territorium des Bistums Prag und demzufolge auch des Herzogtums Böhmen in der 2. Hälfte der Regierungszeit Boleslaws I., ferner unter Boleslaw II. und III. sowie unter Wladiwoj hier die Donau entlang bis zum Granfluss und Tatragebirge. Laut Gams, *Series episcoporum*, Leipzig 1932. wurde das nunmehr ungarische, früher grossmährische nie jedoch böhmische Bistum Nitra auch erst später für den als Märtyrer gestorbenen Bischof Besztertus (auch Bisztritus genannt, 1034—47) neu errichtet. J. Macúrek, *Maďaři a uherský stát*, im Werke von J. Šusta, *Dějiny lidstva III* (Praha 1937), S.650, legt die Landnahme der Slowakei durch Stephan I. in die Jahre knapp nach 1007.

Bezüglich der ziemlichen Gewichtsabnahme der Schrötlinge des in der Regia Civitas geprägten Kreuz-Kreuz-Typs mache ich mir von der Ursache dieser Erscheinung die Vorstellung, dass nach dem schweren Kreuz-Kirche-Typ (nämlich Dbg. 1305—1307 und dem Fundstück aus Gotland) später um 1025 zuerst vollgewichtige richtige Denare vom Kreuz-Kreuz-Typ (z. B. die selteneren von V. Hatz erwähnten oder beschriebenen) geprägt wurden, die dann im Verlaufe des nachfolgenden Jahrzehnts nicht allmählich (es gibt ja keine halbleichten Übergangsstücke), sondern auf Grund einer einmaligen, vom König Stephan für das verhältnismässig selbständige ungarische Geld- und Münzwesen angeordneten devaluationsartigen Münzreform auf ungefähr die Hälfte reduziert wurden. Ein ähnlicher Schritt wurde etwa 20 Jahre später in Böhmen unter Břetislav I. auch ohne eine sofortige Änderung der ikonographischen Ausführung des Münztyps (zuerst die grosse Emission Fiala VIII/8, dann die Reduktion fast auf die Hälfte F. VIII/9 und die darauf folgenden Nachprägungen F. VIII/10, bzw. der weitere reduzierte Typ F. VIII/11 mit seinen Nachprägungen F. VIII/12 u. 13) unternommen. Solche Denarreduktionen fast auf eine ursprüngliche Obolusgrösse lassen sich bei einigen niederländischen und norditalienischen Serien des 2. und 3. Viertels des XI. Jahrhunderts beobachten; es sind bloss die dortigen Emissionen der einzelnen Münzhoheiten nicht so ununterbrochen zusammenhängend wie in Böhmen und Bayern, sondern sie weisen Zeitlücken auf, durch die eine für die Beantwortung dieser Fragen massgebende genauere Datierung der einzelnen Emissionen sehr erschwert wird, während die Unterschiede in der Mache der Prägung ohne Anlehnung auf ein entsprechendes Vergleichsmaterial nicht allzuviel besagen.

Christian Turnwald

Bemerkungen zur Frage der ersten ungarischen Münzen

In neuester Zeit ist erfreulicherweise die Frage der Prägung der ersten ungarischen Münzen in den Mittelpunkt des Interesses von verschiedenen gerichteten Forschungen getreten und gleich drei Studien haben sich nacheinander mit diesem Problem befaßt. So *Gyula László* : Die Anfänge der ungarischen Münzprägung. *Annales Univ. Scient. Budapestiensis, Sectio Historica* IV. 1962. 30—53., dann *Vera Hatz* : B/RESLAVVA CIV/ITAS. Zum Beginn der ungarischen Münzprägung. *Dona Numismatica* 1965. 79—85., endlich *Anton Turnwald* in seiner im gegenwärtigen Heft veröffentlichten Studie. Die Ergebnisse der einzelnen Studien lassen sich kurz in den folgenden zusammenfassen: László führt — entgegen der bisher vertretenen Auffassung — die Anfänge der ungarischen Münzprägung bis auf das X. Jahrhundert zurück; Vera Hatz glaubt die erste Münze Stephans I. in einem Denar erkannt zu haben, der aus einem in Schweden geborgenen Fund stammt und den sie für ein Preßburger Gepräge ansieht, während sie die Halbdenare CNH. I. 1. für spätere Ausgaben hält. Turnwald endlich vermeint die bisher für Nachprägungen gehaltenen Denare Dannenberg Nr. 1305—1307 als die ersten ungarischen Münzen ansprechen zu können und setzt die Prägung der erwähnten Halbdenare erst in die Zeit nach 1025.

Gegenwärtig haben wir also drei Theorien bezüglich der Anfänge der ungarischen Münzprägung. Nach Lászlós Meinung läßt sich die Prägung der Halbdenare CNH. I. schon auf die Zeit des Fürsten Géza zurückführen (977—997). Demgegenüber herrschte in wissenschaftlichen Kreisen ganz bis zuletzt die Ansicht, die Prägung dieser Münzen habe erst in der Zeit Stephans I., also mit dem anbrechenden XI. Jahrhundert begonnen. Nach Ansicht von Vera Hatz und Turnwald wiederum wären die von ihnen publizierten Denare die ersten Münzen Stephans I. während die Prägung der Halbdenare erst später (Turnwald: erst nach 1025) begonnen worden wäre. Das kristallklare Bild, das wir bisher über die Anfänge der ungarischen Münzprägung zu haben vermeinten, ist damit etwas verworren geworden, zumal es den Anschein hat, als ob zwischen den Ansichten Lászlós und denen der zwei anderen Forscher kaum irgendwelche Kompromisse zu finden wären.

Wenn wir nun an dieser Stelle diese neuen Ergebnisse mit dem alten Standpunkt der Forschung zusammen der Öffentlichkeit vorlegen, so führt uns hiebei keineswegs etwa die Absicht, uns mit den zur Stützung der neuen Theorien vorgeführten Detailfragen auseinanderzusetzen. Entscheidende sachliche Beweise liegen in keiner der Richtungen vor, somit würde es nichts als unnützes Debattieren erscheinen, wollten wir unsererseits den Theorien und Folgerungen weitere neue Theorien und Schlußfolgerungen gegenüberstellen. Statt dessen wollen wir dem Problem eher im Lichte der Logik nahezu kommen versuchen und jene Faktoren beleuchten, die unter den gegebenen Umständen für oder wider eine der Theorien sprechen, je nachdem sie als positive oder als negative Faktoren in Betracht kommen. Wir glauben, daß im gegenwärtigen Fall auf beruhigende Weise mehr nicht zu erreichen ist.

Als Ausgangspunkt diene jene von der Wissenschaft bisher vertretene Ansicht, daß die Silbermünzen CNH. I. 1. mit dem Gewicht eines halben Denars und der Umschrift *Stephanus rex* die ersten ungarischen Münzen aus der Zeit Stephans I. darstellten. Diese Ansicht, die sich aus der Umschrift der Münze logisch ergab, fand ihre Bekräftigung auch durch den Umstand, daß diese Münzen sowohl in den ungarländischen als auch in den ausländischen Funden seit Anfang des XI. Jahrhunderts vorkamen, doch auch — zusammen mit den übrigen ungarischen Münzen des XI. Jahrhunderts — in den heimischen Gräberfunden, als mit den Verstorbenen begrabene Umlaufsmünzen, auftauchen.

Mit Hilfe von verschiedenen Annahmen, unter denen auf jene Feststellung besonderes Gewicht gelegt wird, daß einige mittelalterliche — freilich viel spätere — Quellen den Fürsten Géza mit dem Namen *Stephanus* und dem Titel *rex* erwähnen, wünscht Gyula László den Beweis zu erbringen, daß die Prägung der Halbdenare CNH. I. 1. möglicherweise schon in der Zeit von Géza, um das Ende des X. Jahrhunderts begonnen haben konnte. Diese Ansicht mag theoretisch ja zwar richtig sein, praktisch kann sie aber erst dann standhalten, wenn sie auch

durch einen konkreten Beweis gestützt wäre. Ein solcher konkreter Beweis wäre, wenn diese Münzen im nordeuropäischen Münzumlauf bereits für die zweite Hälfte des X. Jahrhundert nachgewiesen werden könnten, das heißt, wenn *mehrere* solche, ungarische Halbdenare enthaltenen Funde aus dem großen internationalen Münzumlaufsgebiet des baltischen Meeres bekannt wären, deren Verbergungszeit — von den ungarischen Münzen unabhängig — in das Ende des X. Jahrhunderts gesetzt werden könnte. Das bis auf heute gesammelte recht ansehnliche Fundmaterial liefert indessen die nötigen Beweise nicht, da die 200 bekannten Funde, in den ungarische Münzen vorhanden, ausnahmslos seit Anfang des XI. Jahrhunderts verborgen wurden, gemäß der Datation ihrer Münzen. Dieses zweifellos authentische Material kommt also vorderhand als negativer Faktor in Betracht, handelt es sich um die Bestätigung der Theorie Lászlós, und von dieser Seite gesehen erscheint es viel wahrscheinlicher, daß die Prägung der Halbdenare erst mit dem beginnenden XI. Jahrhundert ihren Anfang nahm.

Ganz anderes verhält es sich im Fall der von Vera Hatz und Turnwald als die ersten ungarischen Münzen angesprochenen Gepräge. Sie alle sind Münzen mit ganzem Denargewicht, kamen ausnahmslos an nordeuropäischen Fundorten zum Vorschein und tragen auf der einen Seite das für die späteren ungarischen Münzen gänzlich ungewöhnliche und unbekannte Münzbild einer karolingischen Kirche. Zu diesen Denaren gesellen sich noch drei weitere Silbermünzen mit dem Gewicht eines Denars, die aber hinsichtlich ihres Münzbildes ganz nach dem Muster der Halbdenare CNH. I. 1., aber mit doppeltem Gewicht, gefertigt sind. Auch letztere sind sämtlich an nordeuropäischen Fundstätten gefunden worden.

Von diesen wurde jenes Stück, welches im Ungarischen Nationalmuseum bewahrt wird, näher untersucht, und es stellte sich dabei heraus, daß die Technik der Herstellung dieses Stückes von jener der ungarischen Halbdenare verschieden ist: während nämlich das erstere Stück mittels Gravierung hergestellt wurde, wurden die ungarischen Halbdenare gepunzt. Der ungarische Ursprung der mittels Gravierung hergestellten Münzen ist deshalb problematisch, weil bei der ungarischen Münzprägung des XI. Jahrhunderts im allgemeinen die Punzierung gebräuchlich war, indessen kann diesem Faktor dennoch keine entscheidende Bedeutung zugemessen werden.

Am auffallendsten bei den als ungarische Gepräge angesprochenen Münzen mit ganzem Denargewicht ist der Umstand, daß diese ausnahmslos nur aus nordeuropäischen Fundgebiet bekannt sind und sich unter ihnen kein einziges Stück mit ungarischer Fundstätte findet. Prinzipiell sind wir mit Turnwald darüber einig, daß die ungarische Fundstätte für sich allein nicht entscheidend sein kann für die ungarische Herkunft einer Münze und umgekehrt, auch die ausländische Fundstätte nicht die ungarische Herkunft ausschließt; in diesem Fall muß aber noch auf einen weiteren sehr beachtenswerten Umstand hingewiesen werden: daß nämlich in den aus ungarischen Friedhöfen des X—XI. Jahrhunderts erschlossenen Gräbern neben dem Toten oft Münzen vorkommen und zwar aus Gräbern des X. Jahrhunderts verschiedene, in der Zeit noch vor Beginn der ungarischen Münzprägung nach Ungarn gelangte westeuropäische und byzantinische Gepräge, ja manchmal sogar auch römische Münzen, aus Gräbern des XI. Jahrhunderts aber bereits alle bekannten ungarischen Münzen. Nachdem also diese Sitte der Bestattung mit Münzbeigaben als allgemein üblich angesehen werden darf, ist es beinahe undenkbar, daß kein einziges Stück der erwähnten Münzen mit dem Gewicht eines Denars in den Gräbern vorgekommen wäre, wenn diese ungarische Gepräge waren. Dieser negative Faktor läßt die ungarische Herkunft der Denare als zumindest zweifelhaft erscheinen, denn es ist klar, daß ihre ungarische Herkunft — kämen sie neben den Bestatteten vor — unter Beachtung anderer Überlegungen zumindest als wahrscheinlich betrachtet werden könnte.

Unsererseits können wir, auf Grund der mitgeteilten Beobachtungen und im Besitz des gegenwärtigen Beweismaterials, *sämtliche* Denare für nichts anderes als lediglich Nachprägungen ansehen, die irgendwo auf nordeuropäischem Gebiet entstanden sind. Als Muster dürften sowohl westeuropäische, als auch ungarische Münzen bei ihrer Herstellung gedient haben, was zu ihrer unbestreitbaren Ähnlichkeit mit den ungarischen Halbdenaren geführt hat. Dem Gewicht und Münzbild nach sind sie aber den ungarischen Münzen des XI. Jahrhunderts fremd und es wäre schwer zu verstehen, warum es im Lauf des XI. Jahrhunderts nötig wurde nur Halbdenare zu schlagen, wenn die ungarische Münzprägung mit obenerwähnten ganzen Denaren begonnen hätte. Die Theorie von Vera Hatz bezüglich der ungarischen Herkunft des von ihr publizierten Denars darf vielleicht als die am besten fundierte angesprochen werden, doch stellt sich auch hier neben dem negativen Faktor ein weiteres schwerwichtiges Problem ein infolge der Inschrift der Kehrseite. Diese soll nämlich der Name von Preßburg in der slawischen Form Breslawia sein. Es ist schwer vorstellbar, daß im XI. Jahrhundert, als in Ungarn die kirchliche und offizielle Sprache ausnahmslos und in jeder Hinsicht Latein war, die Prägestätte auf den Münzen mit slawischem Namen angegeben worden wäre.

Auf Grund des Vorgeführten, unter gleichzeitiger Beachtung der metrologischen, typologischen, technischen und der von den Fundstätten gelieferten Daten, scheint es uns also heute noch immer als ob die alte Theorie die logischste wäre, dernach die Halbdenare CNH. I. 1. vom Anfang des XI. Jahrhunderts als die ersten ungarischen Münzen anzusehen wären. Diese Feststellung wollen wir aber nur als die einstweilen *wahrscheinlichste* gelten lassen, ohne irgendeine der anderen Theorien auf ihre mögliche Richtigkeit bezweifeln zu wollen. Jede neue Theorie muß mit Interesse und Aufmerksamkeit verfolgt werden, denn es ist nicht ausgeschlossen, daß die heute noch als negative Faktoren erscheinenden Beweismateriale mit der Zeit durch neue Daten bereichert möglichenfalls konkrete positive Beweiskraft erlangen. Wir wollten diesmal nur die Gegenprobe der bezüglich dieses Problems entwickelten Theorien machen und auf diesem Grund uns auf den Standpunkt der heute als am wahrscheinlichsten anmutenden Hypothese stellen.

Lajos Huszár

Árpádkori lemezpénzeink kormeghatározásához

Árpádkori pénztörténetünknek egyetlen, bármennyire leszűkített szakaszára sem mondhatjuk teljes bizonyossággal, hogy az tiszta és világos. Egyes felirat nélküli pénzek pontos kormeghatározása, kibocsátóhoz kötése oly nehéz feladat, hogy az árpádkori pénzek corpusának összeállítója — Réthy László¹ — meg sem kísérelte. Hóman Bálint „Magyar pénztörténetében”² sokban előbbre vitte a kutatást, ezen a téren azonban nála is sok a bizonytalanság, sőt biztosnak vélt megállapításai is több helyen igazításra szorulnak. Általában biztos kiindulási alapként tekinthető a király nevével ellátott pénz, azonban még itt is előfordulnak eltérő vélemények, ami a felirat nélkülieknél fokozza a bizonytalanságot. Ez történt lemezpénzeinknél is.

Réthy László árpádkori lemezpénzeinket a CNH 269—283. sz. alatt írta le,³ s IV. Béla királynak tulajdonította őket, szemben Ruppall,⁴ aki III. Béla vereteinek tekintette. Réthy az előállításukra és betűtípusaira alapozta véleményét, elsősorban a CNH. 280. BELA REX felíratra. Hóman Bálint említett munkájában ismét felülvizsgálta a lemezpénzeinket,⁵ s arra a megállapításra jutott, hogy azokat minden bizonnyal III. Béla vereteinek kell tekintenünk. Módszere kétségtelenül sokkal több irányú, mint Réthy Lászlóé volt, kutatása pedig mélyrehatóbb. Hóman elsősorban a leletegyüttesre hivatkozik. A kiscigáji leletben II. Vilmos (1087—1100) és II. Henrik (1154—1189) angol királyok, I. Frigyes császár (1152—1190) érmeivel; másutt — kigyósi, nagykeréki, egervári leletek — XII—XIII. sz. fordulójáról való fresachi érmeikkel együtt fordulnak elő, tehát olyan pénzekkel, amelyek nem IV., hanem III. Béla korára jellemzők. Ugyancsak III. Béla korába utalja e lemezpénzeket — brakteátákat — előállításuk, veretük, valamint a IV. Béla pénzein már nem igen szereplő siglák. Ezen az alapon teszi a CNH. 263—265. sz. érmeiket is III. Béla veretei közé. A technikai előállításnál hivatkozik Kováts Ede megfigyeléseire.⁶ Párhuzamként említi, hogy a brakteáták Németországban is a XII. században készültek, s Friedensburg is XII. századiaknak említi a magyar lemezpénzeket.⁷

Hóman logikus érvelésében kétségtelenül sok az igazság. Egyik későbbi tanulmányában pedig mindezt még inkább megerősíti, bebizonyítja, hogy a kettős kereszt használatának behozatala III. Béla nevéhez fűződik.⁸ Ez a paizsba foglalt kettőskereszt van a CNH. 263—266. sz. pénzen, s ennek kivitele valóban inkább III. Béla pénzeihez hasonló. A CHN. 263. pedig rendszeres kísérője a CNH 269—283 sz. lemezpénzeknek. Mindezek tehát azt látszanak bizonyítani, hogy a lemezpénzeket valóban III. Béla vereteinek kell tulajdonítanunk.

Mindezek ellenére úgy érezzük, hogy Hóman elméletének vannak homályos pontjai. Kutatásunk nem lép fel azzal az igénnyel, hogy megoldja a lemezpénzek kérdését, csupán felhívja a figyelmet a kérdés megoldatlanságára, rámutatva egyes jelenségekre, amelyeknek meg nem oldásáig a kérdés nem tekinthető lezártnak.

Mindenek előtt rögzíteni szeretnénk, hogy a leletegyüttesek nem mondanak ellent, hogy legalábbis egyes lemezpénzeket III. Béla utáni időből származtassunk, sőt a leletegyüttesek éppen nem utalnak egyértelműen III. Béla korára. Mivel a magyar pénzek pontos kormeghatározása képezi a problémát, azért minél több olyan leletet kell megvizsgálni, ahol a lemezpénzeink pontosan meghatározható — főként idegen — pénzekkel fordulnak elő.

E korból számos éremleletet ismerünk, sajnos azonban soknak a vizsgálatától el kell tekintenünk a pontatlan feldolgozás miatt. A viszonylag jól feldolgozott leletek pontosan meghatározható része (a bizonytalanokat elhagyva) a következő összetételekben kerültek elő. Az

¹ Réthy László: Corpus Nummorum Hungariae. Budapest, 1899.

² Hóman Bálint: Magyar Pénztörténet. Budapest, 1916.

³ Réthy László: i. m. 32—33. t. 14. tábla.

⁴ Rupp Jakob: Magyarország ekkorig ismeretes pénzei. Buda, 1841—1846.

⁵ Hóman Bálint: i. m. 238—239. l.

⁶ Kováts Ede: Árpád-házi királyaink pénzeinek technikájáról. Numizmatikai Közlöny. II. (1903). 5. l.

⁷ Friedensburg: Die Münze. Berlin 1909. 161. l.

⁸ Hóman Bálint: A magyar címer történetéhez. Turul. XXXVI (1918—21) 3—11.

abonyi leletben⁹ 2 db CNH 275 brakteáta és 27 db CNH 263 denár mellett 10 db friesachi denár volt II. Eberhard salzburgi érsektől (1200—1246). A *bánkuti* leletben¹⁰ 428 db CNH 271, 905 db CNH 272, 2 db CNH 275, 296 db CNH 279, és 689 db CNH 280, tehát összesen 2320 db brakteáta 438 db CNH 263 denárral és 10 db friesachi denárral, amelyből 3 db XII. századvégi veret, 7 db pedig II. Eberhard érsek (1200—1246) pénze. Kívülük egy kibocsátóhoz nem köthető kölni pénz is volt a leletben. *Békéscsabán*¹¹ 11 db lemezpénz került elő — 5 db CNH 271, 5 db CNH 272 és 1 db CNH 280 — 10 db friesachi denárral — 2 db XII. századvégi, 8 db pedig II. Eberhard (1200—1246) verete. Az egyik *budapesti* leletben¹² lemezpénz nem volt, hanem az ezekhez csatlakozó CNH 263 sz. denárból volt 1 db, s mellette 922 db friesachi denár: 78 db a XII. század végéről, 566 db II. Eberhard (1200—1246) érsektől, 17 db IV. Berchtold (1188—1204) hgl.-től 14 db IV. Henrik (1204—1228) hg.-től, 2 db II. Ottó freisingeni püspöktől (1188—1220), 235 db Bernhard (1202—1256) karinthiai hg.-től és 10 db VI. Lipót (1198—1230) steier hg.-től, valamint 5 db kölni denár. A *Budapest Lövész u. 5.* alatt előkerült leletben¹³ 438 db friesachi denár mellett CNH 272, 273 és 280 sz. lemezpénzek voltak. A *rákosszentmihályi* lelet¹⁴ 2 db CNH 275 brakteáta és 1 db Luschin 329 II. Endre verete mellett 2 db XII. századvégi friesachi denár, 92 db veret II. Eberhard (1200—1246) érsektől, 3 db IV. Henrik andechsi hercegtől (1204—1228), 1 db II. Ulrik karinthiai hg.-től (1181—1202), 38 db Bernhard karinthiai hg.-től (1202—1256) és 7 db VI. Lipót (1198—1230) steier hg.-től. Az *egervári* leletben¹⁵ 4 db brakteáta volt, — 3 db CNH 275, 1 db CNH 280 — mellette a következő magyar pénzek: 8 db CNH 189, 4 db CNH 208, 15 db CNH 209, 3 db CNH 224, 2 db CNH 225, 1 db CNH 226, 1 db CNH 244, 11 db CNH 264, 2 db CNH 300 és 1 db CNH 309. A lelethez tartozott még 288 db friesachi denár, amelynek részletes összetételét nem tudjuk, ismerve azonban a friesachi denárok leletösszetételét, szinte biztosra mondhatjuk, hogy a XIII. sz. első felében verték őket. Ezt bizonyítja a leletben levő II. Frigyes (1230—1246) bécsi denára is. Az *eszéki*¹⁶ leletben 1 db CNH 272 és 2 db CNH 277 lemezpénz mellett 11 db XII. századvégi, 60 db II. Eberhard (1200—1246) érsek, 2 db IV. Henrik (1204—1228) andechsi hg., 1 db Hermann (1161—1181) karinthiai hg. és 19 db Bernhard (1202—1256) karinthiai hg. friesachi veretei voltak, valamint Teodorik kölni érseknek (1208—1214) és III. Henrik (1216—1272) angol királynak egy-egy denára. Az egyik *esztergomi* leletben¹⁷ 2 db CNH 272-vel, 18 db CNH 275-tel és 1 db CNH 280-nak együtt 1 db CNH 244, 11 db CNH 263, 1 db CNH 360 és 1 db Luschin 337 magyar denár, 1 db I. Eberhard (1147—1164) érsektől, 46 db II. Eberhard (1200—1246) érsektől, 4 db IV. Henrik (1204—1228) andechsi hg.-től, 18 db Bernhard (1202—1256) karinthiai hg.-től, 1 db VI. Lipót (1198—1230) steier hg.-től és 1 db II. Ottó (1177—1196) bambergi püspöktől származó veret, valamint egy Ottokár (1261—1276) vagy Rudolf (1276—1281) bécsi denár került elő. Az *Esztergom szentkirályföldi* leletben¹⁸ CNH 275 lemezpénz, CNH 263 denár volt együtt II. Eberhard (1200—1246) érsek és Bernhard (1202—1256) karinthiai hg. denárával. *Gödöllőn*¹⁹ 1 db CNH 269 lemezpénz mellett 19 db friesachi denár volt. A Hóman által is említett²⁰ *kisgáji* leletben²¹ 1 db CNH 271, 211 db 272—273, 1 db 280, 1 db 281 lemezpénz és 1 db CNH 263 denár volt, 366 db friesachi pénzzel. Sajnos itt sem tudjuk, hogy a 366 db pénz kibocsátók között hogyan oszlott meg, nincs okunk azonban eltérést látnunk a többi friesachi denár lelet összetételétől. Ezt erősíti meg a többi nyugati pénz is. I. Frigyesnek (1195—1198) 1 db bécsi veretén kívül 27 db angol pénz képezte a nevezetes kincslelet idegen érmeit. A 27 db angol pénz közül 1 db valóban II. Vilmos király (1087—1100) verete, a többi azonban III. Henrik (1216—1272) király (és nem II. Henrik, mint ahogy Hóman írta) pénze. II. Vilmos pénzének előfordulása mindenképpen esetleges, egyetlen más leletben sem fordul elő, míg III. Henrik király pénze, ha nem is általános, de gyakori kísérője a XIII. század első feléből származó friesachi éremleleteknek, amelyek viszont a lemezpénzekkel alkot-

⁹ Magyar Múzeum. 1945. 72. 1.

¹⁰ Archaeologiai Értesítő. XVII. (1897). 88—93. 1. Magyar Nemzeti Múzeum. Irattár. 632/1896.

¹¹ Magyar Nemzeti Múzeum. Irattár. 418/1895. Magyar Nemzeti Múzeum. Éremtári másolat. 63/1894.

¹² Magyar Nemzeti Múzeum. Irattár. 450/1896.

¹³ Numismatische Zeitschrift II. (1870) 254. 1.

¹⁴ Budapest Régiségei. XX. (1963) 465—468. 1.

¹⁵ Numizmatikai Közöny. V. (1906) 19. 1. A sümegi Darnay Múzeum Naptára. 1906. 44. 1. Archaeologiai Értesítő. XXVII. (1907) 96. 1.

¹⁶ Monatsblatt der Numismatischen Gesellschaft in Wien. II. (1882) 118., 153. 1.

¹⁷ Magyar Nemzeti Múzeum. Éremtár. É. 863—05—3/1955.

¹⁸ Archaeologiai Értesítő. XIV. (1894) 70. 1.

¹⁹ Numizmatikai Közöny. LII—LIII. (1953—54) 11. 1.

²⁰ Hóman Bálint: i. m. 238. 1. 1. jegyz.

²¹ Jelentés. Magyar Nemzeti Múzeum. 1903. 40., 48., 49. 1.

Történelmi és Régészeti Értesítő. Temesvár. XXIII. (1907) 19. 1.

Numizmatikai Közöny. II. (1903) 106. 1., LII—LIII. (1953—54). 11. 1.

nak leletegyütttest. *Kiskunmajsán*²² 5 db CNH 272 lemezpénz került elő, 2 db XII. századvégi, 19 db II. Eberhard (1200–1246) salzburgi érsek, 1 db IV. Henrik (1204–1228) andechsi hg, 5 db Bernhard (1202–1256) karinthiai hg és 1 db VI. Lipót (1198–1230) steier hg. friesachi típusú pénzével. *Marienburgból* két lelet ismeretes. Az elsőben²³ 436 db CNH 272–273 lemezpénzzel 367 db friesachi denár került elő, a másodikban²⁴ pedig 137 db ugyancsak CNH 272–273 lemezpénzzel 5 db I. Eberhard (1147–1164) salzburgi érsek, 54 db XII. századvégi érseki, 216 db II. Eberhard (1220–1246) salzburgi érsek, 7 db IV. Henrik (1204–1228) andechsi hg. 7 db II. Frigyes (1229–1246) hg, 2 db II. Ottó (1188–1220) freisingeni püspök, 5 db II. Ulrik (1181–1202) karinthiai hg, 75 db Bernhard (1202–1256) karinthiai hg. 10 db VI. Lipót (1198–1230) steier hg. és 1 db II. Ottó (1177–1196) bambergi püspök friesachi típusú verete. Ezt a második leletet egészítette ki Fülöp (1167–1191) 1 db, Adolf (1193–1205) 1 db, Teodorik (1208–1214) 2 db, I. Engelbert (1216–1225) 5 db, végül I. Henrik (1225–1237) kölni érsek 11 db, valamint III. Henrik (1216–1272) angol király 2 db denára *Nagyberkiben*²⁵ 88 db lemezpénz került elő — 83 db CNH 273 és 5 db CNH 275 — 34 db CNH 263 és 30 db friesachi denárral. A *nagykeréki*²⁶ kincsleletben 83 db CNH 273 és bizonytalan számú CNH 275 lemezpénz volt 34 db CNH 263 denárral, valamint XII. századvégi, II. Eberhard (1200–1246) érsek, IV. Henrik (1204–1228) andechsi hg., II. Ulrik (1181–1202) és Bernhard (1202–1256) karinthiai hg-ek friesachi pénzeivel. *Nagylókon*²⁷ (Kishantospusztá) CNH 272 és CNH 275 lemezpénzt találtak, 12 db CNH 263-mal, II. Eberhard (1200–1246) érsek és IV. Henrik (1204–1228) andechsi hg. friesachi vereteivel, valamint Wolfger (1204–1218) aquileiai pátriárka pénzével. *Nagyöszön*²⁸ CNH 271, CNH 272, CNH 275, CNH 279, CNH 280 lemezpénz és CNH 263 denár került elő 1 db I. Eberhard (1147–1164) érsek, 13 db XII. századvégi, 29 db II. Eberhard (1200–1246) érsek, 3 db VI. Henrik (1204–1228) andechsi hg. 1 db II. Frigyes (1229–1246) hg., 1 db II. Ulrik (1181–1202) és 19 db Bernhard (1202–1256) karinthiai hg-ek friesachi pénzével. *Nagytarcsán*²⁹ 1131 db lemezpénz — 108 db CNH 272–273, 1 db CNH 279 és 1022 db CNH 280 — volt 3 db CNH 263 denárral és a következő külföldi veretekkel: I. Eberhard (1147–1164) salzburgi érsektől 4 db, 62 db XII. századvégi érseki, II. Eberhard (1200–1246) salzburgi érsektől 1712 db, IV. Berchtold (1188–1204) andechsi hg-től 3 db, IV. Henrik (1204–1228) andechsi hg-től 122 db, II. Frigyes (1229–1246) hg-től 16 db, II. Ottó (1188–1220) freisingeni püspöktől 8 db, II. Ulrik (1181–1202) karinthiai hg-től 2 db, Bernhard (1202–1256) karinthiai hg-től 1078 db, VI. Lipót (1198–1230) steier hg-től 24 db, II. Ottó (1177–1196) bambergi püspöktől 1 db, I. Engelbert (1216–1225) kölni érsektől 4 db, I. Henrik (1225–1237) kölni érsektől 5 db, I. Frigyes (1152–1190) császártól 1 db, végül VI. Henrik (1190–1197) császártól 1 db denár. Az *ostrovói* lelet³⁰ összetétele ugyancsak rendkívül változatos. 7 db CNH 271, 145 db CNH 272, 27 db CNH 275, 123 db CNH 279 és 30 db CNH 280 lemezpénzzel 12 db CNH 189 és 19 db CNH 263 magyar dénár, I. Eberhard (1147–1164) érsektől, XII. század végétől Friesach verdéjéből, II. Eberhard (1200–1246) érsektől, IV. Henrik (1204–1228) andechsi hg-től, II. Ottó (1188–1220) freisingeni püspöktől, II. Ulrik (1181–1202) karinthiai hg-től Bernhard (1202–1256) karinthiai hg-től, II. Meinhard (1220–1258) görzi gr-től, s 1246 utánról a friesachi verdéből meghatározatlan számú friesachi denár, Adolf (1193–1205) kölni érsektől 4 db, Teodorik (1208–1214) kölni érsektől 8 db, I. Engelbert (1216–1225) kölni érsektől 8 db, I. Henrik (1225–1237) kölni érsektől 21 db, Konrád (+1261) kölni érsektől 6 db és II. Engelbert (1261–1275) kölni érsektől 7 db denár, II. Frigyes (1215–1225) császártól 1 db, II. Teodorik (1218–1226) 1 db münsteri, II. Teodorik (1212–1239) trieri püspök 2 db, Aspremont János

²² Numizmatikai Közlöny. LX–LXI. (1961–62) 83. l.

²³ Numizmatikai Közlöny. LII–LIII. (1953–54) 11. l.

²⁴ Magyar Nemzeti Múzeum. Irattár. 97/1882.

Archaeologiai Értesítő. XIV. (1894) 60. l.

Numizmatikai Közlöny. LII–LIII. (1953–54) 11. l.

²⁵ Numizmatikai Közlöny. LII–LIII. (1953–54) 11. l.

²⁶ Numizmatikai Közlöny. XIII. (1914) 25. l.

²⁷ A Fejérmegyei Múzeumok évi jelentése. 1956. évre 6. l.

²⁸ Történelmi és Régészeti Értesítő. Temesvár. V. (1889) 119., 194. l. VI. (1890) 63. l., VII. (1891) 13. l., XXIII. (1907) 31. l.

Archaeologiai Értesítő. X. (1890) 95. l., XI. (1891) 285. l.

Monatsblatt der Numismatischen Gesellschaft I. (1890) 422. l.

Numizmatikai Közlöny. LII–LIII. (1953–54) 11. l.

Studii si cercetari de Numismatica. II. (1958) 297. l.

²⁹ Numizmatikai Közlöny. XI. (1941) 90. l., LII–LIII. (1953–54) 11. l.

³⁰ Vjesnik Hrvatskoga Arheologskoga Drustva. IV. (1899–1900) 107–148. l.

Viadososci Numismatica Archaeologica V. (1905) 219. l.

Numizmatikai Közlöny. V. (1906) 154. l.

(1225—1239) 3 db metzi verete, II. Frigyes (1230—1246) hg-nek, Ottokárnak (1251—1276) és Rudolfnak (1276—1281) meghatározatlan számú bécsi denára, III. Henrik (1216—1272) angol királynak 69 db, végül Jacopo Tiepolo (1229—1249) velencei dogának 1 db pénze fordult elő. *Örkénypusztán*³¹ 6 db CNH 279 lemezpénz volt, 24 db II. Eberhard (1220—1246) érsektől, 1 db IV. Henrik (1204—1228) andechsi hg-től 8 db Bernhard (1202—1256) karinthiai hg-től, 4 db VI. Lipót (1198—1230) steier hg-től és 7 db Wolfger (1204—1218) aquileiai pátriárkától származó denárral. A *péceli* lelet³² összetétele: 115 db CNH 275 és 1 db CNH 280 lemezpénz 217 db friesachi és 1 db kölni denárral. *Rimócson*³³ mindössze 1 db lemezpénz volt — CNH 279 — 1 db Luschin 329 II. Endre denárral, 32 db II. Eberhard érsek (1200—1246), 3 db IV. Henrik (1204—1228) andechsi hg., 13 db Bernhard (1202—1256) karinthiai hg. és 1 db VI. Lipót (1198—1230) steier hg. friesachi veretével. A *soltszentimrei* (Pusztaszentimre) leletben³⁴ 16 db CNH 275 lemezpénz volt, 1 db CNH 263 denárral, 5 db I. Eberhard (1147—1164) érsek, 11 db XII. század végi, 117 db II. Eberhard (1200—1246) érsek, 1 db IV. Berchtold (1188—1204) andechsi hg. 4 db IV. Henrik (1204—1228) andechsi hg. 1 db II. Ottó (1188—1220) freisingeni püspök, 11 db Herman (1161—1181) karinthiai hg., 66 db Bernhard (1202—1256) karinthiai hg. és 1 db VI. Lipót (1198—1230) steier hg. veretével. *Ujkigyóson*³⁵ 1 db CNH 271 lemezpénz volt, mellette 17 db CNH 263 magyar és bizonytalan számú friesachi denár a XII. század végéről, II. Eberhard (1200—1246) érsektől, valamint Bernhard (1202—1256) karinthiai hg-től. *Ujszászon*³⁶ 2 db lemezpénz volt — 1 db CNH 272 és 1 db CNH 280 — 66 db CNH 263 denár, s bizonytalan számú friesachi pénz II. Eberhard (1200—1246) érsektől és Bernhard (1202—1256) karinthiai hg-től. A leletegyüttesek felsorolását egy ismeretlen lelőhelyről származó lelet³⁷ zárja le, amelyben CNH 273 és CNH 275 lemezpénz volt 97 db friesachi pénzzel, amelyből 65 db II. Eberhard (1200—1246) érseké, 6 db IV. Henrik (1204—1228) andechsi hg-é, 3 db II. Frigyes (1229—1246) hg-é, 22 db Bernhard (1202—1256) karinthiai hg-é és 1 db VI. Lipót (1198—1230) steier hg-é volt.

Az említett leletek valamennyien a Kárpát-medencében kerültek elő, a középkori Magyarország területén. Magyar brakteátákat azonban e területen kívül is ismerünk. A Nida melletti *Brzegach*-ban³⁸ előkerült nagy leletben a XIII. századból származó thüringiai, délszász, cseh, lengyel, brakteáták mellett magyar — CNH 280 — is volt. Egy *sziléziai* leletben³⁹ ugyancsak CNH 280 került elő német — magdeburgi, hildesheimi, meissen, thüringiai, hesseni, lindaui, stb — porosz, lengyel, sziléziai, cseh brakteáták társaságában. Az egész lelet mintegy négyezer db-ból állt, s I. Ottokár (1197—1230), II. Ottokár (1253—1278) és II. Frigyes (1246—1250) császár veretei a kormeghatározók. A lengyelországi *radzanowie*-i brakteáta-leletben⁴⁰ lengyel, brandenburgi, szász, thüringiai, hesseni stb. brakteáták mellett ismét CNH 280 magyar lemezpénz került elő. A kormeghatározó kibocsátók: II. Ottokár (1253—1278), III. Henrik (1239—1263) és I. Konrád (1263—1311).

A leletegyüttesek részletes ismertetését azért is tartottuk fontosnak, mert Hóman is egyik legdöntőbb érvének vette III. Béla korára vonatkoztatva. Míg ő azonban csak általánosságban említette a friesachi leleteket, egyedül a kiscsajki leletet részletezte — azt is tévesen (!) — szükségesnek tartottuk a részletes vizsgálatot mindazokon a leleteken, amelyeken az lehetséges volt. Vizsgálatunk eredménye pedig egyértelműen arra mutat, hogy egyetlen lemezpénzt tartalmazó éremleletünk sem került földbe a XII. században, hanem az idegen pénzek — főként a friesachi denárok — tanúsága szerint döntő többsége a tatárjárást követően megelőző időben, vagy némelyike az után, tehát III. Béla halálát követő évtizedek múltán. Igaz, hogy a friesachi pénzek között vannak olyanok, amelyeket a XII. században vertek, a leletegyüttesben azonban ennek száma elenyészlik a XIII. században készületek mellett, s a földbekerülést természetesen az utolsó kibocsátó érmével keltezhetjük csak.

³¹ Numizmatikai Közlöny. LII—LIII. (1953—54) 11. 1.

³² Jelentés. Magyar Nemzeti Múzeum. 1901. 30., 33., 37. 1. Archaeologiai Értesítő. XXII. (1902) 188. 1.

Numizmatikai Közlöny. LII—LIII. (1953—54) 11. 1.

³³ Magyar Nemzeti Múzeum. Irattár. 193/1881. Archaeologiai Értesítő. II. (1882) 149., 155. 1., XLIV. (1930) 154. 1.

Numizmatikai Közlöny. LII—LIII. (1953—54) 11. 1.

³⁴ Magyar Nemzeti Múzeum. Irattár. 461/1893.

Numizmatikai Közlöny. LII—LIII. (1953—54) 11. 1.

³⁵ Numizmatikai Közlöny. II. (1903) 106. 1., LII—III. (1953—54) 11. 1.

³⁶ Numizmatikai Közlöny. XIII. (1914) 181., XV. (1916) 84. 1.

³⁷ Fundberichte aus Oesterreich. II. 1935. Münzfunde 1933. 58. 1.

³⁸ Wiadomosci Numizmatyczne-Archeologiczne. 1924. 65. 1.

³⁹ Altschlesien I. (1926) 27—33. 1.

⁴⁰ Wiadomosci Numizmatyczne-Archeologiczne XIX. (1907) 1—24. 1.

Ha a leletegyütttest végigtekintjük fel kell, hogy tűnjék egy jelenség. A friesachi denárok között sokszor fordul elő lemezpénz, néha tömegben, az azonban rendkívül ritka, hogy — a CNH 263-t kivéve — magyar denár forduljon elő a nagyszámú idegen pénz között, s ha találkozunk is vele, egy-két db-nál ritkán több. Az említett leleteken kívül a szokásos összetételű 6079 db friesachi — I. Eberhard (1141—1164) 41 db, XII. századvégi 1006 db, II. Eberhard (1200—1246) 3030 db, IV. Berchtold (1188—1204) hg. 26 db IV. Henrik (1204—1228) hg. 118 db, II. Frigyes (1229—1246) hg. 20 db, II. Ottó (1188—1220) freisingeni püspök 16 db, Herman (1161—1181) karinthisi hg. 70 db, II. Ulrik (1181—1202) hg. 105 db, Bernhard (1202—1256) hg. 1330 db, VI. Lipót (1198—1230) hg. 302 db, II. Ottó (1177—1196) bambergi püspök 1 db, Gottfried (1182—1194) aquileiai pátriárka 14 db — és 59 db kölni denárból — 1 db II. Frigyes érsektől (1157—1159) 7 db Fülöp érsektől (1167—1191), 9 db Adolf érsektől (1193—1205), 8 db Teodorik érsektől (1208—1214) 26 db I. Engelbert érsektől (1216—1225), 3 db I. Henrik érsektől (1225—1237) és 5 db Incerti érsektől — álló *abapustai*⁴¹ leletben csak néhány érem volt — Luschin 329 és 338. — II. Endre magyar királytól. *Felsőbesnyőn*⁴² egy-egy db CNH 208 és 219 volt 9 db szlavon, 2 db friesachi és 1 db kölni — Konrád érsek (+1261) — denárral. Csanádon⁴³ 4 db friesachi denárral került elő 1 db CNH 244. *Dettán*⁴⁴ ugyancsak tömeges idegen pénz — I. Eberhard (1147—1164) 76 db, a XII. század végéről 4982 db, II. Eberhard (1200—1246) 2614 db, IV. Berchtold (1188—1204) 576 db, IV. Henrik (1204—1228) 3 db, II. Ottó (1188—1220) freisingeni püspök 34 db, Herman (1161—1181) hg. 261 db, II. Ulrik (1181—1202) hg. 64 db Bernhard (1202—1256) hg. 10 db, II. Ottó (1177—1196) bambergi püspök 66 db, a görzi gr-tól 1220 körülről 24 db, Givard (1234—1236) püspök 2 db, Gottfried (1182—1194) aquileiai pátriárka 12 db, Hiltolf (1076—1079) kölni érsek 48 db, Adolf (1193—1205) kölni érsek 87 db, Teodorik (1208—1214) kölni érsek 1 db, Fülöp (1198—1208) király 1 db, I. Frigyes (1152—1190) császár 1 db, Teodorik Krosigknak 1 db, II. Siegfried (1208—1230) mainzi érsek 1 db, verete, valamint 1 db XII. századi császári brakteáta, 2 db 1200 körüli münsteri, és 34 db 1200 körüli triesti veret — mellett mindössze néhány CNH 176, 3 db CNH 199, 3 db CNH 203, 3 db, CNH 204 és 1 db CNH 206 magyar denár volt. *Hajdúszoboszlón* (Kösely part)⁴⁵ 2 db I. Eberhard (1147—1164) 64 db XII. századvégi, 354 db II. Eberhard (1200—1246), 5 db IV. Berchtold (1188—1204) 22 db IV. Henrik (1204—1228), 2 db II. Frigyes (1229—1246), 3 db Herman (1161—1181), 3 db II. Ulrik (1181—1202), 180 db Bernhard (1202—1256), 37 db VI. Lipót (1198—1230), 1 db II. Ottó (1177—1196) püspöktől, 1—1 db Teodorik (1208—1214), I. Engelbert (1216—1225) és I. Henrik (1225—1237) kölni érsektől és II. Teodorik (1212—1239) trieri érsektől származó idegen pénz mellett csak 2 db II. Endre denár (Luschin 336 és 337) volt. A friesachi denárok ugyanilyen összetétele mellett *Kesztölcön*⁴⁶ II. Endrének 3 db (Luschin 319 és 336) *Kisürögdön* 3 db (Luschin 336) *Nagykönyön*⁴⁷ 3 db (Luschin 329, 337) *Tápiógyörgyén*⁴⁸ 1 db (Luschin 337), verete. *Magyarcsanádon*⁴⁹ 1 db CNH 244, *Tácon*⁵⁰ 1 db CNH 200, *Szentkereszten*⁵¹ 3 db CNH 206 denár volt. Igen feltűnő a *korponai* lelet,⁵² amely a friesachi denárok mellett a magyar denároknak mintegy sorozatát adja — CNH 171 1 db, CNH 175 5 db, CNH 180 1 db CNH 183 1 db, CNH 185 1 db, CNH 186 7 db, CNH 187 1 db, CNH 188 2 db, CNH 190 1 db, CNH 201 1 db, CNH 202 1 db, CNH 206 1 db, CNH 302 1 db, CNH 303 4 db, CNH 304 56 db, CNH

⁴¹ Jelentés. Magyar Nemzeti Múzeum. 1910. 58. l.

Numizmatikai Közlöny. XI. (1912) 48—60. l.

⁴² Magyar Nemzeti Múzeum. Irattár. 560/1896.

Numizmatikai Közlöny. XXVIII—XXIX. (1929—30) 73. l.

⁴³ Numizmatikai Közlöny. XII. (1913) 64. l.

⁴⁴ *Hóman Bálint*: i. m. 291. l.

⁴⁵ Történelmi és Régészeti Értesítő. Temesvár. VII. (1881) 36., 135. l., IX. (1883) 112. l., XXIII. (1907) 14. l.

Archaeologiai Értesítő. II. (1882) 155. l., VI. (1886) 39. l.

Numizmatikai Közlöny. VI. (1907) 133. l.

Numismatische Zeitschrift XV. (1922) 96. l.

Studii si cercetari de Numismatica. II. (1958) 288. l.

⁴⁶ Debreceni Déri Múzeum Évkönyve. 1962—1963.

⁴⁷ Magyar Nemzeti Múzeum Irattár. 103/1884.

⁴⁸ Folia Archaeologica. X. (1958) 149—154. l.

⁴⁹ Numizmatikai Közlöny. XLVI—XLVII. (1947—48) 55. l.

⁵⁰ Numizmatikai Közlöny. XII. (1913) 64. l.

⁵¹ Magyar Nemzeti Múzeum. Irattár. 161/1893.

Archaeologiai Értesítő. XIII. (1893) 93. l.

⁵² Magyar Nemzeti Múzeum. Irattár. 12/1886.

⁵³ Numizmatikai Közlöny. VI. (1907) 125—135. l., VII. (1908) 176. l., VIII. (1909) 60. l., XIII. (1914) 72. l.

Fejérmegyei és Székesfehérvári Múzeumegyesület Jelentése. 1913. 26. l.

306 20 db, CNH 307 6 db, és CNH 308 1 db — de lemezpénzek nélkül. A XIII. századi csupán magyar pénzekből álló — igen kevés — éremleletekben is általános a lemezpénz hiánya. Nem részletezzük tovább e leleteket, csak röviden utalunk a *dunaszekcsői*,⁵³ *mernyei*,⁵⁴ *szegvári*,⁵⁵ *verpeléti*,⁵⁶ *zombori*⁵⁷ és a halicsi *lasocicei*⁵⁸ leletekre. E feltűnő jelenségre nem tudunk kielégítő választ adni. Huszár Lajos dr. szerint⁵⁹ mind a lemezpénzeket, mind az összes idegen pénzt demonetizálva, pénz-jellegétől megfosztva, mérlegelt ezüstként használták, mint kötelező évi kényszerbeváltás alá nem eső, jó ezüsből vert érmeket. Ez az oka annak, hogy királyi denár, amivel darabonként fizettek, nem fordul elő ezekben a kincsleletekben, amelyeket az előbb említett módon használtak, mert a magyar denárnak névleges értéke nagyobb volt a mérlegelve használt pénzdarabnál. Így a demonetizált pénz sokkal tovább lehetett forgalomban, mivel ezüstértékét nem veszítette el, végeredményben tehát elképzelhető, hogy III. Béla pénzeit ilyen értelemben használták a XIII. század első felében. Huszár Lajos dr. érvelése logikus. A rendelkezésünkre álló adatok elégtelensége cáfolatát lehetetlenné teszi, bár úgy érezzük, hogy e magyarázat még nem kielégítő. Annál is inkább, mert tudjuk, hogy pl. az átvonuló keresztések kölni és friesachi denárát darabszám váltották át magyar királyi denárra.⁶⁰ Ugyancsak feltűnő, hogy a Kárpátmedencén kívüli lemezpénzleletekben — mint pl. az említettek — ugyancsak hiányzanak a helyi denárok.

Összegezve az éremleletek tanúságát azt mondhatjuk Hómannal szemben, hogy az éremleletek nem utalnak egyöntetűen III. Béla korára, sőt egyetlen éremleletet sem ismerünk a XII. századból, amelyben a vitatott lemezpénzek szerepeltek volna, hanem azokat mind olyan idegen pénzek környezetében találjuk, amelyeket a XIII. század első felében vertek.

Igen lényeges megfigyelés volt Hóman Bálint részéről, hogy a XI–XII. századi magyar pénzekben általános sziglarendszer a XIII. század elején, II. Endre pénzeivel megszűnt.⁶¹ A brakteátakon viszont ez, a korábbi pénzverésre jellemző rendszer van. Ez kétségtelenül olyan sajátosság, ami a brakteáták verését a XIII. század első felénél is korábbra utalná, még akkor is, ha figyelembe vesszük, hogy bizonyos jelek, jegyek a későbbi denárokon is előfordulnak, mert ezek kétségtelenül fejlettebb jegyek, nem tekinthetők szigláknak abban az értelemben, mint a XI–XII. századi pénzek pontokból és ékekből álló kombinációi, amilyenek a lemezpénzekben is feltűnnek.

Ugyancsak a XIII. század jellemzője a pénzverés technikájában beállt változás, amennyiben a pénzék verőtövét ebben az időben kezdték vésni ponczolás helyett. II. Endre pénzein mutatható ki az új technika kezdete, amennyiben egyes pénzeinek verőtövét ponczolták, másokét vésék, de olyan is van, amelyen mindkét eljárás kimutatható. A lemezpénzekkel kapcsolatban már Kováts Ede — Hóman is őt idézi — rámutatott⁶² annak a valószínűtlenségére, hogy valamennyi brakteátát IV. Béla verette volna. Hóman azonban torzítva idézi Kováts Edét, mert ő csak a CNH 269–270, 271 és 279-re mondta, hogy azok poncz-technikával készültek, a CNH 275-öt nem vizsgálta meg, a többiek verőtövét pedig vésék, tehát az újabb eljárással készítették.

Érvként említi Hóman Bálint, hogy Németországban is a XII. század a lemezpénzek verésének kora.⁶³ Igaz. Ezek a brakteáták azonban mások, mint a magyarok, s hogy Németországban a XII. században készültek, nem következik az, hogy nálunk is ekkor kellett, hogy készüljenek. A hozzánk földrajzilag közelebb álló Csehországban is a XIII. században verettek brakteátákat.

A teljesség kedvéért meg kell említenünk Hómannak Friedensburgra vonatkozó hivatkozását.⁶⁴ Friedensburg az idézett helyett⁶⁵ valóban XII. századi magyar brakteátákról beszél, azonban a kiváló német kutató egyáltalában nem foglalkozott a magyar lemezpénzek kormeghatározásával, egy mondatból álló megjegyzése valószínűleg Rupp állításának kritikátlan átvé-

⁵³ Magyar Nemzeti Múzeum. Irattár. 415/1896.

Archaeologiai Értesítő XVI. (1896) 285. l., XVII. (1897) 88. l., XX. (1900) 278. l.

⁵⁴ Numizmatikai Közlöny. XXXVIII–XXXIX. (1939–40) 67. l.

⁵⁵ Numizmatikai Közlöny. XXXVIII–XXXIX. (1939–40) 68. l.

⁵⁶ Numizmatikai Közlöny. I–LI. (1951–52) 72. l.

⁵⁷ Numizmatikai Közlöny. VIII. (1909) 58., 149. l.

Bács-Bodrogmegyei Történelmi Társulat Évkönyve. XXV. (1909) 62–75. l.

⁵⁸ Archaeologiai Értesítő. VI. (1872) 21. l.

⁵⁹ Huszár Lajos dr. szíves szóbeli közlése.

⁶⁰ Szamota István: Régi utazások Magyarországon és a Balkán félszigeten. Budapest, 1891. 20. l.

⁶¹ Hóman Bálint: i. m. 238. l.

⁶² Kováts Ede: i. h. 5. l.

⁶³ Hóman Bálint: i. m. 238. l. 1. jegyz.

⁶⁴ Hóman Bálint: i. m. 238. l. 1. jegyz.

⁶⁵ Friedensburg: i. m. 161. l.

télen alapult. Réthy munkája ekkor még vagy nem jutott el hozzá — Friedensburg könyve 1909-ben jelent meg, Réthyé 1899-ben —, vagy — ugyancsak kritikátlanul — figyelmen kívül hagyta.

Hóman tehát ezekre az említett érvekre alapozta a lemezpénzek kormeghatározását, amelyek közül — véleményünk szerint — egy sem utal kizárólagosan III. Béla korára. Legkomolyabb érvét — sziglarendszer — ő maga nem tekinti döntőnek, megérdemlő fontosságára Huszár Lajos hívja fel a figyelmet.⁶⁶

Hóman érvei mellett, amelyekről említésükkor elmondtuk véleményünket, szükségesnek tartjuk az éremképek figyelembe vételét is. Vizsgálatunk a CNH 271 és CNH 275 sz. lemezpénzek éremképeire terjed ki.

A CNH 271 (IV. t. 1. kép) trónon ülő királyt ábrázol, háromágú koronával, jobb keze csípőjén, s ebben lilomos jogart tart, oldalt tartott balkezeiben pedig országalmát. A mező alsó felében két betű: B és R, amelynek feloldása nem lehet más, mint: B(ELA) R(EX). A király gondosan megmunkált alakja, amelynek minden testrészét arányosan rajzolta meg a verőtövet készítő ötvös, — a CNH 275-öt kivéve — idegennek tűnik a többi lemezpénz éremképei között, különösen, ha a — Hóman által XII. század közepére keltezett⁶⁷ — CNH 269—270 ugyancsak jogart (?) és keresztet tartó koronátlan alakjával vetjük össze. (IV. t. 2. kép) III. Béla korából ilyen éremképet nem ismerünk, még ha figyelembe vesszük is árpádkori pénzeink időrendi bizonytalanságát. Éppen a bizonytalanság miatt fordulunk segítségül más terület felé, a királyi pecsétekhez.⁶⁸ A pénzek és pecsétek éremképei közötti összefüggés a legtermészetesebb. Pecsetkészítés minden bizonnyal nem adott egy ötvösnek egész munkásságát kitöltő munkaalkalmat, s — különösen királyi pecsét készítésekor — a legtermészetesebb, hogy a pénzek verőtöveit véső ötvösre bízták a pecsét elkészítését. Ezt az összefüggést számos tény bizonyítja. Ha összevetjük a CNH 271 sz. lemezpénzt, III. Béla pecsétjével (IV. t. 3. kép), hasonlóság nem tűnik fel. A király koronáját három lilom alkotja, jobb kézben kereszt, bal kézben országalma van, s mindez igen sematikus megfogalmazásban, ami önmagában is feltűnő, mert a pecsétekre általában nagyobb gondot fordítottak. A pecsét — különösen a korona megoldása — sokkal közelebb áll a CNH 98—100. rézpénzek királyalakjaihoz. (IV. t. 4. kép). A CNH 271 sz. lemezpénznek ábrája viszont szinte pontos mása IV. Béla király pecsétjének (IV. t. 5. kép). A korona, lilomos jogar, országalma, a király testhelyezete a pecséten ugyanolyan megoldású, mint a kérdéses pénzen. Biztosan III. Bélának tulajdonítható denárnak ilyen éremképe nincs, viszont általános IV. Béla pénzein. IV. Bélának igen sok denárán találunk trónon ülő, vagy mellképben ábrázolt királyi alakot, a CNH 237 sz.-un például jobb kezében lilomos jogart, bal kezében országalmát tart a trónoló király. (IV. t. 6. kép), mint a tárgyalt lemezpénzünkön. Mindezek a jelenségek teljes határozottsággal nem dönthetik el a kibocsátót, de úgy érezzük, hogy azok mégis inkább IV. Bélára, mint III. Bélára utalnak.

A CNH 275 sz. lemezpénz jobbra tartó lovast ábrázol, aki hátranyújtott jobb kezén sólymot tart. (IV. t. 7. kép). Lovas ábrázolása a XII. századi magyar érmelésben teljesen idegen, de még később, II. Endre denárainak rendkívül változatos éremképein sem tűnik fel. Ez vezetett bennünket annak a feltételezésére, hogy az éremkép eredetét külföldön keressük. A példaadás nem lenne egyedülálló. II. Endre pénzeinek éremképét legnagyobb részben a friesachi denárok adták, később pedig a bécsi denárok voltak igen nagy hatással a magyar pénzek éremképeinek kialakítására. A bécsi denárok éremképein pedig a lovas-ábrázolás igen gyakori. VI. Lipót steier hg. (1198—1230) egyik denárán pedig (Luschin: Wiener Münzwesen. 39. sz.) olyan lovas ábrázolása van, aki hátranyújtott karján sólymot tart (IV. t. 8. kép). Ha a CNH 275 sz. lemezpénz lovasának VI. Lipót hg. denára a minta, akkor az természetesen nem lehetett III. Béla pénze, aki 1196-ban halt meg. A két éremkép hasonlósága önmagában azonban még akkor sem bizonyíték, ha figyelembe vesszük azt a két említett tényt, hogy a magyar pénzverésben eddig a lovas és sólyom ábrázolása idegen, a bécsieken viszont otthonos. Nagyobb valószínűséget ad azonban akkor, ha a vitatott lemezpénzt összevetjük IV. Béla CNH 257 sz. denárával (IV. t. 9. kép), amelynek előlapi éremképe a CNH 275 sz. lemezpénzével teljesen megegyezik. A részletek azonossága a rajzban, a megfogalmazás, szemlélet, kompozíció csak egy kéz munkája lehet. IV. Béla denárának verőtövet csak az készíthette, aki a lemezpénzt. Ha a CNH 257 sz. denár IV. Béla verete, akkor valószínűtlen, hogy a CNH 275 sz. lemezpénz III. Béláé lett volna.

⁶⁶ Huszár Lajos dr. szíves szóbeli közlése. Állandó segítségért e helyen mondok köszönetet.

⁶⁷ Hóman Bálint: i. m. 238. l.

⁶⁸ A pecsétek felhasználásához nyújtott segítségért Kumorovitz Bernát professzor úrnak mondok köszönetet. Az itt közölt pecsétek gipszmásolatai —, amelyekről a fényképek készültek — ugyancsak az ő gyűjteményében vannak, s ismételtlen köszönetem nyilvánítom, amiért közzétételüket számomra lehetővé tette.

IV. Béla korára utal a sólymászattal kapcsolatos életfelfogás is, amelyet éremképvizsgálatokkal Huszár Lajos dolgozott fel,⁶⁹ a lemezpénz kormeghatározására azonban elfogadja Hóman Bálint megállapítását, bár az éremképek hasonlósága neki is feltűnik. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azonban azt a tényt sem, hogy pecsétábrázolásban — amelynek a pénzekkel való szoros kapcsolatát hangsúlyoztuk — éppen III. Béla korából van lovas-alak. A bemutatott nagy-pecséten egy kis gemma-pecsét lenyomata látszik, amelyen meglehetősen elmosódva, de kivehetően hasonló megfogalmazású lovas van. Ennek ellenére a CNH 275 sz. lemezpénzt inkább az uralkodó pénzének tekintjük, akié a CNH 257 sz. denár.

Kutatásunk befejezéseként ismételten hangsúlyozni kívánjuk a lemezpénzek kormeghatározásának bizonytalanságát. Valószínűleg el kell vetnünk azt a felfogást, amely a lemezpénzeket egyik, vagy másik uralkodóhoz köti, s azokat több kibocsátó vereteként kell majd kezelni. A kérdés így talán bonyolódik, de az ellentétek feloldódhatnak.

Gedai István

⁶⁹ Huszár Lajos: Sólyom-ábrázolások középkori pénzeinken. Aquila. LXVII—LXVIII. (1960—61) 195—199. l.

A nagykátai friesachi dénárlelet

1964 tavaszán Nagykátáról bejelentés érkezett a Nemzeti Múzeumba, hogy csatornaásáskor éremlelet került elő. A hitelesítést Parádi Nándor múzeológus végezte el, aki a Csanda-Zalavári-Molnár-Petrikovics műszerrel átvizsgálta azt a területet, amelyen a markológép szét-szórta az érmekeket. Ily módon a beszolgáltatott mennyiséggel együtt 174 db került elő. A kincs jellegzetesen XIII. századi, sárgásfehér anyagú, koromfoltos edényben volt, ez azonban összeállíthatatlanul darabokra törött. Ennek az edénynek töredékein kívül számos egyéb kerámia-töredék került elő, más nyom azonban nem utal település létére.

A pontos lelőhely Nagykátától keletre, kissé délkeleti irányban volt, Koncz Péter Rádás 25. sz. tanyától 200 m-re délre.

A lelet legnagyobb része friesachi denárokat tartalmazott, kívülük egy magyar lemezpénzt, egy kölni és két angol, valamint egy római Hadrianus denárt.

A friesachi pénzek meghatározásához Luschin corpusát vettük alapul, figyelembe véve Baumgartner kutatásait is.

A lelet részletes meghatározását az alábbiakban adjuk.

Rövidítések:

- CNH.: Réthy L.: Corpus Nummorum Hungariae. Budapest, 1099.
L.: A. Luschin-Ebengreuth: Friesacher Pfennige. Numismatische Zeitschrift. 56. (1923) 33—146. VIII—XXV. tábla.
BC.: E. Baumgartner: Die Frühzeit der Friesacher Pfennige. Carinthia. I. Mitteilungen des Geschichtswereines für Kärnten. 142. Jahrgang. Heft 1—3. Klagenfurt. 1952.
BE.: E. Baumgartner: Das Eriacensis-Gapräge und seine Beischläge. Numismatische Zeitschrift. 68. (1935) 67—88.

- BB.: E. Baumgartner: Die Blütezeit der Friesacher Pfennige. Numismatische Zeitschrift. 73. (1949) 75—106., 78. (1959) 14—57., 79. (1961) 28—63.
Hävernicks: W. Hävernicks: Die Münzen von Köln. Köln. 1935.
Brooke: G. C. Brooke: English coins. London.

A)

Magyar

1. Brakteáta. CNH. 272. 1 db 0,375 gr.

B)

Friesachi

2. L. 4. BC. 6 gß	1 db	0,65 gr
I. Eberhard salzburgi érsek (1147—1164) Friesach		
3. L. 4. BC. 6 d.	1 db	0,795 gr
I. Eberhard salzburgi érsek. Friesach		
4. L. 6. BE. 1.	7 db	
..... S S		1,19 gr
..... S		1,13 gr
..... S...		1,075 gr
..R..I		1,06 gr
..... S		0,99 gr
..RIACEN.....		0,87 gr
..... S		0,87 gr
Friesachi veret 1164—1180 között		
5. L. 6. BE. 2.	15 db	
..... N S		1,15 gr
E S		1,14 gr
E S		1,12 gr
E S		1,12 gr
..... ~		1,11 gr
..... A		1,07 gr
ER..... ~		1,06 gr
..... LA ~ ..		1,025 gr
ERIALA S S		1,00 gr
ERIA ~		0,975 gr
..... A		0,9 gr
..... AC ~ ..		0,88 gr
..... FV ~ ~		0,80 gr
kopott		1,16 gr
kopott		0,985 gr
Friesachi veret 1164—1183 között		
6. L. 6. BE. 3.	2 db	
E S		1,24 gr
E A S S		1,15 gr
Friesachi veret 1164—1183 között		
7. L. 6. BE. 36. (1. ábra)	1 db	
⊕ c II ~ N S V		1,18 gr
Gurki vagy strassburgi veret 1180—1210 között.		
8. L. 6. hiányos felirat	1 db	
E ... A ~ N		0,85 gr
9. L. 8.	3 db	
+ RD ~ € P S		1,33 gr
..... ~		0,92 gr
kopott		1,095 gr
II. Eberhard salzburgi érsek (1200—1246) Friesach		

10. L. 8. változat. (2. ábra) Az előlapon az érsek kezében kereszt helyett:
 Ψ ábrázolás van. (v. ö. BB. 192)
 $\epsilon B \epsilon \dots \dots \dots \epsilon P \sim$ 1,06 gr
11. L. 10. 7 db
 $\dots \dots \dots D \sim \dots \dots \dots$ 1,25 gr
 $+ \epsilon B \epsilon RH \dots \dots \dots$ 1,075 gr
 $+ \epsilon B \dots \dots \dots$ 1,03 gr
 $+ \epsilon B \epsilon \dots \dots \dots$ 0,80 gr
kopott 1,08 gr
kopott 1,075 gr
kopott 0,96 gr
II. Eberhard salzburgi érsek. Friesach.
12. L. 13. 2 db
 $\dots \dots \dots \sim$ 0,96 gr
kopott 1,19 gr
II. Eberhard salzburgi érsek. Friesach.
13. L. 14. 6 db
 $+ \epsilon B \dots \dots \dots \sim$ 1,10 gr
 $+ \epsilon B \epsilon RH \dots \dots \dots$ 0,96 gr
 $\dots \dots \dots \sim \dots \dots \dots$ 0,79 gr
kopott 1,04 gr
kopott 0,82 gr
kopott 0,76 gr
II. Eberhard salzburgi érsek. Friesach.
14. L. 14. BB. 287. 2 db
 $\dots \dots \dots \sim \dots \dots \dots$ 0,85 gr
kopott 0,75 gr
Ismeretlen határveret
15. L. 15. 4 db
 $E/\dots \epsilon R \dots \dots \dots H/ ER \dots \dots \dots AC \dots$ 1,44 gr
 $E/+ \dots \epsilon \dots \dots \dots \sim H/ \dots \dots \dots \sim AC \dots$ 1,10 gr
 $E/ kopott \dots \dots \dots H/ \dots \dots \dots | \sim \dots$ 0,99 gr
 $E/ \dots \dots D \sim \epsilon \dots \dots \dots H/+ E \dots \dots \dots H$ 0,77 gr
II. Eberhard salzburgi érsek. Friesach
16. L. 17. 8 db
 $\dots \dots \epsilon RHR \dots \dots \dots$ 1,24 gr
 $\epsilon B \epsilon \dots \dots \dots \epsilon P \sim$ 1,13 gr
 $\dots \dots \dots D \sim \dots \dots \dots$ 1,13 gr
 $\dots \dots \dots D \sim \epsilon P \sim$ 1,13 gr
 $\epsilon P [A \dots \dots \dots$ 1,13 gr
 $\dots \dots \dots \epsilon P \sim$ 1,03 gr
kopott 1,11 gr
kopott 1,00 gr
II. Eberhard salzburgi érsek. Friesach
17. L. 17. BB. 76. változat (3. ábra). Az előlap teljesen azonos a BB. 76-al.
Amennyiben ez heiligenkreuz-i veret, úgy ez is annak tekinthető, új
hátlap (L. 17) éremképpel.
 $\dots \dots A \dots \dots \sim \dots \dots \dots$ 1,12 gr
18. L. 18. 3 db
 $\epsilon B \epsilon \dots \dots \dots \sim \epsilon P \sim$ 1,20 gr
 $\epsilon B \epsilon RHAR \dots \dots \dots$ 1,12 gr
 $\dots HA \dots \dots \dots$ 0,97 gr
II. Eberhard salzburgi érsek. Friesach.
19. L. 19. 8 db
 $E/\dots \dots \dots HA-R \dots H/ \dots \dots \dots I \sim \dots \dots \dots$ 1,16 gr
 $E/X \dots \dots \dots HA-\sim \epsilon P \sim H/ \dots R \dots \dots \sim AC^0 \dots$ 1,09 gr
 $E/ kopott \dots \dots \dots H/ \dots \dots \dots AC | \sim$ 1,07 gr
 $E/X \epsilon B \epsilon RHA \dots \dots \dots H/+ \dots \dots \dots \sim AC | \sim$ 1,06 gr
 $E/X \epsilon B \dots \dots \dots RD \dots H/+ \Gamma R \dots \dots \dots C | \sim$ 1,06 gr
 $E/X \epsilon B \epsilon R \dots \dots \dots H/+ FRI \sim AC \dots$ 0,98 gr

	E/.....RP .. H/+ $\sim$ ACI	0,82 gr
	kopott	0,55 gr
	II. Eberhard salzburgi érsek. Friesach.	
20.	L. 19. BB. 169. 4 db	
	E/..... $\sim$ H/ kopott	1,15 gr
	E/ RH- H/ $\sim$	0,97 gr
	E/+ $\sim$ H/+FRI	0,78 gr
	kopott	0,81 gr
	Gutenwerti veret.	
21.	L. 21. 2 db	
	 $\in$ R	1,23 gr
	kopott	1,05 gr
	II. Eberhard salzburgi érsek. Friesach	
22.	L. 23. 6 db	
	 $\sim$	1,05 gr
	X $\in$... $\in$ VP ∞	1,04 gr
	 R	0,96 gr
	 A	0,85 gr
	kopott	1,10 gr
	kopott	0,94 gr
	II. Eberhard salzburgi érsek. Friesach	
23.	L. 23. egy lapú (4. ábra) 1 db	0,96 gr
24.	L. 24. 8 db	
	+..... $\sim$	1,05 gr
	+..... $\vdash \supset$ A	0,92 gr
	 DHA	0,79 gr
	+..... $\supset$	0,78 gr
	kopott	1,11 gr
	kopott	1,07 gr
	kopott	0,89 gr
	kopott	0,81 gr
	II. Eberhard salzburgi érsek. Friesach.	
25.	L. 25. 3 db	
	 $\sim$	0,97 gr
	 $\sim$ A	0,62 gr
	kopott	1,13 gr
	II. Eberhard salzburgi érsek. Friesach.	
26.	L. 26. 1 db kopott	0,97 gr
	II. Eberhard salzburgi érsek. Friesach.	
27.	L. 28. 2 db	
	 $\Omega \wedge N$	1,03 gr
	 C	0,70 gr
	II. Eberhard salzburgi érsek. Friesach.	
28.	L. 29. 3 db	
	kopott	1,09 gr
	kopott	0,89 gr
	kopott	0,75 gr
	II. Eberhard salzburgi érsek. Friesach.	
29.	L. 118. 1 db	
	 B $\in$ RN ..	0,90 gr
	II. Eberhard salzburgi érsek. Pettau.	
30.	L. 119. 1 db	
	 V	0,95 gr
	VI. Lipót steier hg. (1198—1230) Pettau	
31.	L. 123. b. 3 db	
	+..... $\sim$	1,27 gr
	 R	1,11 gr
	 $\in$ P $\sim$	0,99 gr
	II. Eberhard salzburgi érsek. Rann.	
32.	L. 125. v. ö. BB. 189—190. 1 bd	

-AC ~ HC 0,93 gr
33. L. — BB. 194. 1 db
+ ϵ B ϵ RAC ~ HC 1,00 gr
Babenberg (1229—1246) Gutenwert.
34. L. 131. 2 db
..... ∞ 1,02 gr
 ϵ A ϵ P 0,89 gr
IV. Henrik andechs-meráni hg. (1204—1228) Windischgraz.
35. L. 132. 2 db
GR..... 0,96 gr
kopott 1,24 gr
IV. Henrik andechs-meráni hg. Windischgraz.
36. L. 152. 1 db 1,37 gr
II. Ottó freisingeni püspök. (1188—1220) Gutenwert.
37. L. 155. 2 db Az egyik hátlapján a sas és mellkép
között egy pont van (v. ö. BB. 176.), a másikon nincs pont.
..... ∞ A 0,97 gr
..... $\vee \infty$ 0,88 gr
IV. Henrik őrgróf (1215—1228) Gutenwert.
38. L. 161. 1 db
+LAD ∞ D ϵ S ... 1,05 gr
Bernhard karinthiai hg. (1202—1256) 1220 közül Landstrass.
39. L. 161. változat (5. ábra) 1 db
Az előlapon a bélyegváltozat megegyezik a BB. 82-vel, a hátlapon a fal
alatt kereszt van.
oLANDRo ~ ϵ N. 0,98 gr
Bernhard karinthiai hg. Landstrass.
40. L. 184. változat. E/ kereszt helyett csillag. 4 db.:
1,28 gr 0,87 gr(2) 0,84 gr
II. Ulrik karinthiai hg. (1181—1202) St. Veit
41. L. 189. 3 db
+DVXC; 1,00 gr
kopott 1,15 gr
kopott 0,88 gr
Bernhard karinthiai hg. St. Veit.
42. L. 190. 1 db kopott 1,17 gr
Bernhard karinthiai hg. St. Veit
43. L. 191. 2 db
kopott 1,02 gr
kopott 0,99 gr
Bernhard karinthiai hg. St. Veit
44. L. 194. 6 db
E/..... $\vee$ H/ kopott 1,10 gr
E/ kopott H/ + $\vee \infty$ 1,08 gr
E/ kopott H/ + ∞ 1,07 gr
E/ $\vee \sim$ H/ + $\sim$ A 0,96 gr
E/ $\wedge$ H/ + $\sim$ AN 0,93 gr
E/ $\supset \wedge$ H/ + 0,77 gr
Bernhard karinthiai hg. St. Veit.
45. L. 198. 6 db
E/ kopott H/ + $\sim$ 1,25 gr
E/ +C H/ + ∞ 1,23 gr
E/ + H/ + $\sim$ $\vee$ 1,10 gr
E/ kopott H/ + $\sim$ $\vee \infty$ 0,90 gr
E/ + $\vee$ H/ + 0,87 gr
E/ kopott H/ + $\sim$ 0,83 gr
Bernhard karinthiai hg. St. Veit.
46. L. 199. 2 db
E/ kopott H/ ∞ $\wedge$ 1,08 gr
E/H $\neq$ h I H/ ∞ 1,08 gr

Bernhard karinthiai hg. St. Veit.		
47. L. 200.	11 db	
... X R		1,08 gr
.. AX		1,02 gr
DAXB		1,01 gr
..... DA ∞		1,00 gr
... XB		0,95 gr
.. ^ X		0,92 gr
kopott		1,11 gr
kopott		1,07 gr
kopott		0,97 gr
kopott		0,95 gr
kopott		0,93 gr
Bernhard karinthiai hg. St. Veit.		
48. L. 204.	2 db	
kopott		1,02 gr
kopott, körülnyírt		0,55 gr
Bernhard karinthiai hg. St. Veit.		
49. L. 205.	3 db	
..... R		0,82 gr
..... R		0,77 gr
kopott		0,80 gr
Bernhard karinthiai hg. St. Veit.		
50. L. 207.	3 db	
..... Bo		0,93 gr
kopott		1,17 gr
kopott		1,03 gr
Bernhard karinthiai hg. St. Veit.		
51. L. 209.	1 db	
DAX		0,95 gr
Bernhard karinthiai hg. St. Veit.		
52. L. 214.	2 db	
kopott		1,00 gr
kopott		0,72 gr
Bernhard karinthiai hg. St. Veit.		
53. L. 303.	3 db	
1,30., 1,19., 1,00 gr		
IV. Lipót steier hg. Zeiring.		
54. L. 350. BB. 56.	2 db	
... GHEI-... ~		1,02 gr
..... ∞		0,93 gr
Baumgartner szerint a ranni verde terméke.		

C)

Köln

55. Hävernick. 642.	1 db	
E/ HENR	H/.....ANC.....	1,40 gr
I. Henrik kölni érsek. (1225—1238)		

D)

Angol

56. Brooke. XXII. tábla. 7. sz.	2 db	
E/ HENRICVSREX	H/ + TERRIOLVND	1,47 gr
E/ HENRICVSREX	H/ + ...NNGH	1,42 gr
I. János (1199—1216) 1205—1218 közötti verete.		

E)

Római

57. Hadrianus denár. Coh.² 1324. 1 db 3,22 gr

A lelet döntő többsége — 174 db-ból 169 — friesachi denár; összetétele a szokásosnak mondható. A biztosan keltezhetők közül 2 db. I. Eberhard, 66 db II. Eberhard salzburgi érsek verete a friesachi verdéből. Friesachból még 24 db érem van a XII. század végéről. II. Eberhardnak pedig ezen kívül 1 pettaui és 3 db ranni verete szerepel a leletegyüttesben. A karinthiai hercegek közül II. Ulriknak van 4 db denára a st. veiti verdéből, Bernhardnak pedig 42 db ugyancsak St. Veitből és 2 db Landstrassból. Az andechs-meráni hercegek gutenwerti verdéjéből IV. Henriknek került elő 2 db érme; ugyancsak Gutenwertből van II. Ottó freisingeni püspöknek és Babenbergnek 1—1db pénze, IV. Henriknek pedig még 4 denára Windischgrazból. A steier hercegek közül VI. Lipótnak van 3 db zeiringi és 1 db pettaui verete.

A friesachi denárok meghatározása középkori viszonylatban meglehetősen kidolgozottnak mondható a kiváló osztrák kutatók — elsősorban Luschin és Baumgartner — munkáinak eredményeképpen. A bizonytalan részletek végleges megoldásának érdekében viszont minden kis jelenséget tanulmányozni kell.

A leletek kutatandóbb részét teszik ki azok a veretek, amelyeket még nem tudunk teljes bizonyossággal kibocsátóhoz és verdéhez kötni, vagy éppen teljesen ismeretlennek kell mondanunk. Leletünkben is előfordul néhány, amely az ismeretleneket, vagy a bizonytalanokat gyarapítja. Az egyik legközismertebb faj, a L. 6., amelynek legtöbbje a friesachi verdéből származik; utánpótlásuk viszont a határveretek szempontjából figyelemre méltók. Leletünkben egy gurki, vagy strassburgi verdéből származó érem van (7. sorsz.), amely az utánveretek csoportjába tartozik. Ugyancsak figyelemre méltó a L. 17., ill. BB. 76. változata (17. sorsz.). Ez az előlap ezzel a hátlappal eddig nem volt ismeretes. Baumgartner az előlapot heiligenkreuz-i verdéből származtatja, így feltételezhető, hogy ez a veret is ennek a verdének a terméke.

Az éremképeknek a biztosan meghatározott típustól való eltérését ki kell emelni, mert ezek azt jelenthetik, hogy más verdében készülhettek, vagy a kibocsátó személye lehetett más. Ebből a szempontból további kutatást igényel a L. 8. egyik változata (10. sorsz.), ahol az érsek kereszt helyett egy háromágú tárgyat tart. Feltűnő, hogy a feliratból tisztán olvasható ki Eberhard érsek neve. A megszokott típustól való eltérés igen gyakran csak a feliratból tűnik ki. Ilyen eltérést látunk a 16. sorsz. alatti ötödik veretnél, ahol a B. helyett P., az ε helyett pedig [van. Feltűnő a 24. sorsz. alatti 2. veret fektetett T-je és fordított C-je; az utóbbi a 4-en is szerepel, valamint a 27. sorsz. L. 28. első veretének felirattöredéke. Feltétlenül megjegyzendő a L. 23. egy lapú változata (23. sorsz.). Mindezek színezik a pénztörténetet, végleges megoldásuk azonban a jövő kutatásának feladata.

A leletegyüttes kora nem kérdéses. Az utolsó kibocsátók, II. Eberhard érsek és Bernhard hg., 1240 előtti vereik utalása szerint a lelet elrejtésének korát 1241-re gondoljuk, okát, pedig a tatárok betörésében véljük megtalálni. Erre a korra utalnak a többi nyugateurópai pénzek — Henrik kölni érsek és I. János angol király érmei — is.

A leletben levő Hadrianus denárnak semmi jelentősége nincs. Ha elfogadjuk, hogy a lelethez tartozott — ami vitatható — akkor esetleges, azt a célt szolgálhatta, amit az e korból származó éremleletekben levő ezüstpogácsa: mint veretlen ezüstöt használhatták.

A lelet földrajzi elhelyezkedése kiegészíti, ill. megerősíti az eddig ismerteket. A környékről Tápiószeléről,¹ Tápiógyörgyéről² és Újszászról³ ismerünk friesachi éremleletet, amelyek egy Pest—Szolnok útvonalat sejtethetnek.

Gedai István

¹ Archaeológiai Értesítő. XIV. (1880) 38.

Magyar Nemzeti Múzeum. Irattár. 330/1879.

² Numizmatikai Közöny. XLVI—XLVII. (1947—1948) 55.

³ Numizmatikai Közöny. XIII. (1914) 18., XV. (1916) 84.

Erzsébet királyné L-betűs verdejegyű pénzei

Albert magyar király és német-római császár Neszmélyen 1439 október végén hirtelen elhunyt. A Rende, látván hogy a — Zsigmond király óta követett német-orientáció a török veszéllyel szemben nem hozott kielégítő eredményt, Nagy Lajos lengyel koncepciójához kívántak visszatérni, ezért Ulászlót, a fiatal lengyel királyt hívták meg a magyar trónra. Erzsébet, Albert özvegye és volt uralkodótársa, Zsigmond király lánya, a trónt viszont fiának, utószülött (V.) Lászlónak kívánta biztosítani. Ezért néhány főúr segítségével megszerezte a magyar-koronát és fiát háromhónapos korában, 1440 májusában, megkoronáztatta. Hogy az új kis királyt, a legitim örökös szembeállítsa az idegenből jött Ulászlóval, és őt az ország népével megismertesse, hamarosan pénzt veretett nevével.

Hogy Erzsébet, korai haláláig (1442. dec. 17.) László nevére folytatott, tehát mintegy három évig tartó érdekes pénzverését tanulmányozhassuk, két fontos lelet anyagát kell szem előtt tartanunk. Ezek mintegy kulcsát adják az akkori numizmatikai eseményeknek. Összetételükből kiderül az akkor pénzrontás által nyilvánuló infláció mértéke és az a módszer, mely által az egyre silányuló pénzeket, a beavatottak részére, jelezték.

Ez a két lelet: a régóta ismeretes, Belházy által mintaszerűen ismertetett szerencsi lelet¹ és az 1930-ban talált csataji lelet.² A két lelet elrejtési időpontja között kb. egy év telt el, mint-hogy a szerencsi lelet 1441 elején,³ a csataji lelet pedig akkor került a földbe, amikor 1442 elején Ulászló lengyel — magyar hadával Pozsonyt ostromolta. A leletek tehát egy évi különbséggel mutatják be a felvidéki pénzforgalomban időközben bekövetkezett változást.

Erzsébet királyné László fia nevére veretett első denárját, a C. II. 201A denárt, már a szerencsi leletben látjuk képviselve. A denár ebben a leletben szereplő jegyváltozatai (C.201A/1,5 és 6) tehát az 1440 év második felében kerültek forgalomba, tekintve, hogy László koronáztatása május közepére esett, korábban nem készülhettek el. Az 1440-es év első felének pénzforgalmi anyagát nagyrészt az ezen év elején vert „posthumus” Albert denárok képezték, m. p. elsősorban a Polner Konrád körmöci kamaragróf által vert K-P verdejegyű változat (C. 135B/10). Polner pedig csak 1440 januárjában vehette át hivatalát, amikor Erzsébet királyné elődeit perbefogta és új kamaragrófra kért javaslatot Körmöcbánya városától.⁴

Ezek az első László-denárok a nép által megszokott rajzú — Csopcenak nevezett — négy-címeres Albert denár (C. II. 135B) mintájára készültek; a rajz változatlan maradt, csak az előlap köriratában változott meg a király neve. A használt verdejegyek is többnyire azonosak a fentemlített Albert-denáron található nagyrészével. Így Kassán a c-G jegy — Greniczer Ágoston kassai bíró és kamaragróf jegye —⁵ Szébenben a h-PRF monogramoszerű jegy — Pfeffer-

¹ Lásd: *I. táblázat A. oszlopát*. A leletet Belházy J. ismertette a bécsi „Numismatische Zeitschrift” 1889. évi számában: „Ein Fund ungarischer Denare bei Szerencs” címen. Utóbb az „Archeológiai Értesítő” 1890. évi számában is leközölték. Belházy az egyes pénzcsoportok átlagsúlyát és finomságát is megállapította.

² Lásd: *I. táblázat B. oszlopát*. Ez a lelet 1930-ban került felszínre a Pozsony megyei Csataj községben. Leírta Ludmila Kraskovská: „Nález uhorských denárov v Čataji, Slovensko” címen a „Num. Sborník” 1960. évi számában. Ez a lelet Pozsony ostroma idején került a földbe. Ez az ostrom pedig 1442. jan. — febr. hónapokban folyt, amit a személyesen részt vett Ulászló febr. 1-én, Pozsony előtt datált levele bizonyít. Ekkor a környék sokat szenvedett s a hadjárat után fellépő járvány áldozata volt minden valószínűség szerint Erzsébet is, kiről feljegyeztetett, hogy a járvány előtt menekülve, többször lakhelyt változtatott.

³ Schulek Alfred dr. megállapítása (N. K. 40. 40.).

⁴ Lásd: Schulek (N. K. 40. 39.), Krizskó Pál: A körmöczi régi kamara és grófjai, Bp. 1880, 25—26. o. Erzsébet 1440. I. 6-án kényszerült Körmöcbánya városát felszólítani, hogy a kamara múlt évi bérloít börtönbe zárja, mert a királynét csúful megcsalták. Együttal utasítja a várost, hozzon valaki más javaslatba, kire a körmöci főkamrát rá lehetne bízni. — Polner tehát csak ezek után vette át ezt a tisztelet s így az ő verdejegyével ellátott C 135B/10 denár az 1440. év első feléből származik.

⁵ Horváth—Huszár: Kamaragrófok a középkorban (N. K. 54—55. 29. o.) vagy Lederer Emma dr.: Középkori pénzüzetek története MO-on, Bp. 1932. 199. o. Teleki József: Hunyadiak kora MO-on, Pest, 1857. X 297—301. o.

sack Miklós szebeni bíró és kamaragróf az irodalomban már jól ismert jegye; Segesvárott az S-D (fordított A) jegy.⁶ Csak Körmöcbányán tért át Polner Konrád a régóta időnként használt K-R kollektív jegyre (KRemnium első két betűje) később kifejtendő okokból.

Erzsébet gazdasági helyzete igen súlyos volt. Habsburg Frigyes, kitől segítséget és támaszt várt, saját maga pályázott a magyar királyságra, zsarolta; csekély ellenszolgáltatásokért zálogba kapott határszéli várakban és városokban hosszú időre rendezkedett be. Az ország legnagyobb része Ulászló kezén volt, a Giskrára bízott felvidék jövedelmeit pedig ez saját serege szükségleteire tartotta vissza. Így, hogy zsoldosait és megmaradt híveit megtarthassa, inflációhoz, pénzrontáshoz kellett folyamodnia. Már a „posthumus” Albert vereteket — Schulek megfigyelése szerint —⁷ csökkentett súlyban verette és a változatlan külsejű László-denár kiadása-

I. T Á B L Á Z A T

uralkodó	A./ SZERENCI LELET	B./ CSATAJI LELET	a pénz finomsága
	1440 vége - 1441 eleje	1442. jan. - febr.	
Zsigmond	C125 = 3 db C129 = 9 "	—	
Albert	C135B = 2 db K - R 172 " α - K 16 " α - D 6 " R - B 36 " R - S 6 " S - R 86 " B - R 324 db	C135B = 9 db K - R 1 " K - R 1 " R - B 2 " R - B 4 " R - S 1 " V - G 3 " B - R 21 db	7 latos
Erzsébet 1439 királynév nélkül	C137 = 2 db K - R 1 " R - S	—	
Erzsébet 1440 I. F. é. Albert nevére	C135B = 120 db K - P 31 " α - G 49 " α - A 200 db	C135B = 23 db K - P	7 latos
Erzsébet 1440 II. F. é. V. László nevére	C201A = 146 db K - R 5 " S - D 33 " α - G C201 184 db 198 = 1 " hibr.	C201A = 194 db K - R 92 " S - D 1 " R - G 4 " R - T 291 db	4 1/2 latos
Erzsébet 1441 V. László nevére	—	C201A = 890 db L - D 8 " L - D 162 " L - R 228 " L - P 5 " L - T 3 " L - I 1296 db C139/ob = 1 db L - P C200 10 " C198 - 199 = 9 "	2 latos
I. Ulászló	C149A = 181 db	C149 = 254 db C150 = 17 "	
		Néhány nem azonosítha- tó db nincs feltüntetve	

kor lerontott finomság — ezek 4 1/2 latosak voltak az eddigi 7 latos pénzekkel szemben — volt az első lépés a pénzrontás lejtőjén.

A szerencsi lelettől teljesen elütő képet nyújt az egy év elmúlása utáni pénzforgalmat bemutató csataji lelet. Azt látjuk, hogy a lelet zömét képező C 201A Lászlódenárok túlnyomó többsége (81 1/2%-a) L első betűjű verdejegy mutat. Ismeretes, hogy a korabeli magyar gyakorlat szerint a kéthetűs verdejegy első betűjét a verdehely nevének kezdőbetűje adta, míg a verdejegy második betűje a pénzverésért felelős személy — legtöbbször a kamaragróf — nevének kezdőbetűje volt.⁸ Azonban Erzsébet területén L kezdőbetűs verdehely nem volt; így ennek a betűnek más jelentősége kellett hogy legyen.

⁶ A segesvári veretekről lásd: Huszár L. dr.: A Segesvári pénzverő Zsigmond korában, és Schulek A. dr.: Albert és Erzsébet (N. K. 40—1941).

⁷ Schulek A. dr.: Albert és Erzsébet (N. K. 40—1941).

⁸ Az akkori magyar gyakorlatot a verdejegyek feloldására vonatkozóan V. László 1453-ban a kör-möci kamarához intézett hosszú leveléből ismerjük (Széch. Cat. II, p. 316—320).
„... et duae literae hinc et hinc, quorum prima a dextra parte civitatis Cremniciensis praedictae, altera vero a sinistra parte crucis Comitum Camerae nominis prima litera est, ...”

Ha az L-betűs verdejegyeket figyeljük, feltűnik, hogy két ilyen verdejegyen az L betű felett korona rajza látszik. Ebből már következtethető arra, hogy itt az L-betű a kis király nevének „Ladislaus”-nak kezdőbetűjét jelenti.

Minthogy eszerint a király névbetűje a verdejegy első betűjét lefoglalta, a verdehely névbetűje a második helyre kellett hogy szoruljon, amit a továbbiakban bizonyítani kívánok. Ezáltal viszont a kamaragróf nevének kezdőbetűje teljesen kimaradt. Később észrevesszük, hogy ez volt a tulajdonképpeni cél!

Erzsébet királyné verdéit az 1441-es év folyamán fokozatosan elvesztette; részben mivel a távolfekvő erdélyi városoknak a fenyegető török veszély miatt Hunyadira kellett támaszkodniuk s így Ulászlót elismerniök, részben, mert a felvidékiek termelését és hasznát Giskra, az Erzsébet által kinevezett felvidéki kapitány, saját hadserege és területe szükségleteinek fedezésére, elvonta.

Erzsébetnek szüksége volt tehát arra, hogy székhelyén, megmaradt területe részére pénzverdével rendelkezék. Ezért a hozzá mindenkor hű pozsonyi polgárokhoz fordult és 1441. júl. 27-én pénzverési rendeletet adott ki⁹ melyben, hivatkozással arra, hogy a polgárság királyi ezüstpénz kiverésére jogosult¹⁰ elrendelte, hogy az ő pénzverési rendeletének második limitációja szerint verjenek pénzt; egy budai márká finom ezüsthöz tegyenek 7 márká rezet és az ilyen ötvözet minden budai márkájából verjenek 475 denárt vagy dupla annyi obulust. Ebből a — eszerint 2 latos — pénzből 300 denár, vagy 600 obulus érjen 1 aranyforintot.

A fentebb elmondottak és a feltételezett új verdejegy rendelkezés szerint, ennek a pozsonyi veretű denárnak L-P verdejegyűnek kellett lennie, (Ladislaus-Posonium). Valóban, a denár ilyen verdejegyű változatából (C 201A/10) 228 db került elő a fentemlített csataji lelettel. Ezzel be is bizonyosodott, hogy a verdejegyek második betűje ezeknél az 1441 évi L-betűs verdejegyeknél a verdehely kezdőbetűjét jelenti, tehát az ún. frank verdejegyrendszer szerint verték.¹¹

Az L-P verdejegy pozsonyi voltát s ezzel fenti állításom helyességét más úton is bizonyíthatom. Régi földrajzi irodalmunkban megmaradt az L. P. verdejegy pozsonyi voltának emléke. Bél Mátyás¹² és nyomában Korabinsky,¹³ valamint Fényes Elek¹⁴ felemlítik műveikben, habár helyes feloldását már nem ismerték.

Erzsébet 1441 évi pozsonyi pénzverési rendelete értelmében nemcsak denárt, hanem obulust is vertek Pozsonyban. Egy példány ebből az obulusból előkerült a csataji leletben. Ez ismert Albert-féle obulus, azonban ezúttal László-féle pozsonyi L-P verdejeggyel (C 139/3), és csakis a nevezett rendelet szerint készült kétlatos obulus lehet; előkerülése alátámasztja érvelésem helyességét.

Ha most a többi L-betűs verdejegyet is megvizsgáljuk a már megismert rendszer alapján, megállapíthatjuk, hogy a koronás L — fordított α betűs (L-Ø) c 201A/8 és az L-ford. α betűs, korona nélküli C201A/7 feloldása: „Ladislaus-Cassovia”. A koronás L-h betűs C 201A/9 feloldása „Ladislaus-hermannstadt” azaz Nagyszeben, míg az L-T jegy egyelőre nem fejthető meg, viszont a ritka L-I jegy alighanem hibás L-T veret.

Kutatva az okot, mely Erzsébetet 1441-ben a magyar gyakorlattól eltérő verdejegyrendszer bevezetésére készítette, elsősorban arra kell felfigyelnünk, hogy a mindenkor korrektnek és megbízhatónak említett körmöci kamaragróf, Polner Konrád, már 1440-ben nem kívánta a 7 latosról (C135B) 4 1/2 latosra (C 201A) csökkentett finomságú denárt névbetűjével ellátni és ehelyett a múltban is gyakran használt K-R kollektív jegyet tétette az új denárra. Mint a pénzverési rendelet szövegéből kitűnik, 1441-ben a denár finomsága tovább csökkent — két latosra. A kamaragrófokra súlyos felelősség hárult, melyet az amúgyis gyengült királyi hatalommal szemben nem voltak hajlandóak vállalni. Hogy a helyzetet jobban megvilágíthassam,

⁹ Erzsébet királyné 1441. júl. 21-én pénzverési rendeletet adott ki a Pozsonyiaknak (Ortway Tivadar dr.: Pozsony története II. 2. 515. o.) ex Diplom. Posoniense II. 556. (lásd A) melléklet).

¹⁰ Még pedig 1430 óta, Zsigmond király kamaraalapítási rendelete alapján. (Fejér, X. VII. 196.)

¹¹ A frank verdejegy rendszernél az első betű az uralkodó betűje, a második a verdehelyé (Luschin, Num. Ztg. 1878).

¹² Matthiae Belii: Notitia Hungariae Novae Geographico-Historica. Viennae, 1735—1742. I—p. 153. „Retinet hodieque domus, in qua monetaria fuit officina, nomen diciturque »Das alte Müntz-Haus«, in eo vico, quem Ventur-Gasse vocant. Numi hic signati, duabus litteris L. P. bipartito, pone regni insignia, Ligam Posoniensem significantibus.”

¹³ Joh. Mathias Korabinsky: Geographisch-Historisches und Produkten Lexikon von Ungarn, Pressburg 1786, Seite 563. „Das alte Münzhaus, wo vorzeiten Münzen ausgeprägt wurden; König Sigismund erteilte der Stadt die Freyheit dazu schon 1430; die Münzen führten die Buchstaben L. P so Liga Posoniensis bedeutete.”

¹⁴ Fényes Elek: Magyarország Geographiai Szótára. Pesten 1851. III. 257. oldal: „1430. szabadságot kap a város pénzverésre L és P betűjegyekkel...”

párhuzamot vonok egy későbbi időszakkal, melyből — hasonló helyzett mellett — számosabb írásos emlék maradt fenn.

Mikor a Mohácsi csatát megelőző kapkodásban a „Moneta Nova” nevű denár (C 138) a régivel szemben felére csökkent finomsággal jelent meg; szintén L-betűs verdejegyek tömege jelenik meg: L—B, L—K, L—C, L—H, L—N, L—P, L—R, L—S, L—V stb. verdejegyeket látunk. Itt is az első betű a király (Ludovicus) nevének kezdőbetűje, és a második betű a verdehely névbetűje (Buda, Kremnicium, Cassovia, Hermannstadt, Nagybánya, Posonium stb.) tehát ezek is a frank rendszer szerint verettek, a kamaragróf névbetűje nélkül.

Felmerül a kérdés, hogy miért éppen a silány, inflációs pénzt jelezték a király névbetűjével? Az ok logikus: a háborgó közvéleménnyel szemben, az országgyűlés heves tiltakozásai

II. T Á B L A Z A T

A "CSOPCE" / C135B ÉS C201A / VERDEJEGYEI					
ERZSÉBET KIRÁLYNÉ TERÜLETÉN					
verdehely	C135B		C201A		kamaragróf 1440 - 1442
	1439	1440 I. f. é.	1440 II. f. é.	1441, 1442	
Körmöcbánya - Kremnicium	K - R	K - P	K - R K - α	K - R K - R	Polner Konrád
Kassa - Cassovia	α - K α - D α - L	α - G α - F	α - G	L - D L - D	Greniczner Agoston
Szeben - Hermannstadt	h - R		h - R	L - h	Pfeffersack Miklós
Segesvár - Schaesburgium	S - D S - h S - L		S - D	Φ - Φ	/városi kezelés/ - Civitas -
Pozsony - Posonium	-	-	-	L - P L - P	
ismeretlen verdehelyen			h - T	L - T	

ellenében, a kamaragrófok kellő súlyú tekintély híján nem vállalhatták a felelősséget a nagymérvű pénzrontásért, mely a gazdasági élet súlyos károsodásával járt. Ezt a felelősséget tehát áthárították a rendeletet kiadó királyi hatalomra és ennek jeléül a király nevének kezdőbetűjét vették a verdejegyre, saját névbetűjüket pedig elhagyták.

Már Erzsébet korában azonos volt a helyzet. Az asszonyuralkodó tekintélye 1441-ben, szorult helyzetében, gyengült és a kamaragrófok a felelősséget a pénzrontásért rendeletére, illetve a királyi hatalomra háríthatták. II. Lajos korában úgy az országgyűlésen, mint a fennmaradt magánlevelezésben hevesen kikeltek a „Moneta Cuprea” ellen, árfolyama és vásárlóértéke nem volt biztosítható. A Bél Mátyás fülébe jutott „Liga Posoniensis” feloldás épp olyan csúfnév lehetett, mint a „Moneta Cuprea” s ezáltal maradt meg oly soká a nép emlékezetében.

Amint már említettem, Polner Konrád Körmöcön nem adott ki L-betűs verdejegyű denárt. Erre nem volt szüksége, mivel már az első, 1440-es kibocsájtású C 201A denárt sem jelezte névbetűjével, hanem a semleges körmöci kollektív jeggyel. Így a további pénzrontásokat csak pontok különféle elhelyezésével jelezte. Találunk K—R verdejegyű denárt, melynek előlapján a kereszt mellett 2 pont, a hátlap címerei között 3 pont található; a két betű feletti 2 pont¹⁵

¹⁵ A finomság változását, vagyis pénzrontást pontokkal jelzését ebben a korban máshol is látjuk: p. o. Luschin: Das Münzwesen in Österreich stb. 393. o. említi, hogy Frigyes három kamarása a Bécsúj-helyt vert „Schinderling”-jeiket az F—I betűk feletti pontokkal jelezte, hogy ezeket a rendes (Abb. 36) veretektől megkülönböztessék (1459).

talán az utolsó, 1442-es kiadást jelzi, mivel ilyen a csataji leletben nincs említve. Hasonlóképp a segesvári S—D verdejegyű denárnak (C 201/6) is van olyan változata, melynél a 4 címer között 3 pont látszik, tehát alighanem 1441-es kiadású.

Ezek a megoldások megerősítik azt a feltevést, hogy az L-betűs verdejegyek bevezetésének főcélja a kamaragróf névbetűjének eltüntetése volt a felelősség előli kitérés céljából; mivel ott, ahol eleve nem szerepelt kamaragrófi névbetű, nem tértek át L-betűs jegy használatára.

Mondanivalónkat összefoglalva, megállapíthatjuk, hogy Erzsébet súlyos gazdasági helyzete által kényszerítve, már 1440-ben 4 1/2 latosra, majd 1441-ben 2 latosra s talán aztán még tovább csökkentett finomságú pénzt veretett; infláció segítségével tartotta fenn uralmát fia érdekében. Rohamosan silányuló pénzeit a kamaragrófok vonakodtak névbetűjükkel ellátni s így érték felelősséget vállalni. A pénzrontásért a felelősséget a királyi rendeletre hárították, a frank verdejegy-rendszer bevezetésével, mely által saját kamaragrófi névbetűjüket elhagyhatták. Ez a magyarázata az L-betűs verdejegyek Erzsébetkori sorozatának.

Nyolcvan év múlva, 1520-ban II. Lajos kormányja hasonló helyzet előtt állt. Az akkori kamaragrófoknak — főként Thurzónak — bizonyára tudomása volt még az Erzsébetkori „Liga Posoniensis” megoldásról és ezért folyamodtak a „Moneta Cuprea” esetében ugyanilyen rendszerű verdejegyekhez. Ezek szerint az L-betűs verdejegyek a magyar numizmatikában a késő-középkor két zavaros időszakában lefolyt, pénzrontás általi, infláció emlékét idézik és egyben későközépkori verdejegyeink különálló — idegen rendszerű — csoportját képezik.

Pohl Artúr

A) melléklet

Erzsébet királyné 1441. júl. 21-iki pénzverési rendelete a Pozsonyiak részére

Az eredeti okmány a Pozsonyi Városi Levéltárban

Elisabeth dei gracia Regina Hungarie Dalmacie Croacie etc ac Austrie Stirie etc Ducissa necnon Marchionissa Moraue etc Circumspectis Judici Juratis ceterisque Civibus ac toti Communitati Civitatis Posoniensis fidelibus nostris grate dilectis Salutem et graciam. Cum nos utilitati et comodo Regni nostri Hungarie providere cupientes habito exinde naturo et sano consilio. Monetam cuius scilicet Trecenti denarii de maioribus et Sexingenti de minoribus, seu semidenariis, florenum auri Hungaricalem valeant et reputentur in Camera nostra Crempniciensi ceterisque Civitatibus in quibus Camere pro cudendis ipsis monetis sunt deputate decreverimus mandaverimusque cudi et facere laborari, pro cuiusquidem cusionis et laborationis continuatione calculatis rerum substantiis taliter censimus limitanda quod ad quamlibet marcam Budensem puri argenti et fini, semper misceantur septem marce cupri, ex quibus proveniant et debeant cudi et resultare de singulis marcis Budensibus sic mixtis quadringenti et septuagintaquinque denarii monete maioris, minoris vero in duplo. Et sic in toto de totali mixtura cedent et provenire debebunt Tria milia et octingenti denarii monete maioris predictae, minoris vero in duplo, ad profectum et relevationem nostrorum fidelium Regnicolarum velimus itaque ut et vos qui ex speciali maiestatis annuencia et indulto monetam argenteam laborari et cudifacere habetis, in cusione huiusmodi limitationi nostre vos conformando obtemperetis. Igitur fidelitati vestre nostro firmo damus sub edicto quatenus mox agnitis presentibus premissam monetam in Camera nostra Posoniensi secundum limitationem prescriptam cudi et laborari facere modis omnibus debeatis, nec aliud facere presumatis. Datum Posonii feria Sexta proxima ante festum beate Marie Magdalene Anno domini Millesimoquadringentesimoquadragesimoprimo. —

(Pecsét)

Kamaragrófok a középkorban

I. kiegészítés

Közlönyünk LIV—LV. (1955—1956) évfolyamában tettünk közzé Horváth Tibor Antallal közös összeállításban egy jegyzéket a középkori kamaragrófokról. Már akkor jeleztük, hogy az összeállítás semmiképpen nem nevezhető teljesnek, mert úgy irodalmi közlésekből, mint főként eredeti levéltári adatokból még bizonyára jelentősen bővíthető lesz a kamaraispánokra vonatkozó adatok sorozata. Az első közlés megjelenése óta eltelt évtized alatt tovább gyűjtöttük az elérhető adatokat és főként Horváth Tibor Antal levéltári kutatásai hoztak számottevő új anyagot, eddig ismeretlen kamaragrófok neveivel is. Minthogy Horváth Tibor Antal időközben elhunyt és így a levéltári adatok további gyarapítására egyelőre nem lehet számítani, célszerűnek véltük az összegyűlt anyagot közzétenni az esetleges pénztörténeti kutatások megkönnyítése érdekében.

A közlési eljárás ugyanaz, mint az első sorozatnál. Igyekeztünk most is elérni, hogy lehetőleg az idézett okleveles szövegből tűnjék ki a kamaraispán hovatartozásának kérdése. Amennyiben azonban ez még sem sikerült, akkor zárójelben közöljük az egyéb úton megállapítható kamara nevét.

Az adatok túlnyomó része, — mint említettük — Horváth Tibor Antal levéltári kutatásának eredménye. Amennyiben azonban máshonnan is érkezett ilyen adat, hivatkozunk annak közlőjére. Mindezt kiegészítettük az irodalomból tallózott eddig nem közölt, vagy az eddigi közléseket pontosabbá tevő, illetve esetleg módosító adatokkal. Ezt a közlést is azzal zárjuk, hogy az adatok gyűjtését tovább fogjuk folytatni, bár ezután már az adatoknak csak szórva-nyos felbukkanására lehet számítani.

A kamaragrófokra vonatkozó újabb adatok sora időrendben a következő:

1264. előtt. *Urbanus* néhai comes camere birtokáról van szó. Györffy Gy.: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza 1963. 457. (Lemecse).
1271. ... *Aegidius* summo Camerario... Knauz: Monumenta Ecclesiae Strigoniensis II 1882. 37. é. n. (1291) ... *Cunchul* (vagy *Kunchul*) et *Michaeli* comitibus camere domini regis... Györffy i. m. 664. (Szalacs)
1295. VIII. 24. ... magister *Wyuianus* comes camere domini regis et de Bezterce... Györffy i. m. 558 (Beszterce), Zimmermann—Werner: Urkundenbuch I. 1892. 199.
1326. előtt *András* volt kamaragróf neve említve zálogüggyben. Györffy i. m. 304 (Gadány) és 381 (Szava).
1330. ... ad videndas solutiones cambii presentis monete ipsi magistro *Johanni* (Bonaghunca) faciendas... Györffy i. m. 324 (Kéménd).
1332. III. 11. ... magister *Johannes de Bonagunta* et *Georgius* frater eiusdem... OL. DL. 40. 609.¹
- é. n. Károly Róbert (+1342) idejéből. 1402. IV. 9-én birtokügy kapcsán említve I. Lajos király 1347. X. 19-i oklevele melyben szó van Polyan utódjairól azzal, hogy ... A négy birtok egykor unokatestvéréké Rykolphus fia *Kokos* mesteré volt, tőle azonban Károly király elvette, mivel mint Smulnuch-i kamaraispán és urburarius adós maradt... Mályusz E.: Zsigmond-kori oklt. II. 1557.
1343. XII. 16. ... magistro *I[polito]* Comiti Camararum suarum Budensis et Strigoniensis ac de Cremnych... OL. DL. 6866.
1348. VI. 27. A turóci konvent átiratában ... Nos magister *Lipoldus* comes de Cremnicia, Castellanus de Arva... Széch. Kvt. Fol. Lat. 2220/7. 130.
1353. IX. 16. ... contra magistrum *Petrum*, filium Ligery comitem Camerarum domini Stephani ducis... T. Smiciklas: Codex dipl. regni Croatiae etc. XII. 194—195.
1359. VI. 12. ... Dicitur nobis in persona magistri *Stephani* filii Gehan Judicis Civitatis Albensis et Comitum Camerarum nostrarum Budensis et Strigoniensis... OL. DL. 6659.

¹ Ez az adat valamint a többi következő olyan levéltári jelzetű adatok, melyeknél egyéb említés nincs, mind Horváth Tibor Antal közléséből származnak.

1361. XII. 13. Említve ... *Fridericus Chracer comes*... Kőrmöcbányán.² OL. Filmtár Kőrmöcbányai v. Lev. AY. 30—3. 1. 1.
1364. II. 15. ...notarii et familiaris magistri *Saracheni*... OL. DL. 5285.
1369. III. 17. ...magistro *Jacobo dicto Sarachen*, comiti Camerarum Regalium... OL. DL. 5799.
1371. IV. 3. ...Nos magister *Nicolaus filius Ladislai* castellanus Veteris Budensis ac Comes Camere Regalis Cassoviensis et Crempniciensis... OL. DL. 39133.
1375. X. 16. ...magistro *Saracheno*, comiti Camararum suarum... OL. DL. 6304.
1399. ...ad *Marcum de Nurenberga*, comitem monetarum Budensium... Esztergom Arch. Saec. Liber Transcriptionum I. 231.
1404. III. 31.—IV. 15. ... *Newremberg-i Márk* comes camerarum regalium... Mályusz i. m. II. 1. 3079.
1405. I. 17. *Nürnbergi Márk* urbura- és harmincadispán. Mályusz i. m. II. 1. 3612.
1415. XII. 22. ...fidelem nostrum *Onofrium* Camerarium nostrum Bu(densem) ... OL. DL. 25904.
1417. VI. 4. ...*Onoffrius* camerarius Budensis... Bp. Vármúzeum Mályusz regesták 414. sz., Kassa nyilv. lev. 123. sz.
1417. XII. 13. ...signanter a circumspecto *Francisco Bernardi* cive Budensi et alijs fidedignis personis, qui lucrum Camare Vestre Maiestetis non modernis, sed pristinis antiquis temporibus tenuerint... OL. DL. Filmtár 577. Esztergomi Prímási lev. B. 13—15.
1419. VI. 7. ...circumspectus *Onofrius* camerarius... (Budán) Bp. Vármúzeum Mályusz regesták 425. sz. Kassa nyilv. lev. 180/82.
1424. III. 2. ...*Onofrius* Camerarius Budensis domini nostri Regis... OL. DL. 11490.
1424. III. 8. ...*Onofrius Bardi* camerarius domini nostri Regis Civis Budensis... OL. DL. 11491.
1424. VI. 13. ...*Onofrius* Camerarius Budensis domini nostri Regis... OL. DL. 11519.
1430. VI. 22. ...*Angelo Walich* chamergraff czu Ofen... Bp. Vármúzeum Mályusz regesták 94. sz. Huszár L.: A budai pénzverés tört. a középkorban. 1958. 70.
1433. IV. 1. *Wasserpauch Miklós* nagybányai polgár Maroff (Brankovics) György szerb deszpota nagybányai kamarása. Bp. Vármúzeum Mályusz regesták 521. sz., Kassa v. nyilv. lev. 190. sz.
1433. XII. 4. előtt. ...Nos Leonardus, Johanes, Bardo et Jacobus filii quondam *Nofry de Baymocz*, Comitibus Tricesimarum et Cusionis Monete Quinqueecclesiensis... OL. DL. 5588. másolat.
1436. VI. 9. ...egregio *Leonardo Noffry de Baymocz* Comiti Tricesimarum ac Urburarum et cusionis monetarum nostrarum, ut ipse inter cetera loca cusionis monetarum nostrarum in civitate nostra Cassoviensi... comes Leonardus seu suus camerarius... OL. DL. 44091.
1437. VI. 20. ...egregiis *Leonardo et Johanne*, filius Onofry de Baymoch tricesimarum ac urburarum et cusionis monetarum Regalium Comitibus... OL. DL. 13060.
1437. *Nadler Mihály* pénzverő kamarás. Szücs Jenő: Városok és kézművesek a XV. századi Magyarországon. 1955. 272.³
1440. *Michael Nadler* Camergraff der Munssen zu Ofen. Archiv für Kunde Österreichischer Geschichtsquellen I. 2. 18.
1444. (vagy 1445.) secundo die ...*Caspar de Kallis*, capitaneus de Vylak, Kouiensisque comes necnon cusionis monetarum per magnificum Nicolaum Wayuodam Transilvanie etc. comes, non sine rationabili causa in Vylak predicta constitutus... OL. DL. 48266.
1446. I. 15. Ez a pontos dátuma *Eylhardus* nagybányai kamarásra vonatkozó korábban csak évszerint adott közlésnek. OL. DL. 44409.
1447. IV. 22. ...nobilis *Odwardi Italici* camerarii nostri Budensis... Vármúzeum, Mályusz regesták 624. sz. OL. Múzeumi Törzsanyag.
1447. IX. 1. ...Ersamen *Petern Jungen* kamergrafen auf der Kremnicz... (pecsétje) OL. DL. 47479.
1458. VII. 14. ...*Bardo Onoffri de Baymocz* comes montanarum regie maiestatis et comes Crempniciensis... OL. Filmtár Pozsony v. lev. 1788. sz.⁴
1462. II. 17. ...*Benedicto de Thwroc* comiti camerarum nostrarum Crempniciensium... Bp. Vármúzeum, Mályusz regesták 172. sz. Kőrmöcbánya t. I. f. 47. f. 1. nr. 11.
1463. IV. 24. ...nobilis *Christoforus de Florentia* comes camere nostre Rivulodominarum...

² Krizskó és Matunák csak általában 1361-ből említik a nevét.

³ Forrás megnevezés nélkül említve.

⁴ Kubinyi András közlése.

- OL. Filmtár. Beszterce v. lev. 56.⁵
1465. előtt ... Bone memorie quondam *Alberti Literati de Zeech Camerary RywliDominarum*... OL. DL. 26408.
1466. I. 16. ... *Hanns Ernust* Camergraf auf der Crempnicz... Tanulm. Bp. Múltjából, 1957. 30. OL. Filmtár Selmechánya lev. II. 796. C.
1467. X. 29. előtt. *Kowach István* azelőtt a nagybányai (RywliDominarum) kamara kamarása. OL. DL. 27330.
1474. ... *Christiano Preuser* Camerario Urburarum de Rivulo Dominarum... Ant. Szirmay: Notitia comit. Ugochiensis. Pest, 1805. 156.
1484. IX. 27. *Augustin Langeffelder* ... camer Groff auff der Cremnicz und *Hannes Colman*... camer groff yn Newnsol... OL. Filmtár. Selmechánya v. lev. II. 223.⁶
1485. II. 27. ... *Ego* magister *Thomas Altemburger* magister civium et Camerarius Cibiniensis. OL. DL. 36387.
1486. I. 25. ... egregio *Paulo Pek* presenti camerario Cremniciensi... Péch Antal: Alsómagyarország bányaművelésének tört. I. 1884. 69., Mon. Hung. Hist. Dipl. XXXIX. 79.
1486. V. 17. ... den namhafften Herren *Andre Hylbrant* vnd *Francisco Körndll* Kamergrauen auff Krembnych... OL. Filmtár, Selmechánya v. lev.
1488. XI. 4. ... egregio viro *Petro Schayder* camerario Cremniciensi. Mon. Hung. Hist. Dipl. XXXIX. 126.
1489. V. 23. ... *Stephanus Zewld de Ozthopan* camerarius de Ryvulodominarum... OL. DL. 37664.
1489. VIII. 1. ... egregio *Petro Schayder* camerario Cremniciensi... Mon. Hung. Hist. Dipl. XXXIX. 136.
1491. V. 14. ... *Petrus Schayder* Khamergroff... (Körmöcbányán). OL. Filmtár, Selmechánya v. lev.⁷
1491. XII. 16. előtt. ... Primo Quod tempore quo *Stephanus Zewld* Camerarius Riuuli dominarum in Ciuitate nostra constitutus erat... Jakab Elek: Oklevéltár Kolozsvár története első kötetéhez. 1870. 294.
1492. XI. 9. ... egregii *Ladislai Literati de Felsökwbyn* comitis Camerarum nostrarum de Rivulo Dominarum... OL. DL. 46199.⁸
1493. IV. 18. ... circumspecto magistro *Petro Sayder* dicto comiti camerarum Krempniciensis... Bp. Vármúzeum regesták 1133. sz. Esztergom Garamszentb. konv. fasc. 125. ar. 26.⁹
1493. XI. 9. ... egr. *Ladislai Lit. de Felsekwbyn* comitis Camerarum nostrarum de Ryvulodominarum... OL. DL. 46199.
1494. IV. 23. ... *Peter Schayder* Kamer Graff auff der Crempnycz... OL. Filmtár. Selmechánya lev.
1495. III. 13. ... per medium egregii *Casparis Stek* camerarii Cremnitiensis... Mon. Hung. Hist. Diplom. XXXIX. 327.
1495. IX. 10. ... *Petro Schayder* camerario nostro Cremniciensi... Mon. Hung. Hist. Diplom. XXXIX. 254.
1496. IV. 24. ... egregiis viris *Andree Hellebrando* et *Francisco Korndel* camerariis Cremnitiensibus... OL. DL. 46343., Num. Közl. 58—59. (1959—1960) 24.¹⁰
1497. I. 12. ... egregiis viris *Stefano Ryzmegl* et *Erasmu Rezll*... camerariis Cremnitiensibus... Mon. Hung. Hist. Diplom. XXXIX. 356. Num. Közl. 58—59 (1959—1960) 24.
1497. III. 3. ... *Andrean Elibrandum* et *Franciscum Kernel* concives vestros (Selmechánya)... quia dum erant camerarii Cremnicienses... OL. DL. 46383., Mon. Hung. Hist. Diplom. XXXIX. 358.
1497. IV. 24. ... egregiis viris *Stephano Rytzmeagl* et *Erasmu Rezll* comitibus et camerariis Cremnitiensibus... Mon. Hung. Hist. Diplom. XXXIX. 360.
1497. VII. 21. ... egregiis viris *Stephano* et *Erasmu* comitibus et camerariis Cremnitiensibus... OL. DL. 46400.
1497. XI. 25. ... magister *Christianus Heningk* tunc temporis camerarius Riuulodominarum... OL. Filmtár. Beszterce v. lev. 196.¹¹

⁵ Kubinyi András közlése.

⁶ Kubinyi András közlése.

⁷ Említve még ez évből III. 22-én kelt oklevélben. Num. Közl. 58—59. (1959—1960.) 24.

⁸ Említve még ez évből V. 19-én kelt oklevélben. Num. Közl. Uo.

⁹ Említve még ez évből III. 1-én kelt oklevélben. Uo.

¹⁰ 1497. III. 3-án már nem voltak kamaragrófok. Beatrix királyné levele. OL. DL. 46383.

¹¹ Kubinyi András közlése.

1498. II. 8. *Thurzó János* ekkor már kamaragróf, viszont 1497. I. 12-én még krakkói konzul volt. Kinevezése tehát e két dátum közé teendő. Téves lehet eszerint az eddigi irodalom azon állítása, hogy ő már 1496-ban kamaragróf lett volna Körmöcbányán. Num. Közl. 58—59. (1959—1960) 24.
1498. IX. 14. ...Misimus ad vos... fidelem nostrum egregium *Albertum de Kakon* comitem montanarum nostrarum de Rivulodominarum... OL. DL. 46. 452.
1498. IX. 21. *Tengler Mátyás* körmöci kamaragróf parancsát említi a városi levéltár 82. sz. borítékából. Szitnyai József: Történelem az Alsó-Magyarországi Kémlőintézet Egyesületének 1893. 6.
1490. -es évek végén. *Tarczay János* erdélyi sókamarás vette át a szebeni kamarát. Num. Közl. 56—57. (1957—1958) 21., J. Chr. Engel: Geschichte d. Ung. Reiches etc. II. 1798. 41., (Kistarczay néven)
1501. X. 23. ...egregius *Alberto Kakony* et *Cristano* Camerariis nostris ... de Rivulo Dominarum ... Ezt az oklevelet átírja a város és ebben említi: ...egr. *Johannes Feleghazy* után a kamara élén állott egr. *Stepahnus Sewld* similiter officialis Regie Mattis. Ennek halála után ...cameram occupavit magnificus *Bartholomeus Dragffy* ... OL. Filmtár II. 297. Selmechánya v. lev.
1503. IV. 16. ...hab ych den her *Hans Komergraben* geligen fl. 200... (Nagyszeben). Quellen zur Geschichte Siebenbürgens. I. Rechnungen 377.
1504. VIII. 25. ...*Johannes Thurzo* comes Camerarum nostrarum Cremniczensium... OL. DL. 46683.
1505. IX. 12. ...*Ambrosius* literatus camerarius camere de Rywldominarum... OL. Filmtár, Beszterce v. lev. 243.¹²
1505. X. 20. ...*Ambrosius* literatus camerarius camere de Rywldominarum... OL. Filmtár, Beszterce v. lev. 247.¹³
1506. III. 2. ...*Ambrosius* literatus camerarius camere de Rywldominarum... OL. Filmtár, Beszterce v. lev. 253.¹⁴
1508. V. 28. ...egr. d. *Johanni Lwlay* iudici regio et Camerario Cibiniensi... Quellen zur Geschichte Siebenbürgens. I. Rechnungen 500.
1512. III. 25. ...contra circumspectos viros *Zeyfridum Pysthen* camerarium necnon judicem et juratos ac universitatem civium civitatis Sebniciensis... OL. DL. 30866.
1512. VI. 7. *Jörg Turso* körmöci kamaragróf. OL. DL. 47007.
1514. IV. 12. ...ad *Georgium Thurzo* comitem nre. Cremniciensis... OL. DL. 22606.
1514. I. 20. ...Nos *Joannes Perlai* Judex Regius civitatis et Sedes Cibiniensis necnon Comes Camere et Coementi eiusdem civitatis Cibiniensis... OL. DL. 37063.
1515. XII. 31. ...egr. *Joannis Lwlay* Camerarii et iudicis regii Cibiniensis. OL. DL. 22737.
1517. X. 15. Dicitur nobis in persona egregii *Johannis Lwlay de Bolya* camerarii et iudicis Regii de Cibinio... OL. DL. 31013.
1519. V. 23. ...egr. *Joannis* iudicis regii et Camerarii Cibiniensis... OL. DL. 23170.
1519. X. 5. ...*Hans Hueb* Camergroff auff der Cremnitz... OL. Filmtár, Selmechánya v. lev.
1520. IV. 12. Mindhárom *Thurzó* (*Georgius*, *Alexius*, és *Johannes*)... Comes Camerae Cremniciensis... OL. DL. 23340.
1520. VI. 28. ...egregio *Johanni Sayczlych* camerario civitatis Cassoviensis... OL. DL. 23415.
1521. VI. 17. ...egregio *Johanni Sayczlyk* civi civitatis Cassoviensis et eiusdem loci Camerario Regio... OL. Filmtár 2176 doboz. Ref. Egyház lev. Dókus cs. 35.
1521. VIII. 22. *Thurzó Elek*... comitis camere Cremniciensis... OL. DL. 23575.
1522. III. 26. ...egregio *Johanni Sayczlyk* civi et camerario Cassoviensi... OL. Filmtár 2176. doboz, Ref. egyház lev. Dókus cs. 38.
1522. V. 6. II. *Lajos* király... reformacioni camere nostre de Riuulodominarum... volentes consulere ... eandem fideli nostro magnifico *Andree de Bathor* pro officio tenendam dederemus... A továbbiakban Báthorit úgy emlegeti ... per ipsum camerarium aut vicecamerarios eiusdem ... OL. Filmtár, Beszterce v. lev. 465.¹⁵
1522. V. 8. Szebenben a kamaraispáni tisztelet Armprust (Armpruster) *Mátyás* városi esküdt látja el. Num. Közl. 56—57. (1957—1958.) 21.

¹² Kubinyi András közlése.

¹³ Kubinyi András közlése.

¹⁴ Kubinyi András közlése.

¹⁵ Kubinyi András közlése.

1522. VI. 16. ... magifico *Alexio Tuzzlo*¹⁶ Thesaurario Regis et Comiti nostro Cremniciensi... OL. DL. 47460.
- 1522—1525. közötti időben Szebenben többek között *Pempflinger Márk* is volt kamaragróf. Archiv. d. Vereins f. Siebenb. Landeskunde. 1864. (Seiwert közleményében).
1523. XI. 14. ...Egregij *Paulus Arthandi* et collega suos, quos cudendis pecunijs prefecimus... (Szebenben). Jakab Elek: Oklevéltár, Kolozsvár története első kötetéhez. 1870. 359.
1524. ...Prefectus novarum monetarum Camere Cassoviensis (Nádasdy György). Kaprinay MSC. B. t. XXVII. 210. (Egyetemi Könyvtárban)
1524. VI. 27. *Armbruster Mátyás* ...magister camere civitatis Cibiniensis... OL. DL. 89193.
1524. XI. 1. ...quatenus hys nobilibus *Nicolao Pysteijs* et *Jacobo fyszer* huiusmodi cusioni Posoniensi de voluntate nostra per Thesaurarium nostrum prefectis... Th. Ortway: Geschichte der Stadt Pressburg. II. Abt. 2. 1893. 517.
1525. II. 6. ...*Nicolaus Pittreis*¹⁷ de Florencia Mercator Budensis alias prefectus cussionis Camere nostre Posoniensis... Th. Ortway: Geschichte der Stadt Pressburg. II. Abt. 2. 1893. 518.
1525. VII. 15. *Bernardus Behem* kamaraispán írja Budáról Selmechányához: ...Ich habe Ewr schreiben, das bei Euch ain Müntz soll aufgericht werden... OL. Filmtár, Selmechánya v. lev. t.
1526. A kassai pénzverde prefectusa *Kozymor Bertalan* volt az év első felében, aki azonban még ebben az évben meghalt. Magyar Gazdtört. Szemle IX. 1902. 250.
1526. IX. 19. ...constitutus est egregius *Johannes Sayczlyk* civis et consul Cassoviensis et ad exactionem Tricesime Cassoviensis et aliarum Tricesimarum ad eandem pertinentium et ad prefecturam dicte cusionis eiusdem loci... OL. Filmtár, 2176. doboz, Ref. Egyház lev. t. Dókus cs. 39.
1527. ...anno hoc Joannes Zápolya rex *Jacobo de Tornallya* Thesaurario suo (cusionem monetæ) resignari praecepit... (Körmöcbányán). J. Rupp: Numi Hung. hactenus cogniti II. 1846. 162.
1527. Szebenben a mohácsi csatát követő időben *Pempflinger Márk* volt a kamaragróf, mert az 1527. dukáton az ő címere foglalt helyet. Archiv d. Vereins f. Siebenb. Landeskunde. VI. 1864. 2. f. 153—200. (Seiwert közleményében).
1531. *Sauer Sebestyén* szomolnoki kamarai gróf tudatja Kassával, hogy a király urának Thurzó-nak engedélyt adott a pénzverésre. Num. Adattár 40. sz. Num. Közl. 10. (1911) évf. melléklete.
1539. IX. 25. ... *Ambrosius Wegh* camerarius cementi Transilv. et Castellanus Castri Sárospathak... OL. Filmtár, 427/19 Beszterce v. lev. t.
1539. X. 19. ... *Ambrosius Wegh* camerarius Cementi Transylvan... OL. Filmtár 427/23. Beszterce v. lev. t. Miss.
1540. V. 4. ...*Paulus Mwerany* Camerarius Regius... OL. Filmtár, 427/13. Beszterce v. lev. t.
1542. VII. 11. ...*Paulus Mweranus a Thorna* Camerarius Regius... OL. Filmtár 428/26. Beszterce v. lev. t.
1542. VIII. 17. ... *Paulus Murany de Thorna* Comes minerarum... OL. Filmtár 428/34. Beszterce v. lev. t.
1551. IV. 17. ... vel ad manus egr. *Johannis Dobay* vel *Petri Lit. Zenthgyergy* Camerarii Rivuliensis... OL. Filmtár 429/27. Beszterce v. lev. t.
1557. ...ad ... *Georgium Macskassy* comitem Camere Cibiniensis... Esztergom Archivum saeculare B. 67.

Huszár Lajos

¹⁶ Thurzó helyett.

¹⁷ Azonos lehet Pistsys-sel.

Magyar és osztrák bankjegytervezők

(1816—1918)

Azoknak a tervező és kivitelező művészeknek akarunk ebben a cikkünkben emléket állítani, akik munkájukat — a volt monarchia bankjegyeinek elkészítését — a maguk idejében a legnagyobb titokban és névtelenül végezték, mert az akkori szokásoknak megfelelően, a nyomda néhány illetékes tisztviselőjén kívül, senki másnak nem volt szabad tudni arról, hogy a forgalomban levő bankjegyeket kik tervezték, kik rajzolták, illetve vészték. Ilyen körülmények között a mű elvált művészetől és nem ritkán csak évtizedekig tartó alapos és szorgos kutatás eredményeképpen lehet megállapítani, hogy az egyes bankjegyek kiknek a munkájából keletkeztek. Ezekről a papírpénzekről csak egy volt bizonyos, hogy azok a bankjegykibocsátási joggal rendelkező bank nyomdájában készültek el.

Ebből a titokzatosságból folyik az is, hogy mind a tervezők, mind a kivitelezők egy-két kivétellel a volt monarchia legmegbízhatóbb nemzetéből, az osztrákból kerültek ki.

Százkét év alatt pontosan hatvanféle bankjegy készült el a forgalom számára — a pénztári utalványokat (Cassa-Anweisung), birodalmi kincstárjegyeket (Reichs-Schatzschein) és az államjegyeket (Staatsnote) nem vesszük most ide, mert ezekről, mint a papírpénz másik fajtájáról, máskor fogunk beszámolni — és ezalatt az idő alatt mindössze két esetben fordult elő, hogy Bécsben nem osztrák művész bankjegytervezetét fogadták el kivitelezésre. Ezek egyike a csehek által magukénak vallott németnevű Josef FÜHRICH (Chrastava u Liberec) volt, aki a Privilegierte Oesterreichische Nationalbank 1863. január 15-éről keltezett 10 Guldenes, a másik a magyar HEGEDÜS László volt, aki az Osztrák—Magyar Bank 1902. január 2-i keltezésű 100 Koronás bankjegyét rajzolta meg.

A vésnökök között két birodalmi német szerepel, akik közül X. Steifensand (Düsseldorf) az 1858. március 1-i keltezésű 1000 és az említett 1863. január 15-éről keltezett 10 Guldenes, a másik pedig Adrian Schleich (München) az 1863. január 15-i keltezésű 100 Guldenes bankjegyet metszette acélba.

A szóbanforgó 102 év alatt az Oesterreichische National Zettel—Bank, a Privilegierte Oesterreichische Nationalbank és az Osztrák—Magyar Bank (Oesterreichisch—Ungarische Bank) egymást felváltva látták el jegyeikkel a volt monarchia pénzforgalmát az igen gyakran forgalomba tett kényszerfolyamú kamatozó és kamatnélküli pénztári utalványok, birodalmi kincstárjegyek és államjegyek mellett, amelyek jelenléte a fizetési forgalomban mindig a pénzügyi nehézségekkel küzdő államalakulat szomorú sorsáról tanúskodnak.

1918-ig kivétel nélkül a bankjegyek Bécsben a bankjegykibocsátási szabadalommal rendelkező bank nyomdájában készültek. 1918 óta azonban részben az Osztrák—Magyar Bank hozzájárulásával, részben anélkül Budapesten is nyomtak bankjegyeket, az ún. fehérpénzt is többek között.

Így a Károlyi kormány a bank engedélyével és ellenőrzésével a tőle kapott nyomólemezek felhasználásával 1918. november 7-e és 1919. február 8-a között a Magyar Földrajzi Intézet nyomdájában nyomtatott 200 Koronás címletű, nyomásnélküli hátlapú és A 2000 alatti sorozatszámú ellátott bankjegyeket (fehérpénz) 1 765 280 000 korona értékben. 25 Koronás bankjegy ekkor még nem készült Budapesten.

Ugyanezekkel a nyomólemezekkel a Magyar Tanácsköztársaság kormánya is nyomtatott 25 és 200 Koronás nyomásnélküli, illetve hullámvonalas hátlapú bankjegyeket Budapesten, az előbbi 3000-en felüli, az utóbbit pedig A 2000-en felüli sorozatszámokkal 3 649 151 300 Korona értékben. A nyomást 1919. március 21-e és július 31-e között a következő nyomdák végezték el: Athenaeum nyomda, Bakács nyomda, Bruchsteiner és Fia nyomda, Budapest Székesfőváros Házinyomdája, Franklin nyomda, Glóbus pénzüintézetek műintézete, Grafikai Intézet, Hamburger és Birkholz nyomda, Klösz György nyomdája, Magyar Földrajzi Intézet nyomdája, Posner Lajos és Fia nyomdája, Riegler József Ede nyomdája, Seider-féle nyomda. A bankjegyek beszámozását az Athenaeum nyomda, a Riegler nyomda és az Államnyomda végezték el.

Az 1916. december 1-i keltezésű 1 és az 1917. március 1-i keletű 2 Koronás bankjegyeket is készítettek Budapesten 7000-en felüli sorozatszámozással a Herbst Samu, a Sokszorosító Ipar Rt., Wolfner Mór, valamint Herbst és Wottitz műintézetek cinkográfiai részlegében készített nyomólemezekkel az említett nyomdák némelyikében 70 754 484 Korona értékben.

Az Osztrák—Magyar Bank utolsó bankjegyét a Budapesti Főintézet adta ki Budapesten 1918. november 3-i keltezéssel 200 Koronás címletben 90 millió Korona értékben kizárólagosan magyarországi rendeltetéssel, amit a bankjegy nyelve is elárul, mert ez az egyetlen bankjegy az Osztrák—Magyar Banknak, amely a szokásos német szöveg teljes elhagyásával, csak magyar nyelven készült. A teljes egészében Budapesten készült bankjegyet FALUS Elek rajzolta és az Athenaeum nyomda készítette el. Ezt a papírpénzt azonban a maga korában igen gyöngye minőségűnek tartották és ezért alig egy órai forgalom után visszavonták és 20 példány kivételével az egész mennyiséget megsemmisítették. Az Osztrák—Magyar Bank emez utolsó bankjegye ofszet nyomással készült.¹

Ezek előrebocsátása után az alantiakban a bankjegyek keltezése szerinti időrendi sorrendben adjuk a tervező művészeket, akik a bankjegyek vázlatát vagy teljes rajzát készítették, illetve a vésnököket, akik a bankjegyek nyomólemezeit, vagy azoknak egyes részeit alkották meg. Ahol az egyes bankjegyek díszítményének és szövegének vésnökét külön nem jelöljük meg, ott azokat feltehetően a nyomda szakmunkásai készítették el, akiknek névszerinti megállapítása ma már — adatok hiányában — teljesen lehetetlen, mert nagyon kevés a valószínűsége annak, hogy az ilyen szakmunkások nevét annak idején feljegyezték volna.

Az 1816. július 1-i keltezésű 5, 10, 25, 50, 100, 500 és 1000 Guldenes bankjegyekről mindössze annyit sikerült megállapítanunk, hogy azokat a napóleoni háborúk alatt keletkezett infláció likvidálására és az értékálló pénz megteremtésére hivatott Oesterreichische National Zettel Bank bocsátotta ki és a K. K. Vereinigte Einlöszungs und Tilgungsdeputation nyomdájában készítették.

Az 1825. június 23-i keletű és névváltoztatással Privilegierte Oesterreichische Nationalbanknak nevezett bankjegyszabadalommal rendelkező bank által kibocsátott 5, 10, 25, 50, 100, 500 és 1000 Guldenes bankjegyeket Johann DANZINGER vázlatai alapján a Privilegierte Oesterreichische Nationalbank nyomdájában készítették el.

Ugyancsak Johann DANZINGER rajzai alapján készültek el az 1833. december 9-i keltezésű 5 és az 1834. december 8-i keletű 10 Guldenes bankjegyek is.

Sokkal többet tudunk már az 1841. január 1-i keletű 5, 10, 50, 100 és 1000 Guldenes bankjegyekről. Ezeket Peter FENDI rajzai alapján a következő vésnökgárda metszette acélba: a rajtuk levő alakokat Franz Stöber, Johann Passini, Thomas Benedetti és N. Pföhl; a szövegrészeket Josef Wiedermann, végezetül a díszítményi részeket Josef Axmann és Johann Passini vésnökök készítették.

Az 1847. január 1-i keletű 5, 10, 100 és 1000 Guldenes bankjegyeket Peter Johann Nepomuk GEIGER rajzai szerint figurális részekben Franz Stöber, szövegrészekben Josef Wiedermann vészték.

Az 1848. május 1-i keltezésű 1 és 2 Guldenes bankjegyeket, amiket az osztrák kormány a magyar Kossuth-bankók ellensúlyozására kívánt kiadni nagy hirtelenséggel, N. AUER udvari tanácsos tervei alapján nyomták.

Az 1848. július 1-i keletű ugyancsak 1 és 2 Guldenes bankjegyek Peter Johann Nepomuk GEIGER rajzai alapján készültek, a figurális részekben Franz Stöber, szövegrészekben pedig Josef Wiedermann által véselt nyomólemezekről.

Az 1854. július 1-i keltezésű 10 Guldenes bankjegyet Peter Johann Nepomuk GEIGER rajza alapján Franz Stöber véste, de a mellképet Carl Radniczky vésnök készítette.

Az 1858. január 1-i keletű 1 Guldenes ismét csak Peter Johann Nepomuk GEIGER műve. A szövegrészeket M. Friedt, a többi részt Franz Stöber véste. Az ugyanilyen keltezésű 10 Guldenest Carl Josef GEIGER rajzai alapján Leopold Bayer és Leopold Schmidt vészték, a szövegrészt itt is M. Friedt vésnök készítette.

Az 1858. március 1-éről keltezett 100 és 1000 Guldenes bankjegyeket Carl Josef GEIGER rajzolta, de a 100 Guldenest Leopold Bayer és Leopold Schmidt, illetve szövegrészében M. Friedt, az 1000 Guldenest pedig figurális részében X. Steifensand vészték.

Az 1859. május 1-i keletű 5 Guldenes bankjegyet Peter Johann Nepomuk GEIGER rajzolta, a mellképet Franz Stöber, a szövegrészt M. Friedt vészték.

¹ A többi bankjegy nyomási eljárására vonatkozólag Dr. Kupa Mihály—Pretsch Ernő—Dr. Váry Egon: A magyar papírpénzgyártás története és a papírpénznyomás technikai fejlődése című cikke nyújt felvilágosítást. (Kétszázéves a hazai papírpénz 1760—1960. Budapest, 1960. p. 18—32.)

Az 1863. január 15-éről keltezett 10 Guldenest a cseh Josef FÜHRICH rajzolta, és a nyomólemezt X. Steifensand véste. Az ugyanilyen keltezésű 100 Guldenes rajza Peter Johann Nepomuk GEIGER munkája; a fejeket Adrian Schleich, a szöveget M. Friedt véste.

A kiegyezés eredményeképpen a Privilegierte Oesterreichische Nationalbankból Osztrák—Magyar Bank (Oesterreichisch—Ungarische Bank) lett, de a bankjegykibocsátás eddigi rendszere csak annyiban változott meg, hogy ettől fogva a bankjegy egyik oldalán magyar, a másikon pedig azonos német szöveget tartalmaz.

Az 1880. május 1-éről keltezett 10 és 100 forintos bankjegyek vázlatát Josef STORCK és Ferdinand LAUFBERGER közösen tervezték meg, de a fejeket Ferdinand LAUFBERGER, a többi részt Josef STORCK rajzolta meg. Az ugyanilyen keltezésű 1000 forintos bankjegy is közös munka eredménye, amennyiben a fejeket August EISENMENGER, a többi részt Josef STORCK rajzolták meg. Mindhárom címlet fejképe Joithann Sonnenleiter metszette. Egyebekben ez az egyetlen bankjegysorozat, amely fénynyomati eljárással készült el.

Az 1900. március 31-i keletű 10 és 20 koronás bankjegyeket Rudolf RÖSSLER rajzai alapján Ferdinand Schirnböck metszette és a Druckerei für Wertpapiere der Oesterreichisch—Ungarischen Bank nyomta.

Az 1902. január 2-án kelt 50 koronás bankjegyet ugyancsak Rudolf RÖSSLER tervezte; a 100 koronás bankjegyet — amint már kiemeltük — a magyar HEGEDÜS László rajzolta meg. Az 1000 koronás bankjegy ismét csak közös munka eredménye amennyiben Rudolf RÖSSLER és R. LEFFLER rajzolták meg. Mindhárom címletet Ferdinand Schirnböck metszette acélba.

Az 1904. január 2-i keletű 10 koronás rajza Josef PFEIFFER munkája, a vésést Ferdinand Schirnböck végezte el.

Az 1907. január 2-i keletű 20 koronás bankjegy ugyancsak Josef PFEIFFER, illetve Ferdinand Schirnböck munkája.

Az 1910. január 2-i keltezésű 100 koronás bankjegyet Koloman MOJER rajzolta és Ferdinand Schirnböck véste.

Az 1912. január 2-i keletű 100 koronás bankjegy rajza Josef PFEIFFER munkája. Ezt is Ferdinand Schirnböck véste acélba.

Az 1913. január 2-i keltezésű két kiadást is megért 20 koronás bankjegyet az egyébként világhírű Ferdinand SCHIRNBÖCK vésnök tervezte, rajzolta és véste, mégis azzal a hozzáadással, hogy a fejek Josef PFEIFFER rajzai után készültek.

Az 1914. január 2-i keletű 50 koronás bankjegyet Josef PFEIFFER rajza után Ferdinand Schirnböck véste.

Az 1914. augusztus 5-i keltezésű 2 koronás bankjegyet Josef PFEIFFER vázlata és Rudolf RÖSSLER fejrakza után Ferdinand Schirnböck véste.

Az 1915. január 2-i keltezésű 10 koronás bankjegy ismét csak Josef PFEIFFER rajza után Ferdinand Schirnböck vésnöki munkájával készült el.

Az 1916. december 1-i keletű 1 koronás bankjegyet Alois Hans SCHRAMM rajzolta, a fejrakz Rudolf RÖSSLER műve. A vésést ismét csak Ferdinand Schirnböck végezte el.

Az 1917. március 1-i keltezésű 2 koronás bankjegyet Dr. Rudolf JUNK rajzolta meg, a fejrakz Rudolf RÖSSLER munkája. A vésést Ferdinand Schirnböck készítette el.

A Budapesten is nyomott 1918. október 27-i keltezésű 25 és 200 koronás bankjegy (fehérpénz) tervezőjét eddig nem sikerült megtalálnunk, a vésést minden bizonnyal itt is Ferdinand Schirnböck végezte el.

Az 1918. november 2-i keltezésű 10 000 koronás bankjegy rajza a címletjelzés kivételével mindenben azonos az 1902. január 2-i keletű 1000 koronás bankjeggyel, így ennek rajzolója és vésnöke sem lehetett más, mint Rudolf RÖSSLER és R. LEFFLER, illetve Ferdinand Schirnböck.

Az 1918. november 3-i keltezésű és Osztrák—Magyar Bank Budapesti Főintézete által kiadott 200 koronás bankjegy Falus Elek rajza után a budapesti Athenaeum nyomdában készült, amint erről már fentebb is beszámoltunk.

Hogyha az alkotóművészek elsorolása után művészi szempontból tesszük vizsgálat tárgyává 102 év bankjegyművészetét, akkor meg kell azt állapítanunk, hogy az 1848-as forradalmi és az 1914—1918-as világháború elején és végén kibocsátott bankjegyek leszámításával, azok mindig magas művészi szintet képviseltek. A jegykibocsátó bankoknak ez a törekvése nemcsak esztétikai, hanem a hamisítás ellen védekezés szempontjából is helytálló volt. A kékpénzek megjelenésével egészen új — különleges osztrák—magyar — bankjegynyomó stílus fejlődött ki, amely nemzetközi vonatkozásaiban is mindig állta a versenyt.

Hogy ez a lista, amely a bankjegytervezőket és kivitelezőket tartalmazza, összeállítható

volt, köszönhető annak a félszázados gyűjtői és adatgyűjtői tevékenységnek, amit a szerzőn felül Franz Kohlberger, Karl Jaksch és néhai Hans Kubitschek osztrák gyűjtőtársak kifejtettek, nemkülönben az Österreichische Nationalbank szíves közreműködésének, amely intézmény a II. világháborút túlélte adatait bocsátotta rendelkezésünkre, amivel részben kiegészítette, részben pedig alátámasztotta eddigi adatgyűjtésünket. Fogadják ezért ezúton is őszinte köszönetünk nyilvánítását.

Dr. Kupa Mihály

Kiss Kovács Gyula érmei

Képzőművészetünk fejlődésében, az utóbbi években Kiss Kovács Gyula a fiatalok tehetséges gárdájából, a mai legszámottevőbb, legtöbbet foglalkoztatott szobrászaink és éremművészeink sorába került. Számos nagyszabású épületdekoráció és köztéri szobor készült műtermében.¹ Ezeknek fizikailag és szellemileg is megerősítő munkája mellett jónéhány kifejezésteljes portrét és különös gonddal közel kettőszáz érmet mintázott. Az utóbbiak élvezetes pihenést nyújtottak neki munkaközben, művészi alkotóerejének kötetlenebb foglalkoztatását tették lehetővé.

Művészetének fejlődése, alakulása baráti jellegű, szakmai körökben gyakran kerül szóba, de művészetkritikánk egyes műveinek alkalmoszerű ismertetésén túlmenve, még nem foglalkozott Kiss Kovács Gyula művészpályájának áttekintő, összefoglaló méltatásával,² gyűjteményes kiállításának megrendezése sem került mindezekig sorra. Ez főleg túlzottan szerény, minden energiájával munkába mélyedő, közéleti szerepléseket nem kedvelő egyéniségevel magyarázható. Szakmai tevékenysége, életpályájának alakulása szorosan összefügg szobrászatunk közelmúlt 15–20 évre visszatekintő, ma már más szempontokból megítélt problémáival. Újabb művészi eredményei után ő maga sem mindig szívesen gondol vissza összes korábbi munkáira.

Kiss Kovács Gyula elmélyülten gondolkodó, jövőbetekintő ember, mindegyik műve csak addig érdekli igazán, amíg azon dolgozik s utána nyomban, sőt néha már közben is, a maga elé kitűzött legújabb feladat megoldásának kifejezésbeli problémái kötik le idejének és energiájának zömét. A művészettörténet számára nemcsak az elért eredmény, hanem a hozzávezető út vizsgálata is fontos, mert elősegíti a művek megértését. Budapesten született 1922. január 5-én. Ma már elmúlt 44 esztendő, tehát életének, munkabírásiának java korát éli. Ifjúsága küzdelmekkel volt teljes. Egy ideig mint dekorációs rajzoló tartotta el magát. Művészi tanulmányait 1940-ben, Örkényi Strasszer István szabadiskolájában kezdte, ott szerezte meg a mintázás alapelemeit. A Képzőművészeti Főiskolára 1942-ben iratkozott be, ahol Sidló Ferenc volt első mestere. A háború, a kényszerű katonáskodás megszakította főiskolai tanulmányait, melyeket 1945-től Pátzay Pál tanítványaként folytatott tovább. Ezekben az években már sikerrel szerepelt műveivel a tárlatokon, 1947-ben a Szinyei Társaság kiállításán megkapta a fiatal szobrászok díját. A Főiskolát 1949-ben fejezte be, majd 1952-től három évre a Néphadsereg Művészeti Stúdiójához került. Ezekben az években készültek első rajzosvonalú, de gazdag festői elemeket is magukban foglaló, modernizálész érmei: Ülő kislány kezében himzéssel (1951.), Balogh Ádám, Bercsényi Miklós, Martinovics Ignác, II. Rákóczi Ferenc, Vak Bottyán, Zrínyi Miklós stb. emlékére felelevenítő történelmi érem-sorozata (1952). Ugyanebben az évben a bukar esti Világifjúsági Találkozón rendezett kiállításon „Béke” c. bájos kislányportrét ábrázoló érmével díjat nyert.

¹ A következő nagy méretű szobrokat és épületdekorációkat készítette: Petőfi Sándor emlékmű 1949., Dózsa György mellszobor kétszeres életnagyság, Vak Bottyán emlékmű Budapesten, a Köröndön, 315 cm 1957., Csongrádi felszabadulási emlékmű, 220 cm 1956., Kétalakos kútfigura Miskolcon, 230 cm 1957., Játsszó macskák Budapesten, a Róna utcai lakótelepen, 300 cm 1957., Anya gyermekével, Budapesten az Üllői úti lakótelepen 250 cm 1959., Ülő nő Budapesten, a Kerepesi úti lakótelepen kb. 230 cm 1960., Női akt kőből Balatonfüreden kb. 250 cm 1961., Lovagló gyerekek fém-ből, Pesterzsébeten 150 cm 1961., Szentesi fürdő belső kerámia díszítése, 1962., Bécsi Kollégium Hungaricum díszítése 5 figura és embléma, 5×4 m vörösrézdomborítás 1963., Oroszlányi iskola díszítése vörösrézdomborítás 150 cm 1963., Ülő leány a budafoki SZTK. Rend. intézetben, fém-ből 250 cm 1964., Vízköpőfejek az Autó Club budapesti székházán, vörösrézből, 1964., Leányalak a budapesti Véraló Központ épületében életnagyságnál nagyobb, 1964., Thália Színház előcsarnokának domborművei 1964., Kiskőrösi Gyógyfürdő domborművei kőből kb. 10 n. méter 1964.

² Munkásságának fontosabb irodalma: Újság 1941. dec. 18. — Népszava 1948. okt. 4. — Művészet-történeti Értesítő 1952. 125. — Magyar Nemzet 1953. febr. 28. — Szabad Nép 1954. jan. 18. — Szabad Művészet 1955. 172. — Magyar Nemzet 1956. febr. 23. — Művészettörténeti Értesítő 1957. 322. — Székely László: Budapesti zsebkalauz bp. 1959. 124. — Az Érem, XVII. évf. 1961. 279. — Művészet V. 1963. 31.

Az első modelljeit közvetlenül viaszba mintázta, majd az 1950-es évek elején már gipsz-negatívba kezdte vésni mintáit. A szobrok öntése közben visszamaradó gipszet megszilárdulása előtt üveglapon símtja ki s ez kiválóan alkalmas éremkompozíciók vésésére. Előzetesen azonban nagy vonalaiban rajzban tervezi meg a témát, s annak nyomán a tükörsíma gipszlapba vési bele a negatívot, majd ezt viasszal préseli tele és az így nyert pozitív mintán fejezi be az érmet. Ezért kompozíciói érdekes kettősséget mutatnak, kemény vésott vonalak és kézzel formált lágy felületek fordulnak elő egymás mellett.

Első érmei melyeket a Honvéd Stúdió kötelékében készített feladatszerűek, tematikusak. A híres történelmi hadvezérek és politikusok emlékének megörökítése és mai jelentőségüknek eszmei kifejezése volt a kitűzött cél. Ezekből az érmékből sorozatszerűen 10—15 darabot tárlóba helyeztek el és mutatták be különböző honvédségi klubokban és kultúrházakban.

A tárlóban történő elhelyezéskor az éremnek csak az egyik oldala látható, e célnak megfelelően tervezte Kiss Kovács Gyula egyoldalásra érmeit. Kétoldalas érmet azóta is csak akkor készít, ha annak rendeltetése megköveteli pl. amikor intézmény, vagy társadalmi egyesület egyéni jutalmazásra rendeli az érmet.

Munkásságában az éremkészítés nemcsak pihenés a nagyméretű szobrok fárasztó munkája közben, hanem egyben kísérletezgetés, felkészülés is az újabb feladatokra. Gyakran az érmeken kísérletezi ki szoborkompozícióit. A rajzvázlat számára csak az ötlet pillanatnyi rögzítését szolgálja. Amikor a rajzot átviszi érembe, akkor oldja meg a plasztikai és a térbeli problémákat. Közismert, hogy a szoborkészítés fárasztó és hosszadalmas munka, az érmet viszont néhány óra alatt is meglehet mintázni. Éremmintázás közben anyagban, térben látható az ötlet, ellenőrizni, eldönteni lehet, hogy alkalmas-e az szoborplasztikába. Kiss Kovács Gyulának természetesen számos olyan kedvenc ötlete is akad, amely zsáner jellegénél fogva, vagy egyoldalra összpontosuló nézetéből adódva csak kisplasztikában, vagy éremkompozícióban oldható meg.

Újabb érmeinek témája többnyire kötetlen. A néhány hivatalos megbízás mellett, — mint pl. az Iparművészeti Tanács megrendelése folytán az Állami Pénzverőben aranyérmekben, külföldi forgalom számára sokszorosított: Van Gogh, Michelangelo, Renoir és Cezanne művész-érem-sorozata — számottevőbbek a szabadonválasztott éremkompozíciói, melyek sorában a nő, az anyaság és a család több tucatnyi variációban az ötletek kifogyhatatlannak tűnő gazdagságában nyert már kifejezést.

A komponálási szabadság céljából újabb érmein mellőzi a geometrikus formát, a köralakú, vagy szögletes mezőt. Úgy érzi, hogy ezek a klasszicizálásra hajlamos geometrikus formák rideggé tennék kompozícióit. Ezért az érem formátumát mindig a kompozícióhoz alakítja, egységbe hozza vele. A majdnem kizárólag szabálytalan elipszis alakú mezőt kedveli.

Az utóbbi években készült érmein az alakok teltebbek, plasztikusabbak, mindinkább a tiszta formaképzésre törekszik. Előtérbe kerültek munkásságában a formai játékok. Kompozíciós egyensúlyt igyekszik teremteni a térben. Érmei többnyire nélkülöznek minden feliratot. A szignatúra és az évszám elhelyezése is dekoratív szerepet tölt be. Ezekkel adja meg a horizontális hangsúlyozást, vagy gyöngyként dekorálja velük a mezőt. Érmei többnyire nélkülözik a peremet is, vagy az csak enyhén domborodik ki, úgyszintén egészen lapos síkba komponáltak az újabb éremalakjai. Néhány megbízástól eltekintve érmei nem vert, hanem öntési eljárással készült bronz példányok. Az öntés útján nyert kissé rücskös, matt felületet, inkább kedveli, mint a verdefényes szilárd formát. Éremkompozícióinak zömét plasztikai kísérletként, kedvtelésből készíti. Az élményszerűvé vált ötletek többnyire csak addig érdeklik, amíg az alkotás élvezetében megvalósítja azokat. Műveit időnként selejtezésnek veti alá, csak az olyanokat teszi el továbbra is, amelyekben valami lényegesen eredeti plasztikai és térbeli feladatot kedvére sikerült megoldani.

Érmei közül meglehetősen kevés jutott el a kiállításokra.³ Ezért csak szűk baráti körben ismert a munkássága. Az a néhány érem melyet a hazai és külföldi kiállítások látogatói megismerhettek méltón keltette fel a figyelmet és érdeklődést Kiss Kovács Gyula éremművészete iránt, mely kiemelkedő fontosságú, nagyszabású szobrai mellett lényegesen gyarapítja munkásságának értékét.

Kiss Kovács Gyula nagyplasztikában és éremművészetben egyaránt kedveli a modern dekoratív próbálkozásokat, de mindig csak azon határig megy el, amíg a művészet emberhez kötődik. Szereti a formai stilizálást, a kompozícióban a dekoratív rend megteremtését, melynek következtében a természeti motívumok a művész elképzeléseivel ötvöződnek össze. Élmélyül-

³ A Bukaresti VIT kiállításon 1952-ben „Béke” c. érme díjat nyert. A Műcsarnokban 1952-ben Kurucz vitéz, 1953-ban Bercsényi Miklós és Vak Bottyán érmeit állította ki, Bécsben a Nemzetközi Éremművészeti Kiállításon 1959-ben több érmmel szerepelt. Újabb érmei közül 10 darabot a Műcsarnokban 1965-ben mutatott be.

ten gondolkodó alkotó, aki tisztában van hivatásának társadalmi jelentőségével. Egyéni törekvéseit igyekszik összehangolni a társadalmi szempontokkal, tudatában van annak, hogy nem mindig a régihez való alkalmazkodás, a megszokott igények kielégítése a helyes. A művészet-történetben mindig megtalálhatók az úttörő alkotók, akik a kifejezésnek, az esztétikai élvezetnek új formáit teremtették meg, közben ugyan ellentétbe kerültek a régi konvenciók képviselőivel, de egy idő után mégis az ő törekvéseik eredményei váltak a szélesebb társadalmi igények kielégítőivé.

Kiss Kovács Gyula leginkább önmaga érzi a változást, mely munkásságában az utóbbi 10—15 esztendőben végbement. Az új tartalmi, kifejezésbeli célokért való törekvés szükség-szerűen változtatja meg a formát, amelynek már eddigi eredményei is lényegesen elősegítik a modern ember esztétikai szükségleteinek kielégítését.

Az ilyen kísérletek ha ma még vitákra adnak alkalmat, mégis kétségtelen, hogy szükség-esek, mert a művészet nem állhat meg fejlődésében a konvencionális, tartalmukat veszített kifejezéseknél. A társadalmi megkötöttségek alól fokozatosan felszabaduló szocialista ember számára meg kell teremteni a kifejezésnek ugyan elvontabb, de költőibb formáját, esztétikailag fejlettebb igényeket magukban foglaló plasztikai alkotásait.

ÉRMEK JEGYZÉKE

1951

ÜLŐ LEÁNY b. kezében himzés, felirat nélkül 135 mm, öntött, bronz.
DR. HAJNAL IMRE arcképe b. profilban, mélyített alapon felirat nélkül, szabálytalan kör 85×88 mm, öntött, bronz.
RÁKOSI ELVÁRS — 1951 — KATONAI FIAI KÖZÖTT —, csoportkompozíció, 135 mm, öntött, bronz.

1952

BÉKE — MNR — kislány arcképe b. profilban, előtte olajág, 45 mm, öntött, bronz.
PAIX — BÉKE — MNR — leányarc b. előtte galamb, 100 mm, öntött, bronz.
BALOGH ÁDÁM A NEVEM, HA VITÉZ VAGY JÓJJ VELEM — kurucz vitéz (szemben) kardja élet vizsgálja, 115 mm, öntött, bronz.
BALOGH ÁDÁM, vágató lovas j. feje fölé emelt karddal, 100 mm, öntött, bronz.
BERTSÉNYI MIKLÓS páncélos mellképe szembe, 105 mm, öntött, bronz.
MARTINOVICS IGNÁC 1795 MÁJUS 18. — szakállas szerzetes arcképe baloldali profilban, kapucnival, mélyített kör, 90 mm, öntött, bronz.
II. RÁKÓCZI FERENC páncélos mellképe, szembe, vállára omló hajjal, kör, 85 mm, öntött, bronz.
VAK BOTTYÁN lóháton, kengyelben állva, magasra emelt karddal, 90 mm, öntött, bronz.
ZRÍNYI ágaskodó lovon j. a háttérben Szigetvár kontúrjai, kör, 120 mm, egyoldalas, öntött, bronz.
ZRÍNYI MIKLÓS képmása j. profilban, 120 mm, öntött, bronz.

1953

KURUC VITÉZ szembe, felirat nélkül, kör, 96 mm, öntött, bronz.
TÁNCICS MIHÁLY szakállas arcképe szembe, 90 mm, öntött, bronz.
VAK BOTTYÁN kurucgenerális, bekötött félszemű b. arcképe, kuruc sapkával, felirat nélkül, 80 mm, öntött, bronz.
ZRÍNYI ILONA állva térdig s fejdíszéről leomló fátyollal, két oldalán „MUNK-ÁCS”, 115 mm, öntött, bronz. A Honvédség 10 példányban külföldieknek ajándékozta.

1954

LÁZADÓ PARASZTOK, közeledő tömeg egyenesre kalapált kaszákkal, felirat nélkül, 67 mm, öntött, bronz.
ÁLLÓ PARASZT jobbában kiegyenesített kaszával, „1514” felirattal, kör, 45 mm, öntött, bronz.
MUNKÁCSY MIHÁLY — 1844—1900, önarcképe után készült képmás szembe, 70 mm, öntött, bronz.

1955

DON QUIHOTE lovon b. előtte szélmalom, 85 mm, öntött, bronz.
MÓRA FERENC a plébános kécsókra nyújtja kezét a gyermek Mórának, háttérben édesanyja, 80 mm, öntött, bronz, egyoldalas, 90 mm.
VAK BOTTYÁN egyoldalas, 90 mm, öntött, bronz.

1956

IVÓ NŐI AKT b. előtte madár, mögötte ruhája, szabálytalan 60×65 mm, öntött, bronz.
TAVASZ, leányarc kép szembe, szabálytalan kör, 70×67 mm, öntött, bronz.
NYÁR, kővér női félakt szembe, 70 mm., öntött, bronz.
ŐSZ, kopár fa mellett, úton b. haladó férfi, szabálytalan kör, 67×63 mm, öntött, bronz.

1958

MŰTEREM interier-részlet, egyoldalas, öntött, bronz, 95 mm.

1959

ORSZÁGOS MEZŐGAZDASÁGI KIÁLLÍTÁS ÉS VÁSÁR, Ceres szembe, mögötte borjú. H.. Búzakalász
19—59. kör, 50 mm, vert, bronz.

Ugyanaz, 70 mm.

KARJÁT ÁTFOGÓ KUPORGÓ NŐ, egyoldalas, öntött, bronz, 45 mm.

LÁBÁT EMELOŐ ÜLŐ NŐI AKT, egyoldalas, öntött, bronz, 60 mm.

LÁBÁT VAKARÓ NŐ, egyoldalas, öntött, bronz, 65 mm.

ÜLŐ és ÁLLÓ AKT, egyoldalas, öntött, bronz, 65 mm.

LÁZADÓ KASZÁS PARASZT, 1514., egyoldalas, öntött, bronz, 50 mm.

JÁTSZÓ CSALÁD, egyoldalas, öntött, bronz, 54 mm.

KUPORGÓ NŐ, egyoldalas, öntött, bronz, 25 mm.

ÜLŐ LEÁNY, egyoldalas öntött bronz, háromszögletes, 60 mm.

ÜLŐ ANYA GYERMEKÉVEL, egyoldalas, öntött, bronz, 70 mm.

ÜLŐ AKT KÉT FIGURÁVAL, egyoldalas, öntött bronz, 65 mm.

GUGGOLÓ ANYA GYERMEKÉVEL, egyoldalas, öntött, bronz, 70 mm.

SZÉKEN ÜLŐ FÉRFI, egyoldalas, öntött, bronz, 35 mm.

FÉSÜLKÖDŐ NŐ, egyoldalas, öntött, bronz, 30 mm.

KUPORGÓ NŐ, egyoldalas, öntött, bronz.

1960

EMBERPÁR, egyoldalas, öntött, bronz, 110 mm.

ZSUZSÁNNA, egyoldalas, öntött, bronz, 70 mm.

MÉLÁZÓ NŐ, egyoldalas, öntött, bronz, 90 mm.

FÉSÜLKÖDŐ NŐ, egyoldalas, öntött, bronz, 70 mm.

ÁLLÓ NŐ, mellette férfi alak, egyoldalas, öntött, bronz, 70 mm.

DON QUIHOTE, egyoldalas, öntött, bronz, 85 mm.

KÉT FÉRFI LÓVAL, egyoldalas, öntött, bronz, 85 mm.

MÉLÁZÓ NŐ, egyoldalas, öntött, bronz, 90 mm.

1961

JÓZSEF ATTILA, kétoldalas öntött, bronz, 90 mm. H./ felirat: „INTERPRETI GERMANICO POETATE
HUNGARICI ATTILAE JÓZSEF — MAGYAR PEN CLUB” A Magyar Írók Szövetségének díja német
fordítók részére.

JÓZSEF ATTILA, — kétoldalas, öntött, bronz, 90 mm. H./ „DÖNTSD A TÖKÉT NE SIRÁNKOZZ”
GYERMEKÉT ÖLELŐ ANYA, egyoldalas, öntött, bronz, 90 mm.

1962

KUPORGÓ FÉRFI, egyoldalas, öntött, bronz, 40 mm.

LEÁNYFEJ, egyoldalas, öntött, bronz, 40 mm.

1964

VAN GOGH, kétoldalas, bronzmodell az Áll. Pénzverő részére vert arany példányok sokszorosításához.
MICHELANGELO, kétoldalas, bronzmodell az Áll. Pénzverő részére vert arany példányok sokszorosi-
tásához.

RENOIR, kétoldalas, bronzmodell az Áll. Pénzverő részére vert arany példányok sokszorosításához, öntött,
80 mm.

CSONTVÁRY, kétoldalas, bronzmodell az Áll. Pénzverő részére vert arany példányok sokszorosításához,
öntött, 80 mm.

CEZANNE, kétoldalas, bronzmodell az Áll. Pénzverő részére vert arany példányok sokszorosításához,
öntött, 100 mm.

A fenti jegyzékben szereplő 62. érem a művész munkásságának csak azokat a darabjait
foglalja magában, amelyeket erre a célra kiválasztott.

Soós Gyula

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Pótlás a szombathelyi koracsászárkori dénárlelethez

1959 júliusában Szombathely nyugati határában, a Nárai úttól északra levő Téglagyár mögött húzódó erdőben, a volt katonai lőtér közelében, 50 cm mélységből 58 darabból álló ezüstdénár lelet került elő. A dénárokat rejtő egyfülű kancsót a régész odaérkezése előtt össze-törték.¹

Egy hónappal később (1959 augusztus első felében) egy másik dénárlelet került elő, melyet a honvédség 2244. számú Műszaki Csoportja talált. Ebből 978 darab a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárába került.²

A két lelet, bár egymás közelében találták, nem tartozik össze. Az érmek fenntartása, állaga is különböző: az 58 darabból álló jóval kopottabb, töredezetten darabokat foglal magában.

Az augusztusi leletből igen sok elkallódott, összegyűjtésük — a teljesség érdekében — kívánatos lenne. Az alábbiakban a műszaki alakulatnál szolgált bajai katonák tulajdonában levő darabok feldolgozását adjuk közre.³

Előjáróban még megemlíjtük, hogy ezt a leletet is korsóban találták. Ezt valamennyi volt katona egyöntetűen állította, de erről győznek meg bennünket az egykorú napilapok is. Arról is kapunk hírt, hogy a „repedezett agyagkorsót” Tóth Sándor tizedes, Karaszi Vince, Müller Károly és Szabó Béla honvéd csoportja találta meg.⁵ A látszólag érdektelen adat azért figyelemre méltó, mert a most feldolgozott érmek tulajdonosai nem voltak Tóth tizedes csoportjában, sőt még rajában sem. Nyilvánvaló, hogy a közelben dolgozóknál még több dénár lehet. Kétségtelen, hogy a múzeumba került 978 db dénár csak töredéke (talán fele) lehetett az eredeti együttesnek.

A most előkerült anyag kronológiai sorrendben a következő:⁶

Traianus

i. sz. 103—III	Coh. 69	RIC 116	1 db
i. sz. 103—III	Coh. 85	RIC 118	
	de ezüst	de ezüst	1 db
i. sz. 103—III	Coh. 462	RIC 169	1 db

Hadrianus

i. sz. 117	Coh. 250	RIC 4 c.	1 db
i. sz. 119—122	Coh. 1324	RIC 137 a.	1 db
i. sz. 125—128	Coh. 465	RIC 202 c.	1 db
i. sz. 134—138	Coh. 966	RIC 256 a.	1 db
i. sz. 134—138	Coh. 1335	RIC 267 a.	1 db

¹ A helyszínre P. Buócz Teréz ment ki. A lelet feldolgozását Sz. Czeglédy Ilona: Császárkori dénárlelet Szombathelyről. NK. LX—LXI. (1961—1962) 19—22.

² B. Sey Katalin: A szombathelyi koracsászárkori dénárlelet. FA. XII. 1960. 75—89.

³ Kárpáti Ferenc technikus 13 db, Gyurákovics Sándor technikus 2 db, Gavrilovics Sándor technikus 6 db, Horváth László technikus 7 db dénárt őriz. A feldolgozás megengedéséért fogadják köszönetemet.

⁴ Bodrogi Sándor: A kereskedő szeszterciusai. Lapkivágat (szombathelyi?) Gavrilovics Sándor tulajdonában.

⁵ Babai József: 2000 éves „akna”. Ifjúság. A Néphadsereg melléklete. 1959. augusztus 23. Ebben a cikkben még „több mint 4 kilogrammnyi” ezüstpénzről esik szó, de a múzeumba már csak — B. Sey Katalin cikke szerint — 3,5 kg súlyú lelet került.

⁶ A meghatározásnál Cohen, H.: Description historique des monnaies frappées sous l'empire romain (Paris, 1880) — a feldolgozásban Coh. rövidítésben; Mattingly, H. — Sydenham, E. A.: The Roman Imperial Coinage. (London, 1938) rövidítve RIC; Mattingly, H.: Coins of the Roman Empire in the British Museum. (London, 1930.) rövidítve BMC. műveket használtuk. A meghatározásokért B. Sey Katalinnak tartozom köszönettel.

Sabina

Coh. 24 RIC 391 1 db

Antoninus Pius

i. sz. 140—143	Coh. 14	RIC 61 c.	1 db
i. sz. 150—151	Coh. 220	RIC 196	1 db
i. sz. 160—161	Coh. 631	RIC 313 c.	1 db
i. sz. 161 után	Coh. 164	RIC 436	1 db
i. sz. 161 után	Coh. 357	RIC 441	1 db
	Coh. n. h.	RIC n. h.	
		BMC n. h.	
E. ANTONIVS PI—VS PP			
TRP XV ... (XVII?, XVIII?)			
H. TR POT XIX COSIII			
Nő alak, jobbát kinyújtja, baljában bőségszarú			
			1 db

Antoninus Pius és Marcus Aurelius

i. sz. 140	Coh. 14	RIC 415 a. de Av: babérkoszorú	1 db
------------	---------	-----------------------------------	------

Faustina senior

i. sz. 141 után	Coh. 32	RIC 351 a.	1 db
i. sz. 141 után	Coh. 73	RIC 366 a.	1 db
i. sz. 141 után	Coh. 120	RIC 363	1 db
i. sz. 141 után	Coh. 175	RIC 384	1 db

Marcus Aurelius

i. sz. 155—156	Coh. 703	RIC 468	1 db
i. sz. 161	Coh. 30	RIC 2	1 db
i. sz. 161—162	Coh. 518	RIC 51	1 db
i. sz. 169—170	Coh. 139	RIC 216	1 db

Faustina iunior

i. sz. 176 előtt	Coh. 111	RIC 686	1 db
------------------	----------	---------	------

Lucius Verus

i. sz. 161—162	Coh. 155	RIC 482	1 db
i. sz. 167—168	Coh. 310	RIC 578	1 db

Lucilla

	Coh. 6	RIC 757	1 db
--	--------	---------	------

Az érmek számának megoszlása a régebben és a most feldolgozott anyag összesítése alapján császárok szerint a következő:

Vitellius	1 db
Vespasianus	10 db
Domitianus	49 db
Nerva	20 db
Traianus	199 db
Hadrianus	197 db
Sabina	15 db
Aelius caesar	3 db
Antoninus Pius	176 db
Antonius Pius és Marcus Aurelius	4 db
Faustina senior	99 db
Marcus Aurelius	115 db
Faustina iunior	70 db
Lucius Verus	29 db
Lucilla	20 db

1006 db

A jelenlegi pótlás nem változtatja meg a lelet földbekerülésének idejét,⁷ de óvatosságból — egyetlen évhez kötés helyett — célszerűbbnek látszik azt tágabb határok között, az i. sz. II. század utolsó évtizedében megadni.⁸

Kőhegyi Mihály

Szorvány római pénzleletek a dorogi járásból

1954. évtől rendszeresen gyűjtöttük a dorogi járás területén szorványosan előkerülő római pénzeket. Ilyen módon többszáz pénz került a dorogi múzeum gyűjteményébe. A gyűjtemény feldolgozása és leltározása folyamatban van, de így is érdekes adatokat tudunk meg a limesvonal eme fontos szakaszáról, annak életéről. Céлом nem a pénzanyag publikálása, hanem következtetések levonása, így nem numizmatikai értelemben ismertetem a gyűjteményt. Ez a kis dolgozat csak egy kis része egy nagyobb munkának, mely főként a Tokod—Dorog környéki négyévszázados római kultúrával foglalkozik, a terület ipari és mezőgazdasági helyzetével a köztársasági idők végétől a terület feladásáig.

Az, a már régen felállított szabály, hogy a lelőhely közeléhez legközelebb eső verdehelyről származik a legtöbb pénz, itt is fennáll és ezt a tételt nem túlságosan befolyásolta a dunai szállítás, illetve a kereskedők intenzív ténykedése. Elsősorban Siscia, majd Róma, Aquileia és Thessalonika azok, sorrendben, ahonnan a pénzek javarésze származik. Megtaláljuk azonban a többi verdékben készült példányokat is, így a gyűjteményben valamennyi verdehely képviselve van. A távolabbi provinciákban vert pénzek hosszú útját elsősorban a katonaság biztosította, mely a limesnek ezen a szakaszán mindenkor a legjelentősebb tömeget jelentette.

Érdekes az, hogy aránylag sok veret került elő a Köztársaság utolsó idejéből¹ és a császárkor kezdetéről, mely intenzív kereskedelmi kapcsolatokat igazol, különösen akkor, ha hozzávesszük a kerámialeletanyag feltűnően sok Pó-vidéki terra-sigillatját, mely zömében a tokodi telepen került elő. A tokodi telep fontossága, szerepe egyre nagyobb jelentőséget nyer, ha mindezek mellett rendkívül fejlett iparát és kereskedelmét nézzük, mely már az első század első felével indult meg. Az áru és a pénz áramlását erre a területre elsősorban a Duna, mint a kereskedelem és hadiszállítás elsőrendű fontosságú útvonala indokolja.

A korai császárkorban Vespasianus császárnál találjuk az első nagyobb mennyiséget (10 db), igazolva, hogy az ő ideje alatt indult meg a komolyabb pénzforgalom. Előtte csak Augustust képviseli öt darab pénz, de ez összefügg a pannónok és dalmaták elleni hadműveletekkel. Traianus, majd Hadrianus idején ismételten nagyobb pénzmennyiség került forgalomba és Antoninus Piust harminc darab képviseli. Ez azt bizonyítja, — egybevetve a leletanyaggal —, hogy ebben az időben élénk kereskedelmi kapcsolatok, nagyarányú építkezések folynak a területen. Ez a tény jellemző a II. sz. jelentős részére és a század közepén a telep eléri fejlődése tetőpontját. Marcus Aurelius idején feltűnően kevés pénz került Pannónia eme szakaszára, de ebben szerepet játszott a nagy markoman háború, mely valószínűleg megsemmisítette többek között a nagy és kiterjedt tokodi telepet. Ettől kezdve szemmel láthatóan gyengült a pénzforgalom és úgy néz ki, hogy csak lassan indult meg az élet a limesnek ezen a szakaszán. Láthatjuk ezt az áruforgalomnál, az építkezéseknél és kitűnően támasztja alá a pénzforgalom csekélysege.

Alexander Severus idejében hirtelenül felugrik a pénzmennyiség és csak Tokodon 12 darab került elő, míg Esztergomból csak egy darab. Elgondolkodtató az a tény, hogy miért csak Tokodon lendült fel a pénzforgalom? — miért csak ott indult meg az erőteljes építkezés? Más magyarázatot nem találunk, mint a telep hadászati fontosságát, előnyös fekvését. Claudius, Aurelianus és Probus idején ismét erőteljessé válik a pénzforgalom, majd a triumvirátusig nagyon lecsökken és akkor kezdetét veszi a dominatusra annyira jellemző pénzhígulás. Sok kutató nagyon csekély értéket tulajdonít a kis bronzpénzeknek, de ezt a magam részéről aprópénzben, mint csak a pénzhígulás egy folyamatát, mely a nagyarányú építkezésekkel állna összefüggésben.

A gyűjteményben nagyon sok a tokodi lelet, — bár ebben nem szerepelnek azok a pénzek, melyek hiteles ásatásnál láttak napvilágot! — mert a bánya iszapolási munkálatainál a csorágokban visszamaradva sok pénz kerül szorványban elő.

A II. sz. végétől majdnem teljesen megszűnt az árubehozatal, de ugyanakkor a tokodi telep ipara egyre jelentősebbé vált és egy nagyobb terület igényeit látta el: kerámia, fém és üvegipar terén. Nem véletlen az, hogy a következő adatokat látjuk:

⁷ B. Sey Katalin: i. m. 88.

⁸ Sz. Czeglédy Ilona: i. m. 22.

¹ Mócsy András: A római pénz forgalmáról a római uralom előtti Pannóniában. Num. Közl. 1962.

[illegible]

Császár neve	Lelőhely (község)														Összesen	
	Süttő	Nyergesújfalu	Tát	Esztergom	Búbánatvölgy	Pilismarót	Tokod	Dorog	Csév	Bajna	Sárisáp	Annavölgy	Kesztől	Lányvár		Csolnok
Julia Maesa							2									2
Caracalla							2									2
Geta							7	2								9
Elagabalus																—
Severus Alexander				I			12									13
Maximius (I)							3	I								4
Gordianus							2									2
Gordianus Pius							6									6
Philippus (I)								3								3
Otacilia Severa		I					I									2
Philippus (II)							4									4
Etruscilla							I									I
Trajanus Decius							I									I
Trebonianus Gallus							4									4
Volusianus							2									2
Valerianus							2									2
Gallienus.....							7	I					I			9
Tetricus (I)							I	I								2
Tetricus (II)				I												I
Claudius (II)			I		I		6	I					I			10
Aurelianus							11									11
Severina							I							I		2
Tacitus							2									2
Florianus								I								I
Probus								19	I							20
Carus								2								2
Numerianus								I								I
Carinus								5								5
Diocletianus				I				7	I							9

Császár neve	Lelőhely (község)														Összesen	
	Süttő	Nyergesújfalu	Tát	Esztergom	Bábánatölgy	Pilismarót	Tokod	Dorog	Csév	Bajna	Sárisáp	Annavölgy	Kesztőc	Leányvár		Csolnok
Maximianus				I				8	I							10
Constantinus (I)								6					I			7
Galerius								5								5
Galeria Valeria			I					I								2
Maxentius								I								I
Licinius (I)			I				15	3								19
Licinius (II)							2									2
Nagy Constantín	I	I	3	2	2		33	10	2				4	I	I	60
Crispus		I		I			3	2								7
Constantinus (II)			I				6	I	I					I	I	11
Constans		I	I	I			12	2	I	2	I			I		22
Constantius (II)	3		2	I			31	10	2	2	I		4	2		58
Urbs Roma	I	I	I	I			5	2	I				I			13
Julianus (II)		I	I				7	I								10
Vetranio							I									I
Jovianus					I		I	I								3
Valentinianus (I)		2		3	I		26	5	I				I	I		40
Valens	I		I	I	I		39	3	I						I	48
Gratianus							5	5	I				I	I	I	14
Arcadius								I	I				I			3

Licinius	19 db
Nagy Constantín	57 db
Constantinus(II.)	11 db
Constans	22 db
Constantius(II.)	58 db

pénzzel képviselik magukat a gyűjteményben, magasan kiugorva a többi császár közül. Ezután egy kisebb úr következik, majd ismételten nagyobb pénzmennyiség került forgalomba:

Valentinianus(I.)	40 db
Valens	43 db
Gratianus	14 db

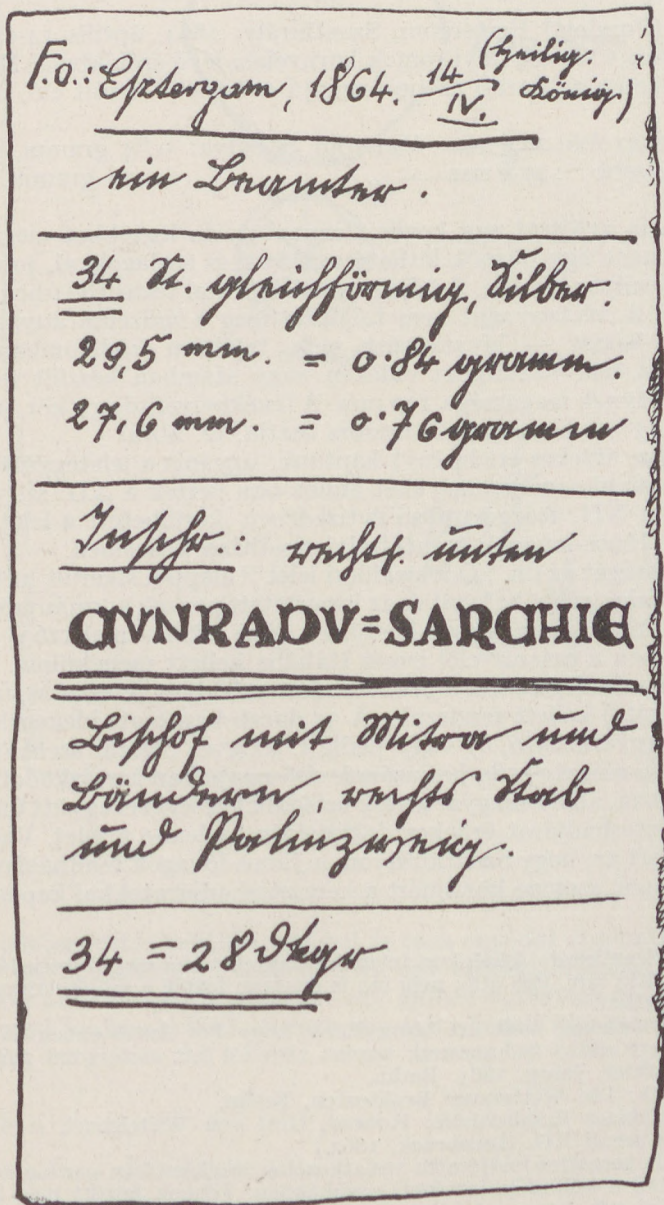
és Gratianustól kezdve a pénzforgalom lecsökken.

Valentinianus limes megerősítő munkálatai, új erődítések indokolják a pénz erőteljes beáramlását főleg zsold és munkabér formájában. Az építkezések és csapatmozdulatok Valens alatt még fokozódtak, sőt Gratianus alatt folytatódnak, de már erősen csökkennek. A hatalmas quád-szarmata betörés, mely 374-ben következett be, minimálisra csökkentette a pénzforgalmat, majd Arcadiussal teljesen megszűnt. A legutolsó római pénzek, Arcadius pénzei, nem a limes-vonalon kerültek elő, hanem Tokod—Dorog—Keszthely községekből, főleg polgári településekről.

Szepessy Géza

Egy esztergomi XII. századi pénzlelet

1954—55 telén nagyon sok értéktelen papírhulladék került szemétkbe az esztergomi Balassa Múzeum (pontosabban a E. M. S. Bibliotheca!) padlásáról.¹ Ezek között meglehetősen sok volt a pénz-tárlókból származó kis cédula, melyeket korábban, főleg a XIX. században, egyes gyűj-

1 ábra

¹ A dorogi múzeum rendezetlen adattári anyagában voltak egy ideig ezek a papírok, melyeket 1964 tavaszán selejteztünk és megsemmisítettünk.

tők, gyűjteményörök írtak. Ezek legtöbbje azonosítása már lehetetlen volt, de értelmét sem láttuk. A sok papír között azonban mégis felhívta figyelmemet egy ceruzával írt feljegyzés (1. ábra) mely egy Esztergomban, 1864-ben előkerült pénzeletről tudósít. A feljegyzés szövege a következő:

F. o.: Esztergom, 1864. 14/IV. (Heilig. König) ein Beamter.
 34 St. gleichförmig, Silber.
 29,5 mm = 0,84 gramm
 27,6 mm = 0,76 gramm
 Inschr.: rechts, unten
 CVNRADV = SARCHIE
 Bischof mit Mitra und Bändern, rechts Stab und Palmzweig.
 (HÁTLAPON:)
 34 = 28 dkgr
 (Pór A. 864 18/IV.)

Eszerint a lelőhely (Fundort) Esztergom, Szentkirály, 1864. április 14-én találhatta azt egy tisztviselő, valószínűleg a szentkirályi romok környékén levő szőlőkben.² Maga a feljegyzés még azt is közli hogy összesen 34 darab azonosformájú ezüstpénz került elő, melyek közül a

legnagyobb: 29,5 mm átmérőjű és súlya: 0,84 gramm, míg a
 legkisebb : 27,6 mm „ „ „ : 0,76 gramm.

A felirat maga is nyújtott egy kevés támpontot, de legtöbbet mégis a pénz szűkszáví leírása, mely szerint azon egy püspök látható mitrával és szalagokkal, jobbra bot és pálmaág. A 34 darab pénz összsúlya: 28 dkgr. A feljegyzést Pór Antal tette 1864-ben, április 18-án, négy nappal a lelés után.³ A leletanyagot nem találtam meg a múzeum anyagában, sem más feljegyzést, sem pedig leírást — hivatkozást nem találtam irodalomban sem. A feljegyzés hátlapján egy XII. sz.-ban Esztergom vidékén nagy számban készült fenékbélyegzős edény vázlatát láthatjuk, melynek magassága 100 mm. A fenékbélyegző egy kör, melyet négy egymást metsző pálca nyolc, 45°-os háromszögű, mezőre osztja. (2. ábra)

Mindezek alapján érdekes eredményt kaptunk; ugyanis a leletegyüttes: von Wittelsbach Konrád gróf brakteataival azonos, melyeket Mainz-ban vertek a XII. sz. vége felé: 1162—200 között.⁴ Feltehetőleg a XII. század utolsó évtizedében kerülhetett a lelet a kis edénykével a földre az esztergomi János-lovagok szentkirályi rendháza közelében.

A pénzek azonosságát az ún. „Odenwalderi lelet”⁵ alapján sikerült megállapítani. Megtudjuk, hogy I. Konrád Mainz püspöke⁶ volt és az ismertetett pénzek kormányzása első (1162—1165) vagy második (1183—1200) időszakában készültek. Első alkalommal 1163-ban érkezett Itáliából Mainzba és 1165-ben a császár elől ismét Itáliába kellett menekülnie. 1183-ban tér vissza megint Mainzba.⁷ Valószínűleg ezeket a brakteatakat 1188-ban verethette, ugyanis igen jelentős adósságát (4187 márkát!) kellett rendeznie. A 34 darab brakteata idekerülése: a) csak a dunai kereskedelmi úttal magyarázható, b) vagy pedig I. Frigyes császár szentföldi hadjárata alkalmával.⁸ Ugyanis az agg császár 1189 júniusának első napjaiban tartózkodott seregével — dunai flottájával Esztergomban, ahol a magyar király második feleségével együtt ünnepélyesen fogadta. Ez esetben egy kereszteshadjárat érdekes dokumentuma lenne a lelet. Valószínűsíteni a lelet földbekerülésének idejét az, hogy Szentkirályon, a János-lovagok rendházának közelében került elő, mert a János-lovagok szerepe közismert a kereszteshadjáratokkal kapcsolatban.⁹ Nagy kár,

² Az Esztergom—Szentkirályi középkori település meglehetősen nagy kiterjedésű, egészen az Esztergomot Táttal összekötő útig tart. Eső után még ma is gyakran lelnek a szőlőtulajdonosok pénzeket a rengeteg kerámiatöredék mellett.

³ Ez már azért is érdekes, mert azt bizonyítaná, hogy Pór Antal ebben az időben ismét Esztergomban tartózkodik, mert eddigi tudomásunk szerint 1871-től lett esztergomi plébános.

⁴ Berliner Münzblätter, Jahrg. 1885. Berlin.

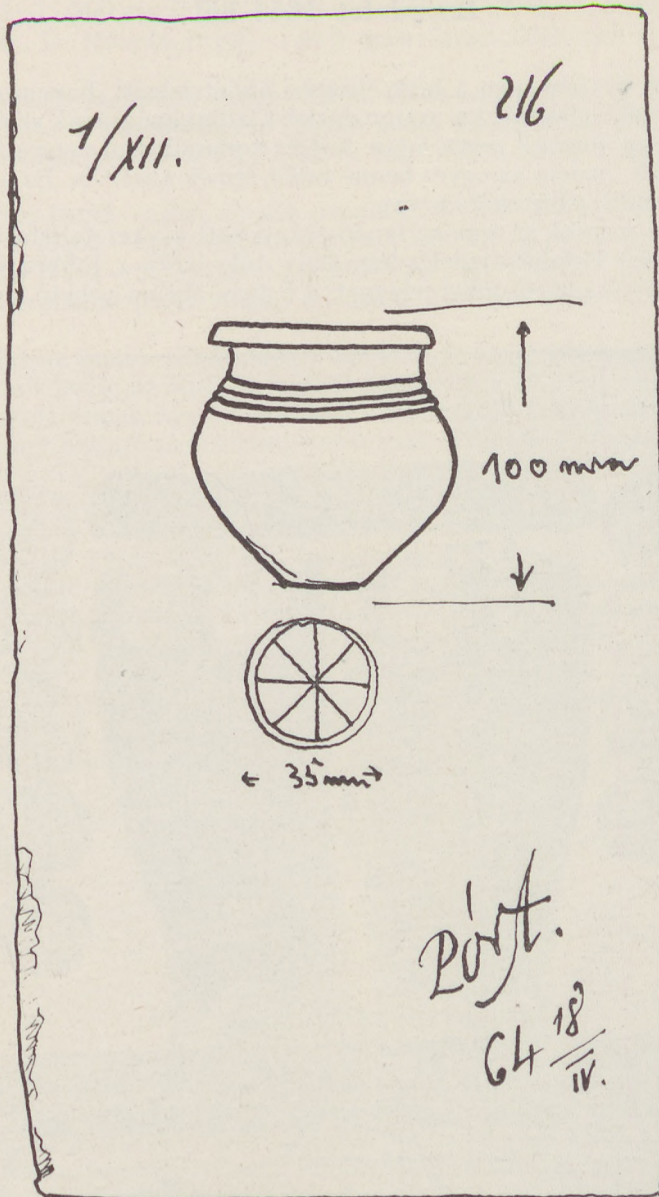
⁵ Uo.: Paul Joseph: Die Wetterauer Brakteaten. Berlin,

⁶ Regesten der Mainzer Erzbischof: Konrad, Graf von Wittelsbach (1162—1165) 1183—1200.

⁷ Acta maguntina seculi XII. (Innsbruck, 1863.)

⁸ Az I. Frigyes-féle keresztes hadjáratra vonatkozólag meglehetősen gazdag adatok maradtak fenn. Sokat publikáltak azokból a különféle történeti munkákban. Többek között még azt is tudjuk, hogy a keresztes sereg ellátásáért mit, hány márkát kellett a különféle szolgáltatásokért fizetni.

⁹ Véleményem szerint az edény is helyi készítmény lehetett. Ez a fenékbélyeg ezen a vidéken gyakori a XII—XIII. század anyagban. Anyagukra nézve szürkék, a fenékrészt utólag illesztették az edénybe, homokkal soványították és meglehetősen jól égették ki.

2 ábra

hogy nem tudunk a leletegyüttes további sorsáról és csak egyedül ez a százesztendős feljegyzés utal létezésére, mely így is Esztergom történetének egy érdekes fejezetét eleveníti fel, egyben bizonyossá tesz minket abban, hogy a pénzeket egy időben verhették mert az ismert öt különféle Wittelsbach Konrád brakteata¹⁰ közül csak egy fajta került ide, az esztergomi földbe, egy kis agyagedénykében.

Szepessy Géza

¹⁰ Odenwalder Fund. Eine Münzstudie von Paul Joseph. Berlin, 1885. Verl.: Adolph Weyl,

Éremlelet 1654-ből

A címben közölt évszám nem a lelet elrejtési idejét jelenti, hanem egy jóval korábban, kb. másfél századdal előbb elrejtett kis aranypénzlelet felbukkanásának az évét. A leletről sajátos módon értesít egy korabeli pergamenre festett aquarell, ami nemcsak az érmekeket tartalmazó edény képét közli, hanem az egyes benne talált érmeke ábráit is. Ez a festmény a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára birtokában van.

A $22,5 \times 25,5$ cm méretű, pergamen lapon aranyozott sávkeretelésben foglal helyet a kép és pedig középen az ezüst foglalatú fedeles fémedény, tőle balra 4, jobbra 5 érmeke elő és hátlapi képe, majd az edény nyaka körül füllel felaggatva 6 érmeke ábrája vehető ki.

Az edény alján keskeny sávon arany betűkkel ez olvasható: SEPTEMBER IST — DIS HAVELE GEFV. Az edény zöld színű talapzaton áll és a talapzat oldalán két végén becsavart szalagon a következő gót betűs felirat foglal helyet: *Formalia / So an den Fuesz des in Silber gefasten Häfele gestochen / worden / 1654: den Ersten September ist disz / Häfele gefunden worden. Gott ewiges Lob. Hanns Petsser.*

A felirat tehát annyit közöl, hogy az érmeke az ezüst foglalatú edényből kerültek elő 1654. szeptember 1-én és a szöveg említi Hans Petsser nevét, de a lelőhelyre nézve sajnos nem közöl semmi közelebbi adatot.

Az ábrázolt 9 érmeke mind dukát és ezek meghatározása az ábrák alapján a következő:

1. *Magyarország*. I. Mátyás (1458—1490) aranyforint CNH. II. 204A K-kis címer jeggyel.
 2. *Magyarország*. I. Mátyás (1458—1490) aranyforint CNH. II. 209A — pajzsban két kalapács jeggyel.
 3. *Velençe*. Pasquale Malipiero (1457—1462) ducato CNI. VII. V. t. 12.
 4. *Genova*. Battista di Campofregoso (1478—1483) ducato CNI. III. VI. t. 22.
 5. *Bologna*. Anonime pontificie (XIV. sz. 2. fele — XV. sz. 1. fele) bolognino d'oro CNI.
- I. t. 3.
6. *Róma*. II. Pius (1458—1464) ducato papale CNI. XV. XIII. t. 18.
 7. *Róma*. II. Pál (1464—1471) ducato papale CNI. XV. XIV. t. 17.
 8. *Róma*. II. Pál (1464—1471) ducato papale CNI. XV. XIV. t. 21.
 9. *Nápoly*. I. Ferdinánd (1458—1494) ducato d'oro CNI. XIX. V. t. 4.

Az ábrák szerint az érmek elhelyezése a következő: baloldalt felülről lefelé az 1, 7, 6 és 9. sz. érmek, jobboldalt pedig ugyancsak felülről lefelé a 8, 4, 5, 2 és 3. sz. érmek láthatók. Az edényre füllel ráaggatott érmek úgy látszik nem külön példányok, hanem a már közölt érmek némelyikének elő-, vagy hátlapi ábrázolásai, tehát csak illusztráló jelleggel rendelkeznek.

A lelet elrejtése a XV. század vége felé történhetett. A veretők uralkodási idejét tekintve a legkésőbbi veretnek tűnő érmek a nápolyi és magyar dukátok. A nápolyi dukátról azonban nem állapítható meg pontosan, hogy I. Ferdinánd hosszú uralmának melyik részében készült, viszont Mátyás CNH. II. 209A madonnás aranyforintjáról ismeretes, hogy annak veretése az 1471—1481 közötti évekre tehető. Ehhez csatlakozik a szintén elég pontosan datálható genovai ducato 1478—1483 közötti évekből, és e két közelebbiről datálható példány alapján úgy látszik, hogy a lelet elrejtése a XV. század 80-as éveinek közepe, vagy vége felé történhetett meg.

Sajnos a festményen levő feljegyzések a lelőhelyre nézve semmi közelebbi utalást nem nyújtanak. A lelet összetétele (magyar és olasz dukátok), valamint a németnyelvű felirat osztrák terület felé mutat. Hans Petsser személye talán útmutató lehetne ebben az irányban, de jelenleg részünkre a pusztá névnel többet nem mond, mert kilétére nézve nem sikerült bővebb adatokat találni.

A pontos lelőhely ismeretének hiányában is érdekes bizonyítékot nyújt e kis lelet az egykorú aranypénzforgalomról, melyben kétségtávol az olasz és a magyar aranypénzek játszottak a legfontosabb szerepet.

Huszár Lajos

Egy apátsági szükségpénz

Ahhoz, hogy a magyarországi papírszükségpénzek fogalmkörét felosztását körvonalazni lehessen, nemcsak tárgyi bizonyítékokra van szükség, hanem alapvetően szükséges ismerni a kibocsátás körülményeit is. Ez rávilágít a kibocsátás szükségességére, a kérdéses pénz fogalmi keretére, időtartamára, mennyiségére, nemkülönben a kibocsátónak a kereskedelembe, iparban elfoglalt helyére. Mindez végül körvonalaz egy rendkívüli gazdasági állapotot.

Szükségpénz alatt általában egy rendkívüli gazdasági, kereskedelmi helyzetből származó, főként az aprópénz korlátozások enyhítését célzó, valamilyen kiadású ideiglenes pénzhelyettesítő eszközt értünk, amit kibocsátója fizetesképpen elfogad. Éme általában ismert szükségpénz fogalmkörétől igen távol eső tartalmi jegyeit összesíti az alább közölt apátsági szükségpénz keletkezéséről, forgalmáról szóló adatanyag.

E pénzek a Pannonhalmi Apátság által kibocsátott, éveken át forgalomban volt „bankjegy” címletek, amelyek helyettesítették a törvényes forgalmi pénzt: a Pengőt. A kibocsátásának időpontja az első inflációt megszüntető stabil pénzrendszer bevezetését követő évtized, tehát az I. világháború utáni konszolidált gazdasági időszak. A pénzjegy tulajdonosa és kiadója a Pannonhalmi Apátság. Végrehajtó szerve a rend gazdasági ügyeit intéző, Pannonhalmán székelő főpénztár és főszámvevőség. Forgalomba hozta valamennyi Szentbenedekrendi kulturális, szociális intézményeiben, rendi hivatalában és gazdaságában, ahol fizetőpénz jellegével és értékével bírt.

Az ősi szervezésű feudális egyházi birtokrendszer behálózta az egész 1944 előtti országot. Egyes önálló gazdálkodással bíró fiókszervei:¹

¹ Gácsér József jószágkormányzó levélbeni közlése.

- I. 8 apátsági székház és hozzájuk tartozó gimnázium: Budapest, Esztergom, Győr, Komárom, Kőszeg, Pannonhalma, Pápa, Sopron.
- II. 4 apátsági ház: Bakonybél, Celldömölk, Tihany, Zalaapáti.
- III. 1 fürdő: Balatonfüred.
- IV. 29 önálló rendi gazdaság (1944 előtti közigazgatási alapon):
 Győr vm.: Gyórszentmárton, Hece-pusztá, Kajár, Kismegyer, Ravasz, Tarján-pusztá, Tényő.
 Komárom vm.: Komáromfüss, Ölbő-pusztá, Tárkány, Tömörd-pusztá.
 Pozsony vm.: Deáki.
 Somogy vm.: Jakab-pusztá, Kopoly, Szántód, Tóköz-pusztá.
 Vas vm.: Celldömölk, Izsákfa.
 Veszprém vm.: Bakonybél, Járiföld-pusztá, Pápakovácsi, Tihany, Veszprémvarsány.
 Zala vm.: Báránd-pusztá, Csőcsbózsok, Nagyrada, Zalaapáti, Zalavár.
 Zemplén vm.: Bodrogolaszi.

A földrajzilag szétszórta fekvő 42 gazdasági fiókszerv egy egységes központi irányítású gazdálkodási terv és végrehajtás mellett, bizonyos monopolizált önellátással, belső cserekapcso-

latban állt egymással. A bevétel és kiadás, a leírás és jóváírás s az ezzel járó pénzkezelés a rend tagjainak közreműködésével a központi főpénztáron keresztül történt. Ugyancsak innen igényelték a beruházásokra, adás-vételre szükséges állami forgalmi pénzt. Ez az igénylési módszer lassította és ezzel megnehezítette az ügyvitelt.

Az állami pénzkezeléssel járó nehézséget „a rendi bankjegyekkel” kívánták enyhíteni. A rendi székházai, apátságok, fürdőintézet, gazdaságok a rendi főpénztártól igényelt újonnan bevezetett bankjegyekkel vásárolták egymás termelvényeit. S ha a gazdaságoknak nem volt mire fordítani eme papírpénzt, jövedelmi elszámolásként a központi főpénztárnak beadták. Az egymásközt be nem szereshető szükségletre azonban az állami pénzt használták. Az egymás közötti azonnali elszámolás a központi főpénztár megkerülésével leegyszerűsítette és meggyorsította az ügyvitelt.

A belső elszámolásokra használt rendi bankjegyeknek kifelé semmi értékük sem volt. Amikor az egyik gazdatiszt alkalmazottjának felkínálta az 1000 pengőt, az azt kérdezte, hogy a boltban vásárolhat-e rajta? Mikor meghallotta, hogy semmit sem vehet, — akkor nem kell nekem — válaszolta. Az új csereügylet megtervezője Komóczy Gáspár, a rendi főszámvevő volt. A pénzt tréfásan „gazsi-bankónak” is nevezték.¹

A Pannonhalmi Apátság levéltárában levő pénzkiadásról és annak kezeléséről szóló rendelet a közelmúltban bukkant elő.² A Főpát Koadjutora helyettesétől származó³ intézkedést valamennyi szentbenedekrendi pénztár kezelőjének megküldték végrehajtás céljából.⁴ Tartal-

² Kérésre dr. Csóka Lajos apátsági levéltáros találta meg.

³ Dr. Sárközy Pál főmonostori perjel.

⁴ Sokszorosított kiállítású, 1930. jan. 28-án kelt 551 rendele számmal megjelölt körlevél.

mából kitűnik, hogy a kurrenspénzt helyettesítő pénztári utalványok kibocsátásával a rend nagyméretű gazdasági gépezete hitelügyletei lebonyolításának egyszerűsítését kívánta elérni. Nyilván be is vált, mert 14 éven keresztül alkalmazta e módszert s az egykori főjósághozjárójának közlése szerint „a pénztárjegyek forgalma idején semmi zavar, vagy visszaélés nem fordult elő.”¹

Azzal, hogy a hitelügyletek kezelése egyszerűsödött, volt még egy nem lebecsülendő előnye. A kurrens pénz szétesztással járó állami (bank, postai) hivatalos kezelésű portója megszűnt. Ugyanakkor a rend készpénzvagyona zavartalanul kamatozhatott. Mindez növelte a rend vagyonát.

A pénztári utalványok bevonásáról szóló intézkedésnek eddig nem sikerült nyomára jutni. Valószínűleg ennek kiadására nem is került sor, hiszen a rend vagyonának lefoglalásakor, tehát az államosítással járó általános felszámolás végrehajtásakor szükségtelenné vált ilyen rendelkezés. Ugyanúgy nincs nyoma a nagymennyiségű utalványnak sem. Mint értéktelen papíryanag, úgy ez sem került el a nyersanyagszükségletnek megfelelő felhasználását.

A szükségpénz egy sorozatát még 1942-ben dr. Horváth Antal Tibor gyűjteményében láttam. Egy sorozatát tőle kaptam meg és ez az Éremtár gyűjteményébe került. Az akkor még forgalomban volt példányokra a rend gazdasági hivatala rávezette a „forgalomból kivonva 1943. május 4.” kézírásos szövegű záradékát. Az Apátság levéltárából előkerült 20 P-ös címletű példány kitöltetlen. Több példány létezéséről nem tudunk.

Valamennyi címlet fehér papíron készült. Elő- és hátlapja narancssárga alapnyomású, zöld, zöldeskék felülnyomatú eklektikus stílusú, fekete számozású 110 × 91 mm-es nagyságú. Szövege: „Ezen bankjegy a szentbenedekrendi hivatalok között ÖT (TÍZ, HÚSZ, ÖTVEN, SZÁZ, EZER) PENGŐT ér.” A pénzjegy jobboldali alsó margóján „Győri Hírlap” nyomdája és a nyomdatermék számát jelző szám olvasható (ábra).

E papírpénzeket néhai Csöngéi Ferenc szedő és a ma is élő Kőműves József gépmester tervezték, készítették. Ugyanazok, akik az 1919-es győri papírszükségpénzeket is kiviteleztek. Az elkészítéshez rajzot, irányítást nem kaptak. Saját elképzelésük szerint, illetve a nyomda betű és mintakészletének lehetőségét kihasználva készítették a pénzjegyeket. Nyomdai magasnyomó technikával készült. Az alapnyomást gyorsajtóval végezték s 1 íven négy példánnyal. Majd az alapnyomatot négy részre vágta és a szöveget és a díszítést egyenként az ún. tégelysajton nyomták. A számozás utólag történt.⁵ Ezzel az eljárással nagy tömeget nyomni nem lehetett.

A sorszámozás elemzése fényt derít nemcsak a technikai lebonyolításra, hanem az egyes címletek mennyiségi előállítására is. A sorszám és a mellette levő „sz” betű is külön-külön készülhetett, hiszen más nyomdatechnikát árul el mindkettő. Ha pedig a rendelkezésünkre álló egyes címletek sorszámozását vizsgáljuk, sajátságosan minden egyes címlet 5000-nyi sorszámmelértést mutat. Az 5 és 10 P-ös között kb 5000, és minden további címlet között hasonló az arány. Csupán az 1000-res zárócímlet határszámozása marad homályban. Az egyszerű technikai eszközökkel készült papírpénz számozása a legprimitívebb módszert tükrözi. Minden más gyakorlattól eltérőleg az egyes címletek nem önálló 001 kezdésű sorszámmal indulnak, hanem ha az első 5 pengőssel végeztek a sorszámozást folytatták a következő címletekkel. Így feltételezhető, hogy egyes címletből 5000 példány készült. Azonban az 1000 pengős magas értékelése miatt kétséges ugyanaz a mennyiség.

A központi főpénztárból kezdetben igényelt címleteken „PANNONHALMI SZENT BENEDEK — REND FŐPÉNZTÁRA — PANNONHALMA” ovális, vagy körbélyegző és Meszlényi, illetve más főpénztárnok aláírású példányok ismeretesek. A „pénzcímleteket a főpénztárnak nem kellett külön ellenjegyzéssel ellátnia és hogy Meszlényi — egyideig volt pénztáros mégis ellátta nevével, fölösleges buzgóság volt részéről, zavart azonban ez az eljárás nem okozhatott és nem is okozott”.¹ Továbbiakban az egyes uradalmi pénztárak látták el helybélyegzővel és aláírással az elszámolásra használt példányokat. Így lehetséges mind a 42 helység bélyegzőjével ellátott valamennyi címletű pénztárjegy is. Ezekre azonban csak következtetni lehet, hiszen ilyen példányok eddig nem kerültek elő.

A bankok házi és egymásközi ügyvitelében ismerünk a kurrenspénz helyettesítő, pénzkímélő, kezelést megkönnyítő elszámolási jelleggel bíró, korlátolt mennyiségű és területre szóló utalványokat. A BUDAPESTI AUTOTAXI, az OMB 1918. nov. 20-án kelt Szatmárnémeti Fiókinézet pénztárjegyei, a Postatakarékpénztár 1921. V. 1. keltezésű 10 milliós címletű, majd az 1954. X. 1. keltezésű két kiadásban is ismeretes ma is használt OTP takaréktartalványok is ilyen pénzkímélő, helyettesítő utalványok. Mindezek rendezett gazdasági életre jellemző hitel-

⁵ A személyi és nyomástechnikai adatok *Czigány Béla* közlése nyomán.

ügyletet egyszerűsítő pénzhelyettesítő eszközök. De ezek az államháztartásba beleépülő bankok ügyviteli termékei.

A Pannonhalmi Apátság egy szerteágazó szerkezetű Vállalathoz hasonlóan — az államháztartás gépezete hitelműveleteinek analógiájára bank nélküli pénztárjegyet hozott létre. Mindez a rendi intézkedés, ügykezelés az állami ügyvitel, rendeletek szankcionálása nélkül működhetett, mert a rend autonómiája hatósugarában megfér egy ilyen pénzügyigazgatási művelet. A rend gazdasági ügyeinek, így a pénzigazgatási művelet értelmi szerzőinek véleménye szerint ez a rendi bankjegykibocsátás az Apátság gazdasági ügykezelésének, végrehajtásának belső, önálló intézkedése volt, amely a rend ősi autonómiájából fakadt.

E pénztárjegy sorozat keletkezésének és forgalmának tisztázott körülményei miatt jól elhatárolódik az általában ismert szükségpénzek kategóriájától. Megállapítható, hogy kibocsátója szerint egyházi szerv, jogi formájában pénzhelyettesítő pénztárjegy, belső forgalmi szükségpénz. Néhány különleges vonása:

1. A rendi kormányzat autonómiája az állami pénzügyi szerveitől függetlenül rendeli el a pénzkibocsátást.
2. Saját, vagy más bankja nélkül adja ki és bankjegynek nevezi.
3. A szükségpénz aprópénzt helyettesítő címletei helyett a törvényes forgalmi papírpénzzel azonos értékcímleteket használ.
4. Létrejöttének oka nem egyensúlytalan gazdasági állapot, hanem rendezett államháztartásban huzamos ideig forgalomban maradó hitelügyletek lebonyolítására szolgál.
5. A szükségpénzekre jellemző területi és időbeli korlátozások vonásaiból csak a területit használja, hiszen ma is forgalomban lenne, ha az 1945 előtti feudális — kapitalista gazdasági rend érvényesülne.

A bank- és államjegyeken kívüli pénzek kibocsátásának engedélyezése az állam pénzügyi jóváhagyásával történhet. Kevés az ilyen engedélyezési okirat. Rendszerint a szükségpénzek szövegében lelhető fel a kibocsátási rendelkezés. Ilyen volt az 1920. VIII. 28.-i keltezésű 12.620 sz. O. Árvizsgáló Bizottság engedélye, amelynek alapján a budapesti és néhány vidéki város kereskedői az aprópénzhiány ellensúlyozására bocsátott ki a sablonos alakú, címletű papírszükségpénzeket. Ilyenek voltak a Tanácsköztársaság budapesti és vidéki városi tanácsok, vállalatok, pénztézetek a katasztrofális aprópénzzavart ellensúlyozó népbiztossági intézkedései is. A budapesti Atheneum Nyomda szükségpénzkibocsátási kérelmét Varga Jenő népbiztos engedélyezi. A vidéki városokból csupán Cegléd, Győr, Kecskemét, Hódmezővásárhely és Nagykanizsa szükségpénzeit engedélyező rendelkezésről van tudomásunk.

Az apátsági pénzkibocsátási intézkedés is egy ilyen rendelet, habár nem az állami apparátus pénzügyi szerveinek hivatalos terméke. Pénztörténeti szempontból értékes dokumentum.

Ambrus Béla

A koronázási emlékérmek körül

Az a bizonyos Vitam et sanguinem kiáltás csak 1741 szeptember elején hangzott el, az egész kérdéssel szemben a legnagyobb bizonytalanság uralkodott. Az országgyűlés már május közepén összegyűlt, júniusban megtörtént a koronázás is, de a karokat és rendeket egyáltalában nem tartotta megszállva a sokat emlegetett lovagiasság, még a szokásos 100 000 ft. koronázási ajándék megszavazása is nehézségekbe ütközött.¹ Ilyen körülmények közt érthető, hogy a józan gondolkodású polgár város, Sopron vezetősége nem mutatott egyáltalában nagy sietséget, hogy a szokásos koronázási emlékérmét megszerezze. Valami jó anyagi körülmények közt nem érte az új uralkodó trónralépte. Volt több jobbágyfaluja, ezek egyike, Ágfalva „térdenállva” adta elő alázatosan („Fussfallendes demüthiges Bitten”), hogy a faluban nincs egy krajcárnyi pénz, csak a szegénység (Ist kein Kreuzer geld vorhanden, es ist nichts als die Armuth vorhanden.”²). Másik falujában Klimpán, a rossz viszonyok miatt le kellett szállítania a kocsmáros árendáját.³ Az országgyűlési költségek emelkedtek. Helytartótanácsi rendelet érkezett, hogy a szokásos

¹ Zwiedineck — Sündenhorst: Maria Theresia. Bielefeld. 1905. 46. lap.

² Tanácsjegyzőkönyv. 1741. 336. lap.

³ Tanácsjegyzőkönyv. 1741. 142. lap.

díszruhán kívül a város követei fekete öltözetet is hozzanak magukkal.⁴ Így a város kénytelen volt 60 ft-t is Pintér Ádám külső megjelenésének emelésére áldozni. A másik követnek, Wohlmuth János Konrádnak nem voltak ilyen igényei. Került pedig Sopron városának az országgyűlés 2404 forintjába.⁵

Érthető, hogy igyekezett minden újabb tehertétel alól kibújni és képzelhető a tanács savanyú ábrázata, amikor a két követől Pozsonyból július elején írás jött, mely szerint a koronázási emlékérmek ott kaphatók, az arany 4 forintért, a nagyobbik ezüst nyolc (ezüst) garasért, a kisebbik négyért. Űgyesen fogalmaztak a követek, tekintve a nem éppen kedvező közhangulatot: vajon volna-e kíváncsi a tanácsnak és képviseletnek megszerezni emlékül az érmekeket? Hivatkoznak arra, hogy 1712-ben, III. Károly koronázásakor is osztogattak efféle a tanácsnak és a képviseleti tagoknak. Az árát közpénzből fedezték. A tanács kissé meghökkenhetett a nemvárt újabb költségtől és hozzájárult ugyan az érmeke megszerzéséhez, de azzal, hogy a követek érdeklődjenek társaiknál, kaptak-e hasonló megbízást vásárlásra megbízóiktól. A tanácshatározat nem éppen nyílt állásfoglalás, sőt befejezése mintegy arra mutat, hogy nem tudtak mit kezdeni a követek felhívásával, például az érmeke számáról. A július 10-én hozott tanácshatározat így hangzik: „Es haetten die Herren Ablegati ad Diaetam an Titl. Herrn Johann Georg Kramern, als angesetzten Herrn Burgermeistern von Pressburg herüber berichtet, dass die Crönungs Medaillen aldort kaeufflich, und zwar die goldene zu 4 f. von denen silbernen die grösseren Sorten á 8 die kleinen aber 4 G zu haben waeren, mit der Anfrage, ob ein Wohl-Edler Rath nebst Einer Ehrsamem Gemein etwan Verlangen trügen, solche zum Andenken dieser neuen Crönung sich bey zulegen. Nachdeme nun dieser Vortrag mit denen Herren Vormündern im Nahmen Einer Ehrsamem Gemein beschlossen worden, dass weilen die Stadt solche Gedächtnus Münzen schon von der A. 1712 beschenehen letzten Crönung Weyl. Ihro Kays. und Königl. Majestaet Caroli VI. gloriwürdigsten Andenken unter Rath und Gemein austheilert worden, man auch jetzo dergleichen Münzen zum immerwehrenden Andencken in Pressburg ex Publico kauffen, und unter Rath und Gemein austheilen solle. Damit aber die Stadt sich deswegen in keine Verantwortung seien möchte, so hat ein Wohl-Edler Rath nebst denen vier Herren Vormündern vor gut befunden, an die Herren Ablegatos nacher Pressburg zu schreiben, dass sich dieselben bey den Herren Pressburgern und Ablegatis Civitatum erkundigen sollen, ob sie ebendergleichen Commissionen von ihren Principalen erhalten, und was sonst in hoc passu zu thun waere.”⁶

A felelősség a közpénz felhasználásért tehát kísértett. Tán akkor kevésbé, amikor a koronázás öröme a győri püspök a templomokban Te Deumot rendelt el, minek fényét a tanács 16 ágyú háromszor való elsütésével toldotta meg és tagjait, a szószólókat (Vormund, fürmender) és a papságot a „szokásos” borozgatásra meghívta.⁷

Az érmekeket azonban nyilván nem rendelték meg, a számadás könyvben nincs nyoma; a háború folytán a bécsiek tömegestül költöztek Sopronba, megnehezedett az élet, nem nagyon gondolhattak érem-ajándékozásra. Az 1741-es év leteltével, amikor a városi jegyző a tanácsjegyzőkönyv mutatóját állította össze, a fenti határozatot mintegy a fölöslegesnek hitt kiadást jelezte ezzel a szóval: „Auswurff Münz bey der Crönung”. Valóban szokás volt koronázáskor a pénzszórás és az olcsóbb fémből való emlékérmekből is dobáltak koronázáskor a nép közé, úgy hívták missilis és Rudolf királynak 1577-ben esett koronázásakor történt ez meg először. A magyar királyok koronázási érmei közt a legrégebb II. Lajosé 1508-ból.⁸ Sopronban két koronázás folyt le, III. Ferdinándé 1625-ben, ismeretes 17 darab emlékérem és I. Lipót nejéé 1681-ből egy ismert emlékéremmel.

1687-ben koronázták meg I. Józsefet. A következő év soproni tanácsjegyzőkönyvében szó van róla, hogy a községi képviselet megköszöni a koronázási emlékérmeket és a könyvben lerajzolva meg is található a kétféle darab, amelyet kiosztottak. A szűkszavú megjegyzés mellett nem említi az anyagot, a nagyobbik a rajz szerint hat cm. átmérőjű volt, előlapján a király mellképét mutatja jobbra fordulva, az alsó rész szelvénye ezzel a felirattal: DOMINE SALVUM FAC REGEM / PS XIX. Kőirata: JOSEPHUS I. D. G. HUNGARIAE REX ARCHIDUX

⁴ Űgy látszik, erre nagy súlyt fektettek. 1751-ben Kismarton, a kicsi szabad királyi város is kénytelen volt Hörger országgyűlési követe számára fekete ruhát csináltatni. Kismartoni levéltár. „Protocollum”, 1747–1758. Számozatlan.

⁵ Soproni vár. számadáskönyv. „Ausgab auff den Landtag.” 163–165. lap. Nagyobb összeg hozzájárulás az országgyűlés költségeihez, a követek holmijának Pozsonyba szállítása, napidíjak adták a főbb tétéleket.

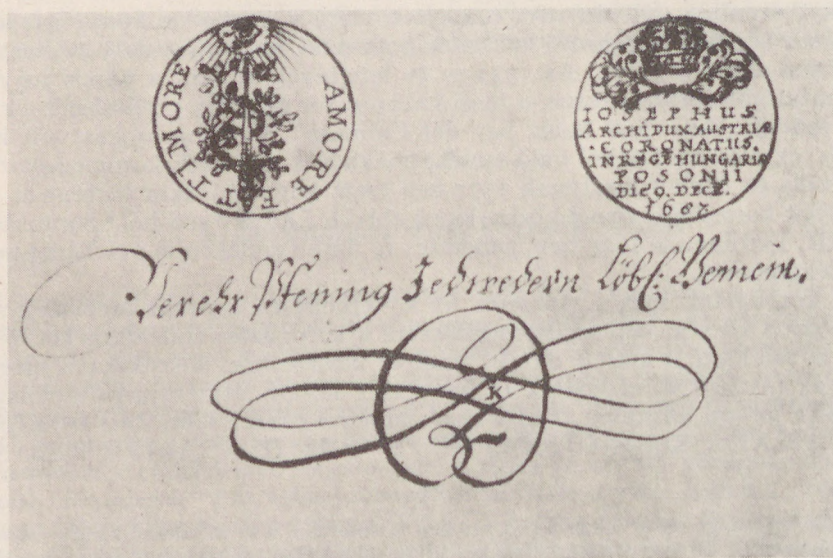
⁶ Tanácsjegyzőkönyv. 1741. 239. lap.

⁷ Ua. 1741. 273. lap.

⁸ Numizmatikai Közöny. 1917. Gohl: Magyar királyok koronázási érmei.

AUSTRIAE / CORO; 1687 DIE 9 X. Az utóbbi két számjegy a die szó alatt. A hátlapon három koronás oszlop, törzsükön a magyar, a császári és a cseh címer; SUBINDE SEQUATUR a felirat. A tanácsjegyzőkönyv megjegyzi: „Im Ranfft dieses grösseren Pfenning: JOSEPHUS PRIMUS REX TRADITA SCEPTRA PROPAGAT.⁹ A kisebbik érem 3 cm. átmérős, előlapján S alakban babérral körülfont kard, felette a rajzból kivehetetlen korona (?) Felirata: AMORE ET TIMORE. A hátlapon két angyal koronával. Felirata: „JOSEPHUS / ARCHIDUX AUSTRIAE / CORONATUS / IN REGE HUNGARIAE / POSONII / DIE 9 DECE 1687.¹⁰ A számadás-könyvben nincs róla említés. De nem valószínű az az állítás, hogy Preiner polgármester csináltatta volna a saját költségén újonnan, mert akkor nem a tanácsnak mondott volna köszönetet a képviselő.¹¹ Esetleg úgy vásárolta a 42 ismert változat egyikét.

⁹ Ez érem megfelelne a Gohlnál közölt 11. számnak. A koronázás napja azonban hibás, december 9. helyett október 9. Tán a jegyzőkönyv rajzolójának hibájából, mert az érmen helyesen „1687 · D · 9 · DECEM” látható.

¹⁰ Tanácsjegyzőkönyv. 1688. 53. lap.

¹¹ Bán: Sopron újkori egyháztörténete. 1939. 253. lap.

1712-ben, ahogy Mária Terézia koronázásával kapcsolatosan említik is, szerzett Sopron városa emlékérmeket, amikor III. Károly fejére tették a koronát. Az 1712-es számadáskönyvben július 11-ről ez olvasható: „Auff E. E. Rath Commission bezahle die durch Ihr Gestr (engen) Herrn Burgermeister Herrn Ferdinand, Dobner, von Pressburg über brachten silberne Denck Pfenning der glorwürdigsten Crönung unseres allergnädigsten König Carolus 116 G.”¹²

Persze felmerülhet egy kérdés. Tulajdonképpen ki rendelte meg az érmekeket, kitől lehetett vásárolni Pozsonyban, mi magyarázza egyik esetben a sok változatot, más esetben, p. o. 1681-ben a csupán egy ismert példányt?

Csatkai Endre

Szathmári Pap Mihály képmása

Szathmári Pap Mihály (1737–1812), a 18. század második fele kiváló magyar gyűjtőjének és numizmatikai szaktekintélyének méltatására az utóbbi években többször is teret szentelt az irodalom.¹ Itthoni és külföldi tanulmányok után a kolozsvári református kollégium teológiai-tanáraként működött, de emellett archaeológiai érdeklődése is állandó volt. Gyűjteménye sajnos nem maradt ránk, csak nyolckötetes kéziratos katalógusa alapján alkothatunk képet terjedelméről és tulajdonosának a korban kiemelkedő és elismert hozzáértéséről.

E folyóirat már közölte Szathmári Pap arcképét Simó Ferenc litográfiájában, amely mellkép-kivágatban Franz Anton Bergman festményét sokszorosítja.² Most egy rövid romániai tanulmányút eredményeképpen az eredeti festmény bemutatása is lehetségessé vált, ami annál indokoltabb, mivel a festménynek a litográfián nem szereplő részei is megérdemlik figyelmünket.³ Az ábrázoltat ülő helyzetben látjuk, amint az éppen olvasott könyvet kezében behajtva, a mellette álló íróasztalra támaszkodik. Szeme kék, parókája rizsporos, fekete ruháját fehér nyakfodor élénkíti. A háttérben jobboldalt hatalmas főlíánsokkal megrakott könyvespolc tűnik elő, balra zöld függöny mögött alul fiókos, fent ajtós éremszekrény látszik. A szekrény homlokzatán a „DIVAE MONETAE SACRUM” feliratot olvashatjuk, tetején antik kisbronzok körvonala bontakoznak ki. Balra az előtérben áll az asztal, amelyre az ábrázolt könyököl, lapján éremtárolásra alkalmas papírrekesz, különböző formájú kagylók és három érem látható. Az érmek szembetűnő elhelyezése nyilván a tudós nemzetközi sikereire kívánja a szemlélő figyelmét felhívni. Az elsőn egy nőalak áll, a középsőn babérkoszorúban „MICH. PAP. / SZATHMÁRI” felirat olvasható, a harmadikon pedig oltár mellett álló és a keresztény vallást ábrázoló allegorikus nőalak vehető ki. Az utóbbi két darab az 1790-ben nyert hágai emlékérem elő- és hátlapjával azonos.⁴ A festmény jelzése balra lent: „Franz A. v. Bergman pinxit / 1794.”, tehát megfestésekor az ábrázolt 57 éves volt. (VII. t)

A festő, a kevéssé ismert Bergman a 18. század utolsó tizedeiben sokat dolgozott Erdélyben. Műveit az 1762 és 1807 közötti időből ismerjük.⁵ Művészetének megítéléséhez a rossz állapotban levő, átfestett Szathmári Pap kép egyedül nem nyújt elegendő alapot. Azt mégis megállapíthatjuk, hogy rajzbeli fogyatékoságai ellenére szerényebb erszényű és igényű megrendelőit ki tudta elégíteni vonásaik gyakorlott kézre valló megörökítésével s a kellékek ügyes csoportosításával hivatásuk érzékeltetését is el tudta érni. Most ismertetett képe nemcsak mint a neves tudós és numizmata leghitelesebb képmása, hanem azért is érdekes, mert fogalmat ad egy 18. század végi éremgyűjtemény tartozékairól.

Rózsa György

¹² Soproni számadáskönyv. 64. lap.

¹ Entz G., Szathmári Pap Mihály mint éremgyűjtő. Num. Közl. I–II. (1951–1952.) 48–57. — J. Winkler, Despre activitatea numismatică a lui Michael Pap Szathmári (1737–1812). Studii și Cercetări de Numismatică III (1960) 433–447.

² Entz i. m. 51. — Gerszi T., A magyar kőrajzolás története a XIX. században. Bp. 1960. 200.

³ Egyetemi Fokú Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár. Méretei: 97×75 cm. A reprodukciót Virgil Vătășianu professzor és Dani József szívességének köszönhetem.

⁴ Vö.: Entz i. m. 49.

⁵ Bergman művészetére l. Garas K., Magyarországi festészet a XVIII. században. Bp. 1955. 209.

Emlékezem a 100 éves régi pesti képviselőházzal

Évekig folyt politikai harc az országgyűlés Pesten tartása végett és az első pesti képviselőház ideiglenes jelleggel 1865-ben épült Ybl Miklós tervei szerint. Az építkezés során a napilapok szinte naponta adtak hírt az építkezés üteméről, fametszetet közöltek homlokzatáról is, majd a képviselőház felépülte után Stowikowski Ádám rajza után készült litográfia ad hiteles képet az épületről. (VIII. t. I. ábra)

A képviselőház 1865. december 10-én nyílt meg és ebből az alkalomból emlékérmét bocsátottak ki. Az érme egyik oldalán a magyar címer van ábrázolva, majd körfelirat „ÉLJEN A HAZA · ES LEBE DAS VATERLAND.” A másik oldalán a képviselőház épületét ábrázolta a művész, alatta „ORSZÁG HÁZ” és körfelirat: „EMLÉKÜL AZ 1865 ÉVI / ORSZÁGGYŰLÉS / MEGNYITÁSÁRA” látható.

Az érmeken mintázott épületet — egy kivételével — a művészek nem ábrázolták hűen, számos helyen durva hibákat, nagyfokú pontatlanságot látunk. Az érme megmunkálása arra enged következtetni, hogy több művész készítette azokat.

A Vasárnapi Újság fametszetet közöl 1865-ben az épületről, az hitelesnek fogadható el, mert az épület máig is a metszeten rajzolt formát mutatja, csupán az attika oszlopszékein levő palmetták hiányoznak, azonban a Budapest Történeti Múzeum Újkori osztályán levő 1880 körül készült fényképen a palmetták láthatók tehát ebben az időben még meg voltak, azt az építkezés során helyezték el.

A régi pesti képviselőház 9 axisos a/bb/cc/bb/a homlokzatrítmusú, attika falán lemez futó fonásos díszítés van, tetőzetét horganylemezből készült pártadíszítés zárja le, négy sarkán dísszel. Az épület két szélén kváderképzés látható. (VIII. t. I. sz. kép.)

A 2. sz. kép közelíti meg legjobban a valóságot, a művész minden lényeges elemet ábrázolt az érmén. 9 axiszt vésett, jól látható a tetőzetet lezáró pártalemez, az attika fal, közeiben az oszlopszékekre állított palmetta, a címer, az emeleti ablakok alatti tükrös kialakítású mezőcskék, a sarokkváderezés, a lizénák fejezetei, a képviselők bejáratául szolgáló három ajtó, valamint a hírlapírók és a közönség bejáratául szolgáló két ajtó. Még arra is gondosan ügyelt a művész, hogy a két angyal által közrefogott magyar címet az attikafalra úgy helyezze el, hogy az két oszlopszék közé, pontosan a középső axis fölé kerüljön. Pontosságára jellemző, hogy az attika postamensei, a lizénák, illetve a golyvázódó főpárkány felett folytatódni. Ezek figyelembe vételével az épület ábrázolása pontosnak mondható.

A 3. sz. képen látható képviselőházi vésés egészen primitív. A valóságban levő 9 axiszt 8 axisra redukálta az éremvész és így a homlokzat hibásan a/bb/cc/bb/a homlokzatrítmusúnak van ábrázolva, a tetőzetet lezáró pártalemez, az angyaloktól közrefogott címer, a kváderképzés, az emeleti ablakok alatti tükrös kialakítású mező hiányzik. Az attika fal postamensei ötlet-szerűen hol az emeleti lizénák felett folytatódni, hol az ablak felett és így a homlokzati rendszer logikája egészen elvész. A megmunkálás módja is rendkívül hanyag és felületes.

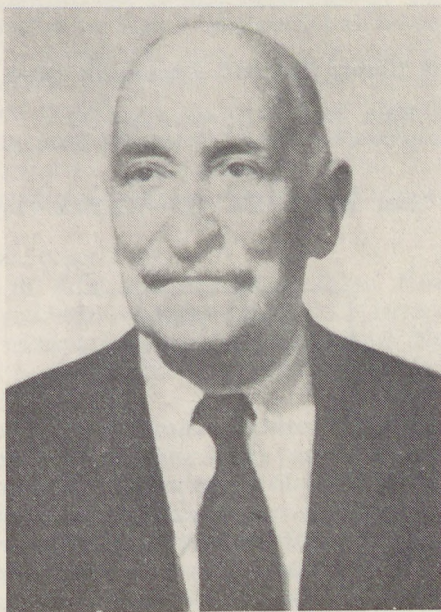
A 4. sz. képen látható érme az előbbinél már valamivel teljesebb. A homlokzaton a kilenc-cel szemben itt is 8 axis van, a középrizalit itt is csak két ajtóval van feltüntetve, de a pártalemezt, a címet, a kváderképzést már ábrázolja a művész, azonban a címet az egyik palmetta helyére tette.

Az 5. sz. kép épületábrázolásán a pártalemez kialakítását csupán két vonallal érzékeltette és annak sarkain levő kiemelkedő díszeket nem ábrázolta a művész.

A bemutatott négy érmének vésése, az ábrázolások eltérése bizonyítja, hogy azok nem egy művész kezétől erednek.

Perehazy Károly

IM MEMORIAM

dr. Schulek Alfréd
(1878 — 1960)

Szakosztályunkat dr. Schulek Alfréd alapító tagtársunk 1960. október 12-én bekövetkezett elhunytával súlyos veszteség érte. Személyében elveszítettük a magyar érmészet egyik legkiválóbb ismerőjét és egyben a nemeslelkű barátot is.

Dr. Schulek Alfréd orvos volt. 1902. III. 22-én avatták orvosdoktorrá Budapesten. Hivatásának kiváló szaktekintélye volt, aki mint szemorvos számos embernek adta vissza egészségét. Saját visszaemlékezése szerint 54 éves szemorvosi működése alatt több, mint százezer beteget vizsgált meg és gyógyított. Még 76 éves korában is orvosi gyakorlatot folytatott.

Kiváló szakmai tudása és nem utolsó sorban emberies, mások bűjával-bajával együttérző egyéniségeért betegei osztatlan szeretetét élvezte. Magánéletében a nagyműveltségű, négy nyelvet beszélő tudóst a végtelen egyszerűség, egészen rendkívüli szerénység jellemezte, ami még inkább elmélyítette az emberekkel való szívélyes kapcsolatát.

Orvosi hivatása mellett — mintegy második életcélként — a numizmatika tudományával és gyűjtői tevékenységgel foglalkozott a legelmélyültebben.

Már gimnazista korában elkezdte a gyűjtögetést, majd élete folyamán egyik legnagyobb magyar régipénz és éremgyűjteményt hozta létre. A numizmatika úgyszólván minden területe érdekelte. Páratlan gyűjtői szerencsével foglalkozott az antik kor pénzeivel, a magyar középkorral, de emellett gyűjtötte a legújabbkor plakett és jelvény anyagát is. A nagy anyagi áldozattal létrehozott gyűjteménye meghaladta a 15 000 db-ot. Ezek között mintegy 1000 példány kimagasló jelentőségű ritkaság volt. Az anyag kiválóságát mutatja, hogy a gyűjtemény felosztatásakor a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára is számos olyan darabot talált abban, melyekkel az elismerten gazdag gyűjteményét kiegészíthette.

Nemcsak a Magyar Numizmatikai Társulatnak volt lelkes tagja, hanem tevékeny szerepet játszott az időközben már megszűnt Éremkedvelők Egyesületében is, ahol 1920—1930 között a titkári tisztségben fejtett ki eredményes munkát.

Dr. Schulek Alfréd numizmatikai arculatát megfestve nem lenne teljes a kép, ha csak az évtizedek alatt hangyaszorgalommal és kiváló jóízűléssel összehordott gyűjteményéről emlékeznénk meg. Gyűjteményénél maradandóbbat alkotott a numizmatika tudományos művelésével. Mindenek előtt a késő-középkori pénzeink sorrendjét kutatta és megállapításai ezen a téren egészen újszerűek. Kiváló meglátóképességével és mélyen analízáló tudományos módszerrel megírt tanulmányai házagpótlóak a magyar pénztörténeti irodalomban.

A Numizmatikai Közlöny évfolyamaiban megjelent tanulmányai a legkiválóbb szakemberek sorába emelték és maradandó emléket állítanak numizmatikai tevékenységének.

Schulek Alfréd irodalmi munkássága

1. Jelentés az Éremkedvelők Egyesületének első 25 évi működéséről. Budapest, 1930. 13. o.
2. Vegyesházi királyaink pénzei és korrendjük. I. Károly Róbert. Num. Közl. XXV. 1926. 138—195. o.
3. II. A budai pénzverésről Károly Róberttől Zsigmondig. Num. Közl. XXX—XXXI. 1931—32. 48—70. o.
4. III. Albert és Erzsébet. Num. Közl. XL. 1941. 34—48.
5. XV. századbeli magyar pénzlelet Visegrád várából. Num. Közl. XXXII—XXXIII. (1933—1934.) 97.
6. Ottó király denárjáról. Num. Közl. XXXVIII—XXXIX. (1939—1940.) 33—41.

Leszih Andor
 (1880 — 1963)

Széles körre terjedő gyászban osztozott a Magyar numizmatikusok tábora, Leszih Andor elhunytának hírére. A miskolci Herman Ottó múzeum ny. igazgatója ugyanis nemcsak a múzeumi élet kimagasló alakja, és Miskolc város múltjának szorgalmas kutatója volt, hanem állandó numizmatikai érdeklődésénél fogva mi a magyar éremtani kutatók doyenjét, valamint szakosztályunk alapító és legrégebbi tagját veszítettük el személyében.

Leszih Andor törzsökös miskolci családból származott és ott született 1880. szeptember 19-én. Hajlama a múzeumi munka felé vonzotta, és már 1902. óta tevékenyen résztvett a miskolci múzeum munkájában, melynek 1905-től kezdve kinevezett őre, majd később haláláig, igazgatója lett. Mint múzeumigazgató nagy elismerést vívott ki az őrizetére bízott gyűjtemények mintaszerű fejlesztéséért, irodalmi munkássága révén pedig a neve széles körben vált ismertté.

Irodalmi tevékenysége nagy általánosságban két irányú volt. Egyrészt Borsodmegye és Miskolc város múltjára vonatkozólag temérdek adatot közölt, úgy tudományos jellegű, mint népszerű közlésekben, másrészt pedig éremtani cikkei mutatják érdeklődésének igazi irányát.

Leszih Andor ugyanis sokirányú tevékenysége mellett saját bevallása szerint is elsősorban numizmatikus volt. Már kisdíák kora óta gyűjtögette az érmekeket, majd ott volt még egész fiatalon, 1901-ben a Magyar Numizmatikai Társulat alapítói között és állandó szorgalmas munkatársa volt a Numizmatikai Közlönynek. Mintegy félszáz cikke jelent meg ebben a folyóiratban és ezenkívül még néhány más kiadványban is láttak napvilágot numizmatikai közleményei.

Éremtani kutatásai széles területet öleltek fel. A Borsod-megyei lelhelyű római és barbár pénzeket több közleményben ismertette, majd foglalkozott Árpád-kori pénzekkel és e téren jelentős tanulmánya, az andornaktályai Kálmán-kori éremlelet feldolgozása. Feldolgozta továbbá a régi Muhi város területén végzett ásatások alkalmából előkerült érmekeket. Érdekes közlése Albert király ismeretlen denárának publikálása a szerencsi leletből. Nagyobb tanulmánya a csorbakői várból előkerült XVI. századi pénzhamisító műhely ismertetése. Néhány papírpénz és emlékérem ismertetése mellett nagyobb összefoglalása a Miskolcra vonatkozó emlékérmek feldolgozása. A felsorolt jelentősebb közleményei mellett azonban még egész sereg kisebb-nagyobb cikke ismeretes, melyekben adatközlések, éremleírások, leletfeldolgozások, gyűjtemények ismertetései stb.-stb. foglalnak helyet. Nagy általánosságban megállapítható, hogy numizmatikai tárgyú közlései is elsősorban szűkebb hazájának a múltjával függenek össze, és ezen a téren minden elérhető anyagot és adatot igyekezett feldolgozni, de emellett általánosabb érdekű tanulmányai is készültek, mint pl. Szent László alakjának ismertetése az első magyar tallérokon.

Szakosztályunk életében közvetlenül nem vehetett részt, de állandó érdeklődéssel figyelte a régi társulat minden tevékenységét. Egy ideig a választmányi tagok között is szerepelt és élete utolsó évtizedében, a régi társulatot alapítókat, mint egyetlen életben levő tag képviselte. Az éremtani kutatások terén elért kimagasló érdemei elismeréséül szakosztályunk 1961-ben a szakosztályi jutalomérmet ajánlta fel számára.

Közszeretetben és megbecsülésben eltöltött élet után 1963. nov. 11-én bekövetkezett halálával az éremtani kutatások lelkes és szorgalmas munkását veszítettük el benne.

Leszih Andor numizmatikai tárgyú közleményei

1. A Borsod—Miskolci Múzeum éremtára. Num. Közl. I. (1902). 50.
2. Borsodmegyei barbár éremleletek. Num. Közl. 3. (1904) 14—15.

3. A Tisza-Polgárhoz tartozó Margita pusztán éremlelet. Num. Közl. 4. (1905) 47.
5. II. Rákóczy Ferenc állítólagos miskolci pénzverdéről. Num. Közl. 4. (1905) 93—94.
6. Mahr Pál éremgyűjteménye. Num. Közl. 6. (1907). 24—25.
7. A borsodmegyei kelta pénzekről. Num. Közl. 7. (1908). 97—101.
8. A miskolci iskolák érmei. Num. Közl. 7. (1908). 21—22.
9. A kolozsvári régészeti tanfolyam. Num. Közl. 7. (1908). 172—174.
10. Szent László alakja az első magyar tallérok. Erdélyi Múzeum, 26. (1909). 189—191.
11. Miskolc város pénztári utalványa 1860. Num. Közl. 8. (1909) 108—109.
12. Adatok az 1860-i miskolci pénztári utalvány történetéhez. Num. Közl. 8. (1909.)
- 135—137.
13. Resurgo. Num. Közl. (1909.) 57.
14. Alsózsoltca (Borsod m. XIV. sz.-i éremlelet). Num. Közl. 10. (1911.) 24—29.
15. Mária magyar királyné obulusa. Num. Közl. 11. (1912.) 3—4.
16. A miskolci országos háziipari és amatőrkiállítás érme. Num. Közl. 11. (1912.) 138—139.
17. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XXXV. (miskolci) vándorgyűlésének jelvénye. Num. Közl. 11. (1912.) 21—22.
18. A miskolci ref. főgymn. gyorsíró verseny érmei. Num. Közl. 11. (1912.) 138.
19. Technikai különlegesség. Num. Közl. 12. (1913.) 72.
20. Miskolc érmei. Num. Közl. 13. (1914.) 108—113.
21. Dr. Tarnay Gyula főispán plakettje. Num. Közl. 13. (1914.) 16—17.
22. A miskolci kalapos-céh bárcái. Num. Közl. 14. (1915.) 57.
23. Mezőkövesd város 1860.-iki pénztári utalványa. Num. Közl. 15. (1916.) 11—12.
24. Albert király ismeretlen denárai. Num. Közl. 25. (1926.) 89.
25. Ismeretlen szabadságharci szükségpénzek. Num. Közl. 36—37. (1937—1938.) 101—103.
26. Kossuth-bankó égetése Miskolcon 1849-ben. Num. Közl. 36—37. (1937—1938.) 100.
27. A szuhogyi csorbakői vár XVI. századbéli pénzhamisító műhelye. Num. Közl. 40. (1941.) 49—54.
28. Az andornaktályai Kálmán-denárlelet. Num. Közl. 41. (1942.) 28—34.
29. Andornaktálya. (Borsod m., XVI. sz.-i éremlelet.) Num. Közl. 41. (1942.) 68.
30. Szucs. (Heves m., XVII. sz.-i éremlelet.) Num. Közl. 41. (1942.) 68.
31. Római pénzleletek Miskolcon és Borsodmegyében. Num. Közl. 42. (1943.) 57.
32. Iskolai signum 1832. évből. Num. Közl. 42. (1943.) 64.
33. A régi Muhi város romjainál kiásott éremleletek. Num. Közl. 42. (1943.) 57—58.
34. Sajóvelezd. (Borsod m., XVI—XVII. sz.-i éremlelet. Num. Közl. 42. (1943.) 70.
35. Éremleletek Borsod megyében. Num. Közl. 46—47. (1947—1948.) 54.
36. Római pénzleletek Borsod-megyében. Num. Közl. 46—47. (1947—1948.) 54.
37. Helyreigazítás. Num. Közl. 46—47. (1947—1948.) 53.
38. Karcnai denárlelet. Num. Közl. 48—49. (1949—1950.) 55—56.
39. Éremképek Miskolc régi pecsétjein. Num. Közl. 52—53. (1953—54.) 31.
40. A miskolci Sötétkapu melletti ásatásoknál napfényre került régi pénzek. A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közl. 1955. XII. 28—30.
41. Miskolc város 1860. és 1919. évi szükségpénzei. A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közl. 1956. XII. 44—46.
42. A Borsod—Miskolci Múzeum éremgyűjteménye 1902. évben. Num. Közl. 2. (1903.) 77.
43. Ugyanaz 1904. évben. Num. Közl. 4. (1905.) 48.
44. Ugyanaz 1906. és 1907. évben. Num. Közl. 7. (1908.) 25—26.
45. Ugyanaz 1908. évben. Num. Közl. (1909.) 60.
46. Ugyanaz 1909. évben. Num. Közl. 10. (1911.) 116—117. és 11. (1912.) 21.
47. Ugyanaz 1911. évben. Num. Közl. 11. (1912.) 143—144.
48. Ugyanaz 1913. és 1914. évben. Num. Közl. 14. (1915.) 66—67.
49. Ugyanaz 1915. évben. Num. Közl. 15. (1916.) 26.
50. Ugyanaz 1916. évben. Num. Közl. 16. (1917.) 121—128.
51. Ugyanaz 1917.—1927. években. Num. Közl. 25. (1926.) 204—205.
52. A Borsod—Miskolci Múzeum. Az Éremtár. A Borsod—Miskolci Közművelődési és Múzeumegylet Évkönyve, 1905—1906. 55—58., 1906—1907. 35—36. és 1911—1912. 16—18., 28—29.
53. Jelentés a régipénz és éremgyűjteményről. A Borsod—Miskolci Közművelődési és Múzeumegylet Évkönyve, 1906—1907. 57—63.
54. Régi pénz és éremgyűjtemény gyarapodás. Jelentés a Borsod—Miskolci Múzeum 1908—1910. évi működéséről. 28—32.

Horváth Tibor Antal
(1889—1964)

1964. április 25-én váratlanul meghalt az utolsó évtizedek egyik legképzettebb, legszorgalmasabb és legeredményesebb forráskutatója és historikusa, egyben egyik legkiválóbb magyar numizmata, *Horváth Tibor Antal* gimnáziumi tanár. Munkásságának homlokterében Magyarország középkori történetének, valamint új- és legújabb kori gazdaság-, pénz- és művelődéstörténetének kutatása állott, de sokat foglalkozott Vas megye és Szombathely város közép- és újkori történetének feltárásával is.

Budapesten született *Horváth Ferenc* vaskereskedő és felesége, *Valgóczy Katalin* harmadik gyermekeként, 1889. január 29-én. Középiskoláit a pesti piaristáknál végezte. Kimagasló latin tudásának, *Maywald József* mellett, itt vetette meg az alapját. A Pázmány Péter Tudományegyetemen pedig *Marczali Henrik* és *Fejérfataky László* hallgatója volt, 1912-ben nyerte középiskolai tanári oklevelét történelemből és földrajzból.

1914. szeptemberétől kezdve mint prémontrei rendi tanár működött előbb Keszthelyen, majd 1921-től 1936-ig Szombathelyen, végül 1936-tól 1948-ig ismét Keszthelyen. A Festetics könyv- és levéltár közelében történelmi tanulmányait egészíthette ki, 1923-tól 1936-ig pedig a szombathelyi múzeum régiség- és iparművészeti tárának őreként a gyakorlati muzeológiában szerzett jártasságot.

Ebben az időben alapozta meg *Horváth T. A.* a szombathelyi múzeum híres óra-, érem-, szükségpénz- és játékkártya gyűjteményét.

Ugyanebben az időben vetette meg saját szükségpénzgyűjteményének alapjait is. De ezek mellett még mindig elég ideje maradt arra is, hogy az előregedett *Miske Kálmán* helyett rendbe hozza az I. világháború alatt tönkrement római kori-, majd az őskori gyűjteményt. Nagy kedvvel vett részt az ásatásokban és igen sok időt töltött a püspöki-, káptalani-, városi és megyei levéltárakban, mindenütt Savaria és a mai Szombathely emlékeinek, történetének kutatásával.

Az életnek jóformán minden vonatkozása érdekelte, de szívügye leginkább — kétségtelenül — a gazdaság- és társadalomtörténet volt. Ettől függetlenül a köz- és művelődéstörténetben, valamint a pénztörténetben is hihetetlenül jártas volt. Eleven lexikon,¹ aki adatokat, évszámokat, összefüggéseket nemcsak órákon át képes volt citálni, hanem ezeket olyan meg-

¹ Hatalmas lexikális tudásának köszönhető, hogy keresztretjvényeket szórakozásképpen tüneményesen rövid idő alatt oldott meg.

világításban, olyan vonatkozásban mutatta meg, ahogy a közkézen forgó könyvekben hiába keresnénk. Ő már abban az időben birtokosa volt a mélyebb gazdasági hatókat kereső, mai, korszerű történetkutatói szemléletnek.

Keszthelyre visszakerülve a Festetics-ek levéltárában — *Iványi Bélával* együtt — hatalmas feltáró munkát végzett. A kijegyzetelt anyagot szakonként vezetett füzetekbe gyűjtötte. A korábbi évek feltárt anyagát ezzel szemben cédulákon hagyta hátra.

Keszthelyi magánya sokban hozzájárult ahhoz, hogy szerteágazó jegyzetgyűjteményét rendezze. Elkészítette a Festetics- és Batthyányi levéltárak rézmetszetgyűjteményének kártyáit, a csornai és türjei prépostság-, valamint Szombathely város történetére vonatkozó levéltári regeszták gyűjteményét, a csornai konvent hiteshelyi protokollumának regesztáit, egészen 1445-ig visszamenően, majd sor került a keszthelyi Festetics-levéltár 1544. évi pozsonyi harmincad könyvének regesztáira is. Hatalmas anyagot gyűjtött össze a magyar ötvösökre és éremverőkre vonatkozóan nemcsak a magyar és az egykori magyar területek levéltáraiból, hanem — többek közt — a bécsi Stadt Archivból is.

1950-ben visszavonult a tanári pályáról és Budapesten élő nővéréhez költözött. Ez időtől kezdve halála napjáig az Országos Levéltárban, az Országos Széchényi-, az Akadémiai- és az Egyetemi Könyvtárban folytatta kutatásait.

A fentebb vázolt, hihetetlen szorgalommal és kitartással folytatott levéltári és könyvtári kutatómunka mellett számos igen értékes tanulmánnyal gazdagította történeti irodalmunkat.

Mindezek mellett *Horváth Tibor Antal* a magyar éremtan fáradhatatlan kutatója volt. Az 1950-es évek elejétől kezdve jelentek meg a Numizmatikai Közönyben pénztörténeti vonatkozású tanulmányai. Azonban ezt megelőzően már az 1930-as évek eleje óta foglalkozott numizmatikai vonatkozású kutatásokkal. Az érme mellett régi papírpénzek gyűjtésével is foglalkozott. Szükségpénz gyűjteménye sok ritkaságot tartalmazott. Nyugat-magyarországi és Vas megyei szükségpénzgyűjteménye talán a legteljesebb volt a maga nemében. Ehhez kapcsolódtak korábbi enémű kutatásai is. Tudjuk, hogy lexikont tervezett a magyar mérték- és pénz történetéhez. Erre vonatkozóan igen gazdag kéziratos adatanyagot hagyott hátra. Kéziratos hagyatékában az érem- és pénztörténetre vonatkozóan a következőket találjuk:

H. 1. jelzet alatt: Ötvösökre és éremverőkre vonatkozó levéltári adatok (XVI—XVII. sz.) különböző hazai és külföldi levéltárakból, így például a bécsi Stadt Archivból is.

A. 1—11. Mértékek és pénzek (gépelve oktáv cédulákon) A-tól Z-ig (11 köteg és doboz).

A. 12. Mértékek és pénztörténeti irodalom (oktáv cédulákon, A-tól Z-ig).

M. 1—2. Pénzek és mértékek kartonokon, A-tól Z-ig.

Ezenkívül néhány kész és félig kész, a Numizmatikai Közönynek szánt értekezést hagyott hátra. Ezek: — Pénztörténet — Pénztörténeti tabellák.

Éremtani szaktudásának méltó elismerése volt az a kitüntetés, melyben őt a Numizmatikai Társulat nem sokkal váratlan halála előtt részesítette, jutalomérmének neki ítélésével.

Horváth T. Antalt, mint embert, a mások iránti szeretet és megértés, tiszta lelkiismeretéből fakadó állandó jó kedély jellemezte.

Mint tanár, közvetlen kapcsolatot tartott diákjaival. Tanári tekintélyét nagy tárgyi tudása és széleskörű műveltsége biztosította. Magyarázatai élményt jelentettek diákjai számára. Elsősorban nem a tankönyvben levő anyagot adta elő, hanem a történelmi események igazi rugóira igyekezett irányítani diákjai figyelmét. A történelmi személyek egyéniségét ismertette mindenkit lekötő élnkséggel, lebilincselően érdekes előadásban. Feleltetés vagy magyarázat közben elhangzott, sziporkázóan szellemes megjegyzései gyakran keltettek általános derűtséget. S mindez nála mesterkéletlen, egészen természetes volt. Sohasem érezhette senki sem, hogy tudását, vagy szellemességét fitogtatja.

Közvetlensége megmutatkozott az órákon is. Szívesen sétálgatott és beszélgetett tízpercekben az iskola folyosóin diákjaival. Hosszú éveken át vezette az ifjúsági könyvtárat és ide diákjai közül választotta ki a segítőtársakat, akik mindig érezték baráti szeretetét.

Szellemi frissesége összefüggött a „mens sana in corpore sano” elvét szem előtt tartó életmódjával. Rendszeresen sportolt. Nyáron a tenispályán vagy az uszodában, télen a korcsolyapályán mindig együtt lehetett látni diákjaival. Ez is növelte népszerűségét. Edzettségére jellemző, hogy az 1929. évi szigorú tél 20—29 fokos hidege sem tartotta vissza a korcsolyázástól. Főkedvűen beszélt el meglepődését, amikor a szombathelyi jégpálya kapuján ez a kiírás fogadta: „A jégpálya a hideg miatt zárva.”

Életének vezető elve az emberszeretet volt. Ez hangolta lelkét derűs közvetlenségre bárkivel, és főként gyermekekkel szemben ez ösztönözte cselekvésre. Segítő készsége az anyagiaknál is tovább megy. Ha tanítványaiban tehetséget, komoly érdeklődést lát, készségesen irányítja, szakmunkákkal látja el őket. És ... de sok műkedvelő és hivatásos történészünk beszélhetne

arról, hogy kérdésükre mennyit kutatott levéltárakban, könyvtárakban, mennyi adatot szolgáltatott munkáikhoz merőben önzetlenül, barátságból, ... halála napjáig.

Őszinte szavú, jó és igaz ember volt. Modora közvetlen, szerény. Társalgása ötletes, szellemes. Beszéde gyors. A nagyműveltségű és az egyszerű emberek között egyaránt megtalálta a kellő társalgási módot, modort és a témákat. Mindenütt kedvelték. Jól tarokkozott és bridzsezett; szívesen, de csak mértékkel kártyázott, mint ahogy mindenben mértéktartó volt. Csak egyben nem ismert határt: emberszeretetében. Még a mindennapi üzleti bevásárlásai alkalmával is mindig volt egy-két kedves, finoman elmés, kedélyes szava az elárusítókhoz. Hogy felvillanyozta ezeket az egésznapos munkában, szaladgálásban elfáradt embereket! Örültek, ha látták!

Nehéz elhinnünk, hogy kedves személyével nem találkozunk többé. Eltávozása nagy vesztesége a magyar tudománynak. Különösen fájdalmas vesztesége a numizmatikának, Szombathelynek és Vas megyének, melynek történetén annyit dolgozott, és összefoglaló munkája megírásához éppen, hogy hozzákezdett. És végül veszteség mindazok számára, akik feledhetetlen egyéniségét ismerték és szerették.

Budapesten, a rákoskeresztúri köztemetőben helyezték örök nyugalomra.

Horváth Tibor Antal érem- és pénztörténeti vonatkozású munkái²

1. Az Érem (1848-as vasi szavazóbárcák) VSz II. évf., 407 l. (1933)
2. A szombathelyi ötvösség története — VSz VII. évf. — 13 és 134—143 l. (1938)
3. Vas megyei szavazóbárca — VSz VII. évf. 116. l. (1938)
4. Szombathelyi ötvösök — VSz VIII. évf. 42—50 és 144—153 l. (1939)
5. Adatok a szombathelyi ötvösség történetéhez — VSz IX. évf. 138—139 l. (1940)
6. Adatok a XVI. századi magyar pénztörténethez. NK 50—51 évf. (1951—1952) 60—64 l.
7. Régi magyar pénznevek. NK. 52—53. évf. 13—21. (1953—1954.)
8. Kamaragrófok a középkorban. (*Huszár Lajossal együtt*) NK. 54—55. évf. 21—33 l. (1955—1956.)
9. Pénztörténeti forrásadatok a XVII. század második feléből. NK 54—55. évf. 40—45 l. (1955—1956.)
10. Batka, kacsinka, teruntius. NK 56—57 évf. 48—50 l. (1957—1958.)
11. Fugger Mária emlékérméinek mestere. NK 56—57 évf. 53—55. l. (1957—1958.)
12. A magyar aranyforint értékváltozásai 1490—1700 között. NK 58—59 évf. 33—50 l. (1959—1960.)
13. Adalék a tízes aranyak forgalmához. NK 60—61. évf. 53—59. l. (1961—1962.)
14. Tervezet az erdélyi pénzforgalom szabályozására (1736) NK 60—61 évf. 69—72 l. (1961—1962.)
15. Székesfehérvári bárcák a XVIII. században. NK 60—61 évf. 85—88 l. (1961—1962.)
16. A tallér értékváltozása Magyarországon 1542—1700 között. NK 62—63 évf. 25—50 l. (1963—1964.)
17. A munkácsi pénzverde bérleti szerződése (1624) NK 62—63 évf. 89—90 l. (1963—1964.)

Dr. Bendefy László

² Rövidítések: VSz = Vasi (Dunántúli) Szemle
NK = Numizmatikai Közlöny

ÉREMLELETEK

melyek a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában kerültek feldolgozásra

Berhida. XVII. századi ezüstpénzek, utolsó előforduló évszám 1697. Összesen 105 db. *Magyarország.* I. Lipót 15 kr. C—C 1675, K—B 1662, 1676, 1678, 1680, 1681, 1688, 1690 (5), 1694, 1695 (2), 1696. 6 kr. C—C 1676 (2), K—B 1667, 1669 (2), 1670 (5), 1671 (5), 1672 (5), 1673, 1674 (2). *Alsó-Ausztria.* I. Lipót 15 kr. C—A 1663, 1664 (2) j. n. 1696. 6 kr. csillag 1674 (3), 1677, 1678, MM 1679 (3), 1682 (2), 1685 (2), 1686, 1688, 1689, 1690 (3), 1691, 1692. *Steierország.* I. Lipót 15 kr. I—A 1694, 6 kr. IAN 1672, 1682, 1684, 1686, 1690, S—H 1665, 3 kr. I—A 1697 (2), j. n. 1693, *Szilézia.* I. Lipót 15 kr. G—H 1662, 1663, 1664, MMW 1694 (3), 6 kr. SHS 1674, 1677. *Karinthia.* I. Lipót 15 kr. j. n. 1664, 1693. *Tirol.* I. Lipót 3 kr. j. n. 1671. *Csehország.* I. Lipót 15 kr. M—V 1693. *Olmütz* Károly 15 kr. két farkasfog 1691, 1694 (2), SAS 1694, 6 kr. két farkasfog 1674, SAS 1683. *Liegnitz—Brieg* Christian 15 kr. 1663, 6 kr. 1665, IV. Lajos 15 kr. 1662, *Württemberg—Oels* Sylvius Fridr. 6 kr. S—P 1674 (2), *Breslau* Fridericus 6 kr. LPH 1679, *Franciscus* Ludov. 6 kr. LPH 1693, *Brandenburg* Johannes Fridr. 1/6 t. jn. 1678, *Rostock* város 1/3 tallér j. n. 1677, *Lengyelország* János Casimir hatos garas TLB 1661. *Törökország* bizonytalan.

G. I.

Mátraszöllös (Nógrád m.) 573 db. XVI. sz.-i főként magyar és lengyel aprópénz. Utolsó előforduló évszám: 1624. *Magyar denárok.* I. Ferdinánd K—B 1528, 1532, 1548, 1551 (2), 1557, 1559, 1561, 1562, 1564 (2), Miksa 1568, 1572, 1577, 1578 (2), Rudolf 1579, 1580, 1581 (2), 1586, 1589, 1591, 1593 (2), 1600 (2), 1602. II. Mátyás 1610, 1611 (4), 1612 (9), 1613 (5), 1614 (4), 1615 (9), 1616 (10), 1617 (8), 1618 (20), 1619 (30), 1620 (21), II. Ferdinánd 1621 (3), 1622 (48), 1623 (75), 1624 (79), bizonytalan töredék (3), egykorú hamisítvány (6), *Erdély* Báthori Gábor dutka K—S 1610, Bethlen Gábor denár K—B 1620 (13), 1621 (40), 1622, *Csehország* II. Rudolf weisspiennig 1583, 1591, *Lengyelország* félgaras Ulászló (XV. sz.), IV. Kázmér (2), János Albert (7), Sándor (11), I. Zsigmond é. n., 1507 (2), 1508, 1509, 1510 (3), 1511, egyéb lengyel pénz: Báthori István dutka 1582, III. Zsigmond VI-os g. 1596 (5), 1599, dutka (különböző jegyekkel) 1590 (2), 1592 (3), 1593 (5), 1599 (3), 1595 (8), 1596 (7), 1597 (16), 1598 (11), 1599 (11), 1600 (6), 1601 (7), 1606 (2), *Riga* III. Zsigmond dutka 1593, 1594, 1595 (2), 1596 (4), 1598 (2), 1599 (2), 1600, *Litvánia* Báthori István dutka 1580, 1582, 1585, III. Zsigmond dutka 1592, 1593 (2), 1594 (2), 1598, hamis, *Elbing* I. Zsigmond garas 1534, *Danzig* I. Zsigmond garas 1533, 1534, *Porosz terület* I. Zsigmond garas 1529, 1532, 1533, 1534, *Schweidnitz* II. Lajos félgaras 1526, 1527 (2), *Porosz hercegség* Albert garas 1530, 1542.

H.

Endrefalva (Nógrád m.) 850 db. XVI. sz.-i magyar és török aprópénz. Utolsó évszám: 1545. *Magyar denárok* II. Lajos CNH. II. 306A K—B 1525, K—B 1526, I. Ferdinánd K—B 1528 (3), 1531 (3), 1532, 1533 (2), 1534 (9), 1535 (8), 1536 (9), 1537 (9), 1538 (24), 1539 (16), 1540 (18), 1541 (41), 1542 (47), 1543 (138), 1544 (106), 1545 (382), *Török akcsák* Bajazid (1481) Konstantinápoly, bizonytalan verde (2), I. Szelim (1512) Konstantinápoly, Novar (2), bizonytalan, I. Szulejmán (1520) Konstantinápoly (3), Novaberda, Novar (2), bizonytalan (4), é. n. (7), bizonytalan szultán (8).

H.

Drégelypalánk (Nógrád m.), 52 db. XV. századi magyar denár. Utolsó évszám: 1564. *Magyar denárok:* II. Lajos K—A 1521, K—B 1525, I. Ferdinánd K—B 1529, 1536 (2), 1538 (3), 1540, 1541, 1542, 1543 (2), 1546 (4), 1547 (2), 1548 (2), 1549 (2), 1550 (4), 1551 (2), 1552 (4), 1553 (2), 1555, 1557 (2), 1558, 1559, 1560 (5), 1561 (3), 1562, 1563, 1564, törött.

H.

Kunfehértó (Bács—Kiskun megye), 3273 db. magyar denár. Utolsó évszám: 1510. *Magyar denárok:* I. Mátyás CNH. II. 219 n—C, CNH. II. 232 K—P (2), K— P (620), K— P (19), CNH. II. 233A n—C (4), N— P (3), n—2 kalapács (12), n—2 kigyó (13), n—pajzsban 3 kagyló, CNH. II. 234 K—A (12), K—P (42), K—G (20), K—E (12), K— P (6), CNH. II. 235 B—S (13), B—patkón kereszt (16), C—liliom (11), h—T (7), K—V (35), K—címer (92), K—címer felett K (24), K— P (36), n—n, n—2 kalapács (120), n—patkón kereszt (4), S—?, CNH. II. 237 S—W, CNH. II. 238 S—W (25), CNH. II. 239A K—P (145), K— P (117), K— P (342), K— P (21), egylapú, bizonytalan (7), II. Ulászló CNH. II. 272A K—h (133), K—H (10), K—D (hamis), CNH. II. 272B K—h (364), K—H (103), K— (3), n—A (2), CNH. II. 272C K—h (21), K—H (21), CNH. II. 272 típus egylapú verete, CNH. II. 274 K—h (3), CNH. II. 276 K— M (18), K— S (102), K— P (33), K— AF (40), CNH. II. 277 j. n. 1503, 1504, 1505, K—h 1504 (3), K—H 1503 (14), 1504

(127), 1505 (153), 1506 (74), 1507 (45), 1508 (32), csonka, M—M/1508, CNH. II. 278A K—G 1508 (10), 1509 (50), 1510 (100), 1511 (15), *Aquileia* II. Antonio (1402—1411) denár CNI. 6. III. 26., II. Lodovico (1412—1423) denár CNI. 6. III. 28., *Havasalföld* I. Mircea (1383—1415) ezüstpénz.

H

Solt (Pest m.) egy arany és 352 db. XVII—XVIII. sz.-i ezüstpénz. Utolsó évszám: 1761. Mária Terézia dukát K—B 1756. Ezüstpénzek: *Magyarország* I. Lipót 15 kr. K—B 1662, 1664 (2), 1665, 1674 (2), 1675 (3), 1676 (3), 1677 (4), 1678 (3), 1679 (2), 1680 (5), 1681 (2), 1682 (2), 1686 (2), 1687 (4), 1688 (3), 1689 (6), 1690 (2), 1691 (2), 1692, 1693, 1694 (4), 1695, 1696 (5), bizonytalan (3), N—B/L—M 1674 (2), N—B/P—O 1687, 1696, bástya—CG 1674 (3), C—H/C—HS 1696, C—H 1696 (3), 6 kr. K—B 1670, 1671, 1672, 1682, bástya—CG 1676, Mária Terézia 17 kr K—B 1751, 1752 (2), 1754 (7), 1756, 1757, 1759 (2), 1760 (5), 1761 (3), N—B 1754, 15 kr K—B 1743, 1744 (2), 1747 (5), 1748 (6), 1749 (2), 1750 (3), N—B 1745, Loth. Ferenc 17 kr K—B 1751 (4), 1752 (3), 1754, 1755, 1756 (3), 1757, 1758 (5), 1759 (2), 1760 (2), 1761 (4), N—B 1754, 15 kr K—B 1747 (3), 1748 (7), 1749 (8), 1750 (9), 1755, C—A 1748, *Ausztria* I. Lipót 15 kr j. n. 1659 (2), C 1660, 1661 (3), 1662 (8), 1663 (3), 1664 (7), * 1647, 1675 (2), MM 1684 (2), 1685, j. n. 1695 (3), 1696 (3), 6 kr MM 1679 (2), M. Terézia 15 kr j. n. 1747, 1748, Loth. Ferenc 17 kr W—I 1751, 15 kr W—I 1747 (3), *Neuburg a/Inn* I. Lipót 15 kr < 1664 (3), *Stájerország* I. Lipót 15 kr SH 1665, IAN 1678, j. n. 1694, I—A 1695, 1696 (2), 6 kr IGW (1670 (2), IAN 1672, 1673, M. Terézia 6 kr j. n. 1747, Loth. Ferenc 17 kr G—R 1751, 15 kr G—R 1748, *Karinthia* I. Lipót 15 kr j. n. 1663, 1693 (3), 1694, 1695, 6 kr 1673 (3), *Tirol* I. Lipót 15 kr 1694 (3), 1 kr é. n., I. József 6 kr 1711, VI. Károly 6 kr 1713 (2), 1714 (2), M. Terézia 15 kr j. n. 1749, Loth. Ferenc 17 kr H—A 1753, *Csehország* I. Lipót 15 kr Kutenberg 1660, Prága 1664, VI. Károly 15 kr j. n. 1737, 1738 (9), Loth. Ferenc 15 kr P—R 1748, *Szilézia* I. Lipót 15 kr G—H 1661, 1662 (9), 1663 (5), 1664 (2), S—HS 1664 (2), SHS 1675, MMW 1693 (3), 1694 (3), 6 kr S—H 1665, SHS 1673, 1676, 3 kr C—B 1699, I. József 6 kr C—B 1708, VI. Károly 15 kr j. n. 1736, *Hohenlohe veret* Mainz I. Lipót 15 kr XX IVB—W 1685 (3), Würzburg I. Lipót 15 kr a 1685, *Bajor veret* VI. Károly 3 kr * 1713, *Olmütz* Carol 15 kr 1675, 1692 (2), 1694 (3), 6 kr 1709, *Salzburg* Max Gandolf 15 kr 1684, 1686 (2), Johann Ernest 15 kr 1687, 1689, *Breslau* Franz Ludwig 15 kr 1693 (3), *Württemberg—Öls* Sylvius Friedrich 15 kr S—P 1676, I. I—T 1694, 6 kr S—P 1674, *Liegnitz—Brieg* Ludwig 15 kr E—W 1660, j. n. 1662 (2), 1663, Georg 1663 (4), 1664 (2), Christian 15 kr 1662 (3), 1663 (3), 1664 (10), Louise 6 kr C—B 1673.

H.

Szirák (Nógrád m.) 15 db. XVI. sz.-i denár utolsó évszám: 1540. *Magyarország* I. Ferdinánd denár K—B 1535, 1536, 1537 (3), 1538 (5), 1539 (2), 1540 (3).

H.

Nagybörzsöny (Nógrád m.) 35 db XVII. sz.-i ezüstpénz. Utolsó évszám: 1709. *Magyarország* II. Ferdinánd denár K—B 1655, I. Lipót 6 kr bástya—CG 1675, K—B 1671, 1682, poltura 1675, denár K—B 1675, 1683, 1688, 1689, 1693, 1694, duarius K—B 1699 (2), 1700 (2), 1702 (2), 1703 (2), 1703 (hibás év), I. József féltallér K—B 1709 (2), 3 kr C—HS 1706, poltura 1709 (4), *Alsó-Ausztria* I. Lipót 6 kr A 1665, MM 1683, 1 kr 1702, *Tirol* Sigismund Franz 15 kr 1664, *Szilézia* I. Lipót 15 kr MMW 1664, 6 kr SHS 1689, *Olmütz* Carol 15 kr 1694, *Pfalz* Max Emanuel tallér 1694.

H.

Zamárdi (Somogy m.) 121 db. XIV. sz.-i magyar denár. I. Lajos CNH. II. 94B —*, Mária CNH. II. 114 j. n. (10), lilium—lilium (48), lilium— (6), —lilium (3), rozetta—rozetta/rozetta, rozetta—rozetta (2), lent rozetta, bizonytalan, CNH. II. 116 j. n., A (16), CM (7), h (6), I (4), K (5), M (3), lilium (6), bizonytalan.

H.

Buzsák (Somogy m.) 452 db XVII. sz.-i ezüstpénz. Utolsó évszám: 1696. *Magyarország* I. Lipót 15 kr bástya—CG 1674 (2), 1675 (5), C—H 1676 (9), K—B 1662, 1663 (4), 1664 (2), 1665 (4), 1667, 1674 (5), 1675 (4), 1676 (7), 1677 (8), 1678 (6), 1679 (4), 1680 (8), 1681 (12), 1682 (2), 1683 (4), 1684 (4), 1685 (2), 1686 (4), 1687 (3), 1688 (9), 1689 (9), 1690 (20), 1691 (8), 1692 (2), 1693 (3), 1694 (10), 1695 (3), 1696 (7), N—B 1679, 1682, N—B/P—O 1688, 1696 (2), *Alsó-Ausztria* I. Lipót 15 kr j. n. 1659, 1660 (2), C 1660, 1661 (5), 1662 (17), 1663 (7), 1664 (28), * 1674 (2), 1675 (3), MM 1684 (2), 1685, j. n. 1693 (2), 1694, 1695, 1696 (16), *Neuburg a/Inn* I. Lipót 15 kr Δ 1664 (3), *Stájerország* I. Lipót 15 kr j. n. 1661, 1663, S—H 1665, IA—N 1675, I—A—N 1680, I—A 1695 (2), *Karinthia* I. Lipót 15 kr j. n. 1664 (2), 1675 (2), 1693, 1694 (3), 1695, *Tirol* Sigismund Franz 15 kr 1664, I. Lipót 15 kr 1688, *Csehország* I. Lipót 15 kr horgony 1664 (5), C két kalapács K 1694, MV 1694 (3), PM 1694 (4), GE 1694, *Szilézia* I. Lipót 15 kr G—H 1659, 1661 (4), 1662, 1663 (6), FBL 1664, S—HS 1664 (2), SHS 1675 (3), C—B 1677, MMW 1694 (12), C—B 1694 (2), VB—W 1685 (2), α 1685 (3), *Olmütz* Carol 15 kr Δ Δ 1692, 1693, SAS 1694 (2), *Breslau* Franz Ludwig 15 kr ‡ 1693, 1694, *Liegnitz—Brieg* Ludwig E—W 1661, Christian j. n. 1663 (3), 1664 (10), Georg 1662, 1663 (3), 1664, Georg Wilhelm 15 kr C—B 1675, *Württemberg—Öls* Sylvius Friedrich 15 kr S—P 1675 (2), *Anhalt—Zerbst* Karl Wilhelm 2/3 tallér C—P 1678 (9), 1679 (5), *Holstein—Plön* Johann Adolf 2/3 tallér 1690 (2), *Holstein—Gottorp* Christian Albrecht 2/3 tallér C—R 1683, * 1683, *Lübeck* August Friedrich 2/3 tallér 1678 (3), *Mecklenburg—Schwerin* Christian Ludwig 2/3 tallér 1688, *Mecklenburg—Güstrow* Gustav Adolf 2/3 tallér 1688 (2), 24 mariengroschen 1689, *Öttingen* Albrecht Ernest gulden 1674, *Pfalz—Neuburg* Philipp Wilhelm gulden 1674, *Sachsen—Weimar* I. Johann Ernest 2/3 tallér 1677 (4), 1678, *Sachsen—Eisenach* II. Johann Georg gulden 1690 (2), 1691, *Sachsen—Gotha* I. Friedrich 2/3 tallér 1678, 1679 (2), *Sachsen—Meiningen* III. Bernhard 2/3 tallér 1689, 1690 (2), 1691 (8), *Sachsen—Lauenburg* Julius Franz 2/3 tallér 1678 (2), *Schwarz-*

burg—Sondershausen Christian Wilhelm 2/3 tallér 1675 (2), 1676 (4), 1678, Sayn—Hohnstein Gustav 2/3 tallér IZ/W—2 kalapács 1674, j. n. 1676 (11), 1678 (2), gulden 1676, 16 gute groschen 1676, 1677.

H.

Nagykúta (Pest m.) I. éremlelet: 41 db. XVI. sz.-i magyar denár utolsó évszám 1546. Magyar denárok. II. Lajos CNH. II. 306A B—A 1526, János CNH. II. 335. C—G 1538, I. Ferdinánd K—B 1535 (2), 1536, 1537, 1538, 1539 (3), 1540 (2), 1542, 1543 (4), 1544, 1545 (4), 1546 (7), 1547 (8), 1548 (4).

II. éremlelet: 5033 db. XV—XVI. sz.-i denár, utolsó év 1527. Magyar denárok. I. Mátyás CNH. I. 232. K—¢ (22), K—P (8), K—^P (683), CNH. I. 233A n—A, n—C (6), n—^P_V (2), n—2 kalapács (10), n—2 kígyó (7), n—? (4), elmosódott, CNH. I. 234. K—A (36), K—G (30), K—^P_V (3), K—P (52), K—V (33), CNH. II. 235A B—S (16), B—patkón kereszt (8), C—liliom (15), K—? (3), K—címer felett K (42), K—címer (74), K—† (31), n—n (3), n—patkón kereszt (3), n—2 kalapács (114), S—B, n—B (hamis?), elmosódott (7), CNH. II. 237. S—W (2), CNH. II. 238. S—, S—W (17), CNH. II. 239A K—P (158), K—^P_V (17), K—^P (113), K—^V_A (331), K—? (9), —^V_A (3), kopott (4), elvert (5), II. Ulászló CNH. II. 272A K—h (94),

CNH. II. 272B K—h (373), K— (4), K—H (88), n—A (2), CNH. II. 272C K—G, K—h (28) K—H (15), elmosódott jegy, CNH. II. 273. K—¢ (9), CNH. II. 274. K—h (8), CNH. II. 275. K—H, CNH. II. 276.

K—¢ (35), K—h (6), K—^M_{AF} (17), K—^M_{AF} (53), K—^S_E (80), K—? (3), CNH. II. 277. K—h 1504.,

K—H 1503 (15), 1504 (93), 1505 (111), 1506 (114), 1507 (103), 1508 (55), 1510 (2), 1511 (2), 151 (hibás évszám 19 db), bizonytalan évszám (18), körülvágott, j. n. 1503, CNH. II. 278A K—G/ 1508 (19), 1509 (106), 1510 (137), 1511 (122), 1512 (130), 1513 (131), 1514 (101), 1515 (129), 1516 (136), évszám bizonytalan (4), CNH. II. 281. obulus K—h, II. Lajos CNH. II. 306A A—V 1526 (4), B—A 1526 (3), C—liliom 1526 (6), K—A 1520 (151), 1521 (28), 1526 (14), K—B 1525, 1526 (31), K—G 1516 (92), 1517 (177), 1518 (137), 1519 (134), 1520 (13), bizonytalan évszám (3), L—K 1527 (3), L—V 1526 (2), N—A 152?, CNH. II. 308A L—K 1522, elmosódott jegy 1521, CNH. II. 314A obulus K—G, János CNH. II. 331A K—T 1527, töredék (3).

III. éremlelet: 832 db. XVI. sz.-i ezüstpénz, utolsó évszám: 1548. Magyar denárok és obulusok. I. Lajos CNH. II. 95A, I. Mátyás CNH. II. 219 B—S, CNH. II. 232 K—¢ (3), K—^P (44), CNH. II. 233A n—2 kígyó (2), CNH. II. 234 K—A (9), K—G (3), K—P (12), K—^P_V (3), K—? (2), —V, CNH. II. 235A C—liliom (2), K—címer (21), K—címer felett K (2), K—† (5), n—2 kalapács (29), —2 kalapács, CNH. II. 238 S—W (2), CNH. II. 239A K— (6), K—P (20), K—^P_V (3), K—^P (12), K—^V_A (66), elvert (6), töredék (3), CNH. II. 242 K—¢ K—^P CNH. II. 244 K—^V_A K—, II. Ulászló CNH. II. 272A K—h (13), K—H (2), CNH. II. 272B K—, K—h (21), K—H, CNH. II. 272C K—h (2), K—G (2), K—H (2), CNH. II. 274 K—H, CNH. II. 276 K—¢ (3), K—^M_{AF} (12), K—^S_E (10), CNH. II. 277 K—h 1504 (3), 1506 (7), 1507, 1508, 1511,

1515, CNH. II. 278A K—G, 1509, 1510, 1515, 1516, 150 (hibás évsz.), elvert és töredékes (2), CNH. II. 281 K—h, CNH. II. 284 K—¢, töredékes K—, II. Lajos CNH. II. 306A B—A 1518, C—liliom 1527 (2), K—A 1520 (4), 1526 (2), K—B 1525 (6), 1526, K—1525 (5), 1526 (2), K—G 1518, 1519, 1520, 1525, bizonytalan évszám (3), L—K 1527 (8), CNH. II. 308A L—K 1522, L—B 1522, 1523, CNH. II. 314A K—G (18), K—A, K—H, K— (2), János CNH. II. 331A C—M 1527 (2), K—T 1527 (14), CNH. II. 335 C—G 1538, I. Ferdinánd C—liliom 1528, 1529, K—B 1527, 1528 (4), 1529 (2), 1530 (2), 1531, 1532 (3), 1533, 1534, 1535 (6), 1536 (8), 1537 (9), 1538 (3), 1539 (9), 153?, 1540 (9), 1541 (10), 1542 (3), 1543 (17), 1544 (16), 1545 (40), 1546 (75), 1547 (67), 1548 (54), 154? (2), töredékes (2), Ausztria I. Ferdinánd (1521—1564) tallér é. n. Lengyelország Ulászló (1386—1434) krakkói ternarius Gumowski 414., Tirol Sigismund (1439—1496) sechser, Csehország II. Ulászló (1471—1516) weisspfennig (2), Königstein VIII. Eberhard garas 1516 A, Aquileia Giovanni di Moravia (1387—1394) denár CNI. III. 21, Antonio II. Panciera (1402—1411) denár CNI. III. 26 (17), Lodovico di Teck (1412—1437) denár CNI. III. 28. (23).

B. Szatmári Sarolta

IRODALOM

Pierre Bastien: *Le monnayage de Magnence*. (350–353) 1964. 236 l., 8 ábra, 18 tábla

Bastien tanulmánya jóval teljesebb képet nyújt a magnentiusi pénzverésről, mint Laffranchi korábbi munkája. Ez abból is adódik, hogy a szerző vizsgálatát számos magán- és közgyűjteményre kiterjesztette, leleteket dolgozott fel, így összesen mintegy 1850 db érmet nézett át.

A munka nyolc fejezetben tárgyalja ezt a korszakot. Az egykorú és későbbi forrásanyag felhasználásával alapos ismertetést kapunk Magnentius uralkodása alatti eseményekről. Részletesen tárgyalja a pénzverde működését és a verdejegyek alapján azok kronológiáját. Bőven fejtegeti a császár titulaturáinak és portré ábrázolásainak problémáját és kronológiáját. A hátlapú típusok kibocsátásának időrendjét hét fázisban adja. Külön fejezeteket szentel a magnentiusi pénzverés technikájának és metrológiájának, továbbá az egykorú hamisítványoknak, az összefüggő és a szórvány leleteknek. A munkához kapcsolódó katalógus rész mintegy 500 érem leírását és képét adja.

E korszak pénzverésének jó szervezésére utalnak, hogy szépek az éremképek, kevés a selejt, a hybrid és az incusus veret.

Biróné Sey Katalin

Günther Probst: *Arabisches und ungarisches Silber für Regensburg*. Ostdeutsche Wissenschaft. Jahrbuch des Ostdeutschen Kulturrates. XI. 1964. különl. München 209–263.

A tanulmány címe jóval kevesebbet árul el, mint amennyit a tartalma nyújt. A regensburgi pénzverde korai állapotának ismertetése után terjedelmes képet rajzol a legújabb kutatások figyelembevételével az észak-európai nagy nemzetközi pénzforgalom 10. századi helyzetéről, különös tekintettel az arab dirhemekre, melyeknek a pénzforgalomban elfoglalt szerepére és útjára nézve. Ugyanis velük kapcsolatban arra a következtetésre jut, hogy az egykorú regensburgi pénzverde részére az arab dirhemek szolgáltatták a nyersanyagot, helyesebben azért lendült fel oly jelentős mértékben a regensburgi pénzverde, mert a rabszolgakereskedést lebonyolító zsidó kereskedők látták el főként arab dirhemekből álló nyersanyaggal. Közismert tény, hogy a 10. század végén különböző okokból megszűnt az arab pénzek áramlása és ennek az egész kérdés-komplexumnak beható tárgyalása után arra a megállapításra jut, hogy ezután a 11. században, sőt tovább is a középkor folyamán a magyarországi ezüst lépett a dirhemek helyére, illetve innen jutott a regensburgi pénzverde megfelelő nyersanyaghoz. Ismerteti az első magyar pénzek szerepét az észak-európai pénzforgalomban, különös tekintettel a lengyelországi szereplésre és minthogy ilyen korai magyar pénzek bajorországi leletekben nem fordulnak elő, arra a következtetésre jut, hogy veretlen fém formájában jutott a magyar ezüst Regensburgba, mégpedig Bécs közvetítésével. Bécs közvetítő szerepe az egész középkorban fennállott, s ezt csak erősítette az 1221-iki árumegállító jog. A széles alapon kidolgozott tanulmány világos okfejtéssel levezetett végső következtetései fontos adalékot nyújtanak a 11. századi magyar gazdasági élet-nyugati kapcsolatainak a megvilágításához.

H. L.

Michael Dolley: *Viking coins of the Danelow and Dublin*. London. 1965. 32 oldal, XVI tábla.

Dolley könyve sokkal többet ad, mint amit címe sejtet. A pénztörténetet kiváló történeti érzékkel befoglalja az általános történetbe, mint ahogyan ez valóban elválaszthatatlan. Bár minden fejezetben összefonódik a pénztörténet a kor történeti eseményeivel, bevezetesként ismerteti a szerző a kétirányú viking hódítást, amennyire a dán, ill. norvég pénzverés megértéséhez szükséges. Ugyanis a norvégek északi, északnyugati, valamint a dánok keleti és déli hódítása, ill. területi elkülönülése a pénzverésben is tükröződik, főként az éremleletekben. Az éremleletek azonban a kormeghatározás szempontjából is fontosak, első sorban az Anglián kívül — Skandinávia, Róma — előforduló leletekben.

A vikingek 880 előtt valószínűleg nem vertek pénzt. A kezdeti pénzverésben jelentős szerepet játszott az „Öt Kerület” („Five Boroughs”): Lincoln, Stamford, Nottingham, Derby, Leicester. Legelősebben ott nyilvánult meg, ahol legközvetlenebbül érvényesülhetett az angol hatás.

Az angol–dán pénzverés Guthrummal kezdődött. Feltűnő, hogy a pénzen feltüntetett monetarius neve Anglián kívüli területre utal. Jellegzetes a Szt. Eadmund típusú pénz, amely megkülönböztetendő az egykorú angol pénzekről. Fontos láncszem a viking pénzverésben a northumbriai dán penni- és félpenni-verés, amely Alfréd 890 körüli canterbury-i pénzverését utánozta. York kezdeti viking típusú pénzei Cnut és Siefred nevéhez fűződik. Yorknál figyelhető meg az a gazdasági krízis, amelyet a pénz súly- és nagyságcsökkenése mutat.

A X. század elején Regnald vezetése alatt dublini hadsereg ostromolta Yorkot. A zavaros időknek a yorki viking uralom megszűntével vetett véget. A pénzverés itt is pontosan tükrözi a politikai változást, zavarokat, a viking királyok váltakozó szerencséjét.

A dublini ír–norvég pénzverés a 990-as években kezdődött, s mélyen benyúlt a XII. századba, s virágkora a XI. század elejére tehető, utána krízis következett. Utolsó termékeinek a fél-brakteáták tekinthetők.

A szerző minden fejezetben a politikai, gazdaságpolitikai események említése után ismerteti a korszakhoz tartozó pénzverést, pénztípusokat, s a tizenhat kitűnő táblán szemléletesen mutatja be.

Dolley tanulmánya a viking pénzverésnek kiváló összefoglalása, úgy érezzük azonban, hogy lelet-terképet feltétlenül készíteni kellett volna. Ennek hiánya annál feltűnőbb, mert Dolley más munkáiban¹ ezt nem hagyja el, a tanulmány értékét azonban nem befolyásolja, csupán szemléletesebb lett volna.

Gedai István

Michael Dolley: Anglo—Saxon pennies. London. 1964. 32 oldal, XVI tábla.

Az angolszász pénzverés tisztázása Anglia pénztörténetének egyik legnehezebb feladata. Ebből a korból kevés az írott forrás és fokozottabb figyelemmel kell fordulni a kisebb numizmatikai jelenségek felé. E korszak legkiválóbb kutatója e könyv szerzője, Michael Dolley.

Mielőtt a penny részletes történetét tárgyalná, rövid bevezetésben említi, hogy a penny már Wessexi Ine király (688—725) törvényeiben szerepel, ezeket azonban sceat-nak nevezi a szakirodalom. A nemzeti gyűjtemény és forrásai alatt tér ki a szerző az éremleletek, mint történeti források, fontosságára. Az angliai éremleletek többsége 900 előttre keltezhető, s elrejtésük dán, norvég, normann támadást jelez. Kiváló történeti érzékkel veti össze a II. Aethelraed alatti nagy dán támadás idejéből való kevés angliai éremleletet, az ugyanebből a korból származó tömeges skandináviai és baltikumi pennyleletekkel. Meggyőző az olaszországi angol éremleletekre adott feltevése, amennyiben azok a pápának küldött adóból származhatnak. Külön fejezetben hangsúlyozza az angolszász pennyk fontosságát a történészek, régészek, nyelvészek, művészettörténészek részére.

A penny történetét három részben tárgyalja a szerző. Az első pennyt Kentben, valószínűen Canterburyben verték, a VIII. század harmadik negyedének végén. Az első korszak Alfréd (871—899) alatti válsággal zárul, a második pedig az angolszász pénzverésben fordulóponthoz vezető Eadgar király (959—975) reformjával, aki az előző kibocsátásokat demonetizálta és új, állandó típust vezetett be. Az angolszász pénzverésnek a normann hódítás vetett véget.

Ennek a három évszázadnak a pénztörténetét, amit az ország széttagoltsága és külföldi támadások bonyolítottak, Dolley kiválóan fogta össze. A pénztörténet részletes tárgyalása mellett azonban rendkívül szükséges volna, ha az angolszász éremleleteket — mind Anglián belül, mind Anglián kívül — összegyűjtené, éppen az említett történeti forrásként való alkalmazás elősegítése érdekében. Minden bizonnyal több korábbi meghatározást módosítani kellene, s a leletösszetétel pontos ismerete — első sorban Anglián kívül — igen komoly segítséget adna az e korrall foglalkozó kutatóknak.

Gedai István

Jaroslav Pošvár: Nagymorvaországi vasrögök, mint fizetési eszközök. (Num. Listy 1963.)

A szerző feltételezi, hogy a volt Nagymorvaország területén lelt baltaszerű lyukasított vasrögök fizetési eszközként szolgáltak. Táblázatba foglalja a leletek súlyait és ókori, valamint skandináv analógiák alapján súlyrendszert igyekszik ezek alapján megállapítani. Fejtegetéseiben azonban még sok kérdés tisztázatlan.

Pohl Artur

Jaroslav Pošvár: Megjegyzések a 15. századi morvaországi városi pénzveréshez. (Num. Sborník VII, 1962.) I tábl.

A négy morva város (Brno, Znojmo, Jihlava, Olomouc) a huszita háborúk következtében előállott gazdasági anarchia idején, részben még Zsigmondtól nyerte aprópénzverési jogát. Eleinte szögletes, majd kerek egylapú filléreket vertek, a morva sas képével. Brnűnben Albert király, mint morva őgróf, a városal közösen verette a kockás sasos egylapú filléreket. Ugyanígyeneket vertek Olmützben is, melyek ezáltal aig különböztethetők meg a brnűniektől. Znaim fillerein a sas mellén Z betűs, az iglavi filléren I betűs kis címer látható. Míg az iglavi fillérek korrendjét Nobejlová-Prátová dolgozta fel, a znaimi fillérek korrendjét a szerző mutatja be a mellékelt táblázaton s leletkimutatást is ad. A jól áttekinthető kis munka nálunk is érdeklődést kelthet, mivel a közös uralkodók révén ezek a fillérek nálunk is forgalomban voltak, leleteinkben is előfordulnak.

Pohl Artur

Stelian Metzulescu: Un document numismatic. Glasul Bisericii Bucuresti 1963. 560—561.

Szerző egy korábbi tanulmányában, melyet közlönyünk megelőző évfolyamában ismertettünk, címerekkel kapcsolatban fejtette ki az elméletét, melyet most numizmatikai anyaggal is alátámasztani kíván. Ti. hogy a középkorban a négerfej a török ellen küzdő nyugati egyházi és világi hatalmak közös szimbóluma lett volna. Anélkül, hogy ezzel az elmélettel kapcsolatban bármilyen álláspontot is elfoglalnánk, csupán azon megállapításaihoz kívánunk röviden reflektálni, melyeket a szerző a magyar pénzekkel kapcsolatban tesz. Megismétli ugyanis azt a felfogását, hogy az I. Lajos pénzein előforduló négerfej ennek a szimbólumnak a látható jele. Erre vonatkozó véleményünket már a korábbi ismertetésben kifejtettük, most még csak néhány kiegészítést kívánunk tenni ehhez. Nagy Lajos pénzei közül kis négerfej jegyet találunk az aranypénzekben, a garasokon és a CNH. II. 94—96. ún. „szentlászlos” denárokon. Egész éremképet kitöltő szerezcsenfej jelenik meg a CNH. II. 89—93. ún. „szerezcsenfejes” denárokon. A kis négerfej ábrát nézve azt találjuk, hogy ez a legtöbb esetben pontosan ugyanazon a helyen van elhelyezve, ahol más vereteken különböző egyéb jegyek láthatók (P, FB monogr. stb.). Ezekről kétségtelenül tudjuk, hogy pénzverőjegyek voltak, így a P Chimle Péter, az FB monogr. pedig Franciscus Bernardi kamara ispánok jegye. Ezek után nem lehet kétséges, hogy az ugyanazon helyen szereplő négerfej is pénzverőjegy kellett

¹ Rendkívül világos és áttekinthető leletterképet közöl pl.: Anglo-Saxon coins. London, 1961. 79. l. Dolley itt egy térképen mutatja be a leletek nagyságát és kronológiáját.

hogyan legyen, és pedig Szerecsen Jakabnak a pécsi—szerémi kamara ispánjának a jele. Az egész éremképet kitöltő négerfej ugyancsak vele hozható összefüggésbe. Az ilyen ábrájú említett dénárók I. Lajos utolsó veretei voltak és ezekre vonatkozólag egy korabeli oklevél szövegét közöljük: (1375. III. 15.) ... pro decem et octo marcis denariorum usualium moderno tempore currentium, presidente domino nostro rege ymaginem seu superscriptionem magistri Saracheni habentium marcam cum decem pensis computando ... (Orsz. Lev. DL. 62523.) Ezek után mégis valószínűbb Szerecsen Jakabbal hozni kapcsolatba a magyar pénzeket, illetve I. Lajos veretein a négerfej ábrát, mint a körülményesen bizonyítható szimbólum elmélettel. Végül egy önként felvetődő kérdés. Ha a négerfej ábra a magyar pénzekben is ilyen szimbólusok értelmében szerepel, akkor miért fordul elő I. Lajos korai pénzein is, holott ő csak 1367-től kezdve háborúskodott a törökkel és miért nem szerepel Zsigmond, Hunyadi János és I. Mátyás pénzein, akiknek úgy szólna egész uralkodási ideje a török elleni küzdelmekben telt el. I. Lajos pénzein tehát a négerfej ábrát továbbra sem tudjuk egyértelműleg szimbólusnak tekinteni, hanem a konkrét tények bizonyítékai alapján változatlanul Szerecsen Jakab kamarispán jelét látjuk benne.

Dona Numismatica. Hamburg. 1965. 338 old. XXIV tábla.

Egyik legjelentősebb német kutatónak, Walter Hävernicken állít e könyv méltó emléket, aki főleg a kölni dénárak kutatásában ért el kimagasló eredményt.

Az emlékkönyv cikkeit harminchárom kiváló kutató írta. Magyar szempontból különösen két tanulmány emelkedik ki. Egyik Vera Hatz cikke a magyar pénzverés megindulásáról. Egy gotlandi kincsleletben került elő olyan érem, amelyen I. István REGIA CIVITAS felirata helyett RESLAVVACIV feliratot találunk. V. Hatz ezt (B)RESLAVVA CIV(ITAS)-nak oldta fel, s arra következtet, hogy benne az egyik első magyar pénzt kell látnunk, s ezt Pozsonyban verték. Az eddigi tisztának vélt kezdeti magyar pénzverést néhány kutató — László Gyula és Vera Hatz — másként látja. Az újabb nézeteket további kutatásnak kell megerősíteni, ill. módosítani.

A másik, magyar szempontból jelentős tanulmány Huszár Lajos cikke, aki a magyarországi éremleletekben előforduló kölni dénárokat gyűjtötte össze. A 44 — azóta több — éremleletből ismert kölni veretek Magyarországon a XIII. században a friesachi dénárokkal együtt fordulnak elő. Az idegen éremleletek figyelembevételével a középkorban rendkívül fontos a külföldi kapcsolatok kutatásában, bár a szerző szerint a kölni dénárak jelenlétének mélyebb gazdasági oka nincs, a friesachi veretekkel együtt kerültek az országba.

Helytelen földrajzi elszigetelést jelentene, összefüggéseiből ragadnánk ki a Kárpátmedence középkori történelmét, ha a szomszéd, vagy még távolabbi országok kutatási eredményét figyelmen kívül hagyjuk. A középkori Magyarország területének kutatásában az előzőeknél szinte alig kevesebb a jelentősége Bernard Kochnak a középkori osztrák pénzverdéről, Ryszard Kiersnowskinak a garasreformról, Emanuela Nohejlová-Psátovának a csehországi aranypénzleletekről, Dirk Steinhilbernek a bajorországi középkori aranypénzekről írt tanulmányának.

Bizánci problémával foglalkozik Philip Grierson, Jacqueline Lallemant, Konstantin Golenko cikke. Az északi országok pénztörténetéhez nyújt adatot Brita Malmer, Georg Galster, Lars O. Lagerqvist, Kolbjørn Skaare, Ottó Mørkholm és Nils Ludvig Rasmussen dolgozata.

Nyugat-Európa középkori pénzverésének tisztázása a nagyfokú széttagoltság, a sok kibocsátó hatás miatt rendkívül nehéz, számtalan részproblémát kell megoldani a tisztánlátásig. Ezzel a területtel foglalkozik Gert Hatz, Friedrich Wielandt, Günther Albrecht, Arthur Suhle, Peter Berghaus, Joachim Weschke, Elisabeth Nau, Dietrich W. H. Schwarz és H. Enno van Gelder, a korábbi időkre pedig Henry Grunthal tanulmánya.

Jelentős problémája a korai angol pénztörténet kutatásának az angolszász pénzverés tisztázása. Ehhez az újabb támpontot Gay von der Meer, s a kérdést legjobban ismerő Michael Dolley cikke.

Módszertanilag jelentős Willy Schwabacher, Wilhelm Jesse és Stanislaw Suchodolski dolgozata. Bengt Thordeman rendkívül érdekesen és eredményesen vet össze pecsétábrázolást városképpel, bizonyítva, hogy az ábrázolás nem képzeletbeli, hanem való életből vett forma. Paul Grottemeyer ugyancsak művészettörténeti kérdést tárgyal.

Térben távolabbi — Észak-Afrika — témával foglalkozik Ulla S. Linder Welin, bár az észak-afrikai arab birodalmat középkori viszonylatban nem lehet elszigeteltnek mondani, története szervesen összefügg Nyugat-Európáéval.

A jelentős középkori kérdéseket tárgyaló könyvet Walter Hävernick irodalmi munkásságának összeállítása zárja le, amely munkát Vera és Gert Hatz végzett el.

Gedai István

Ján Horák: **KREMNIČKÁ MINCOVNĀ.** Banská Bystrica, 1965. fol. 240 o.

Fenti cím alatt a Kormöcbányai pénzverdéről szlovák nyelven igen szép kiviteli munka jelent meg a beszercebányai „Stredoslovenské Vydavateľstvo” (közép-szlovákiai kiadó) kiadásában, mint a „Náš kraj” (Országunk) c. sorozat 41. kiadványa.

A szerző Inž. Jan Horák, a pénzverde nyugalmazott igazgatója. A művet 562 kép díszíti, nagyrészt érmek jól sikerült nagyított képei, köztük magyar aranyforintok és cseh dukátok színes képei, valamint metszetek, térképek, tájképek, építészeti rajzok nagy számban. Különös érdekességgel bírnak a nagy, színes áttekintő-táblázatok. A szerző műszaki ember, ezért a szakmai részt különös gondnal és szeretettel tárgyalja, de gondos irodalmi tanulmányozás alapján írta meg a többi, numizmatikai, geológiai, történelmi és építészeti vonatkozású részeket is. A könyv elsősorban a szlovák értelmiség részére készült, de magyar gyűjtőink is haszonnal és élvezettel forgathatják lapjait, hiszen a bő képanyaghoz és a nagy számú részletes táblázat megértéséhez nem kell különös nyelvtudás.

Kormöcbánya hat évszázadon át — kevés megszakítással — Magyarország főpénzverdéje volt, ezért a magyar gyűjtemények anyagának javarésze kormöci veretekből áll. Midőn az első világháború után az akkor egyetlen pénzverdénk is elszakadt, ennek áthelyezése Budapestre szükségessé vált. Az újon-

nan alakult Csehszlovák Köztársaság vezetői a csehszlovák pénzverdet azután, az adottságokat (bányák, épületek, szakmunkásság) felhasználva, Kőrmöcön újjászervezték. Ennek mind kifejlődésének történetét, mind termelését leírja a szerző. Hogy tehát a mindenképp érdekes és szép monografiát magyar gyűjtőinkkel megismertessük, részletesebb kivonatot közlünk tartalmából, ámbar a szerző — ha nem is egészen hibátlan nyelvezetű — magyar, német, francia, angol és orosz nyelvű összefoglalást fűzött hozzá.

A könyv mondanivalója 5 főrésze tagozódik. Az első részben a numizmatikai irodalom alapján leírja a régi csereszközeket, a pénz kialakulását, valamint a legrégebbi pénzformákat. Nagy értéke e résznek a színes áttekintő táblázat, melyben a fémek megismerésének, az írástudás és az egyes fémekből való pénzverés kezdetének korát írja le, a különböző kultúrterületekre vonatkozóan.

A második részben az Árpád-házi királyok pénzverését tárgyalja dr. Hóman Bálint és dr. Huszár Lajos munkái, valamint a CNH alapján. Mivel ez a téma gyűjtőink előtt jól ismeretes, a fejezet tartalmát nem kell bővebben tárgyalnunk. Az Árpád-házi pénzek a szöveg mellett elhelyezett nagyított képei jól sikerültek, a kormeghatározást néha elvették.

Ezután rátér a szerző Róbert Károly királyunk gazdasági és pénzreformjai tárgyalására. Leírja, Hóman munkáira támaszkodva, a reformok egyes lépéseit, melyek a kőrmöci pénzverde alapításához vezettek. Fordításban hozza a kőrmöci alapítólevél szövegét, majd rátér a kőrmöci és környékbeli nemesfémbányászat geológiai alapjainak leírására és a bányászat történetére. Az aranyat tartalmazó ércek itt piroxén-andezit és pirit. Ismerteti továbbá a város 1328-ból származó eredeti pecsétjét, melyen aranyos oszlop rajza látszik, majd a kőrmöci garasverésre tér át. A kőrmöci kamara történetét a régebbi irodalom alapján részletesen fejtegeti és leírja a pénzverde helyiségeinek elhelyezését a történelem folyamán.

A középkori pénzverés szervezetét ismertette, megemlíti a 7 alsó-magyarországi bányaváros szövetségét és azok önvédelmi intézkedéseit. Megemlíti, hogy Giskra uralma idején a felföldi városokban a bevándorló cseh elem a szlávság lényeges erősödését eredményezte.

A harmadik részben a kőrmöci pénzverde tevékenységét és a pénzverési technológia fejlődését részletezi, a szakember megvilágításában. A CNH alapján felsorolja a „választott magyar királyok” korának pénzfajtaát, majd rátér a garasverés részletes történetére, ismertette a Kőrmöcbányán vert magyar garas-típusokat és azok veretési adatait. Aztán táblázatban közli a Habsburg korszakban vert dénárokat adatait és bőven tárgyalja a tallérok korszakát, az adatokat érdekes táblázatokba foglalva. A szöveg körül a tallérok sorozatának jól sikerült nagyított fényképei láthatók. Újra igen szép, színes táblázatban kimutatja a Kőrmöcön 1329—1963-ig vert pénzfajtaát, a veretek anyaga szerint és további számos, részletes táblázatot hoz a Monarchia ezüstvalutájának és a koronaalutának vereteiről, azok adatait közölve, szintén szép nagyítások kíséretében.

Külön fejezetben elmondja a szerző a csehszlovák pénzverde megalakulásának és a csehszlovák valuta dr. Rašin általi kialakításának történetét. A csehszlovák kormány Bécsből és Párizsból rendelt gépekkel szerelte fel verdéjét Kőrmöcbányán. Ennek történeti mozzanatait a szerző részletesen leírja, majd áttekintő táblázatban ismerteti a 2-ik világháború előtti és utáni Csehszlovák Köztársaság, valamint a Szlovák Köztársaság vereteinek pontos adatait — de sajnos mennyiségi adatokat az egyes pénzfajtaokról nem közöl. Az összes csehszlovák és szlovák veret jól sikerült nagyítása látható.

Újabb fejezetben a kőrmöci aranypénzverés történetét adja elő, az aranyforintok és dukátok gyönyörű színes képeivel illusztrálva. Felsorolja a magyar királyok által veretett aranyforintokat, dukátokat és egyéb aranypénzeket.

Külön fejezetben szentel a csehszlovák dukátok veretésének történetére, táblázatot hozva adataikról; majd további fejezetben a pénzverde termelőképességét írja le az idők folyamán, táblázatban kimutatva, hogy 1724—1745 években Kőrmöc verte a Habsburg birodalom pénzeinek 58%-át.

A pénzverés technológiáját több fejezetben, részletekre menően tárgyalja; kezdve az öntési technikával (Kína), a pengékészítéssel, rátérve a pénzverés módjaitra kalapáccsal, hengerekkel, csavaros pénzverőgéppel, kézi- és automatikus verőgépekkel. Majd a bélyegvasak készítését magyarázza a történelmi fejlődés alapján és számos érdekes illusztráció segítségével.

A negyedik részben az emlékérmek verésével foglalkozik, ezeket korszakonként tárgyalva, m. p. 1) a középkori (renaissance) emlékérmek 1500—1630; 2) a Szentgyörgyermek és történetük; 3) barokk és rokokóérmek 1700—1800; 4) biedermaier és klasszicista érmek (magyar jellegű érmészet) 1801—1918. Mindegyik csoportból jellegzetes érmek képeit közli.

Külön fejezetben tér rá a csehszlovák érmekre az első világháború utáni időkből; ezeket Angyal Péter, Jan Čejka, R. Příbiš, J. Šejnost, T. Fischer, Španiel és M. Beutler munkái képeivel bemutatva.

Az ötödik részben a pénzverdei dolgozók szociális helyzetét és önszegélyző szervezetét írja le a történelem folyamán, valamint a jelenlegi helyzetet említve.

Összefoglalást közöl végül szlovák, magyar, német, francia, angol és orosz nyelven; felsorolja az igen bő, felhasznált irodalmat, név- és tárgymutatót is közölve.

A könyv külön értéke a — műszaki szerzőre valló — rengeteg pontos adatot közlő táblázat; a pénzverési technika fejlődésének szép leírása, valamint a sok, valóban kitűnően sikerült, nagyított pénzbrázolás. Tekintve a gazdag tartalmat, ennek a szép könyvek az ára (41,50 Kc) meglepően alacsony. Magyar gyűjtőinknek mindenképp ajánlható, mert áttekinthetősége miatt csekély nyelvtudással is jól használható.

Pohl Artúr

Egyéb magyar vonatkozású irodalom

Az Érem XX—XXI. 1964—1965. évfolyamai.

Ambros Béla—Kupa Mihály: Vasi szükségpénzek. Vasi szemle, 1964. 563—577.

Balaša, Gejza: Nálež rimských denárov v Hriňovej. Num. Sborník. VI. 1962. 317.

Balázs Péter: Az első győri iparműkiállítás 1846-ban. A győri kiállítás érmeinek elkészítése. Arrabona 5. 1963. 268—271.

Berend T. Iván—Ránki György: Infláció és elzárkózási irányzatok Magyarországon az első világháború után (1921—1924). Századok XCVIII. 1964. 661—684.

- Biróné, Sey Katalin*: A kistormási éremlelet. *Folia Arch.* XV. 1963. 55–66.
Biróné, Sey Katalin: A perbáli éremlelet. *Folia Arch.* XVI. 1964. 63–76.
Bittner, Oscar: Eine Medaille auf die Auffindung der ungarischen Kroninsignien im Jahr 1853. *Mitteil. d. Ö. N. G.* XIII. 1963–1964. 85–86.
Castelin, Karel–Kellner, Hans-Jörg: Die glatten Regenbogenschlüsselschen. *Jahrb. f. Num. und Geldg.* XIII. 1963. 105–130.
Csengeyryné, Nagy Zsuzsa: A Magyar Nemzeti Galéria az 1957–58-as évben. *Az Éremtár. A Magyar Nemz. Galéria Köz. II.* 1960. 198.
Daniel, Tadeusz: Częstochowa, skarb monet srebrnych z XV/XVI w. *Wiadomosci Num.* VII. 1963. 81–83.
Endrei Walter: Számvetés és Magyar Arithmetica. *Magyar Könyvszemle.* 79. 1963. 227–237.
Fodor Mihály: A türkevei Finta emlékkiállítás. *Jászkunság*, 1962. 170–172.
Gedai István: II. Endre néhány friesachi típusú pénze és kapcsolatuk Buda pecsétjével. *Bp. Régiségei*, XXI. 1964. 261–264.
Grant, Clarence K.: Hungary Rich in Numismatic History. *Coin World* 1965. V. 12. 77.
Gyulai Ferenc: Numismatiká fotografie. *Slezsky Num.* 1962. No. 13–14. 50–52.
Hausmann, Karel S.: Mincovny české, rakouské a uherské. 1964. 8r 22.
Hlinka, Jozef: Nález mincí v Bačkove. *Num. Sbornik VI.* 1962. 323.
Holzmair, Eduard: Das Jahr 1765 in der österreichischen Münzgeschichte. *Mitteil. d. Ö. N. G.* XIII. 1963–1964. 10–12.
Holzmair, Eduard: Maria Theresia als Trägerin „männlicher“ Titel. S. A. aus Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. LXXII. 1964. 122–134.
Huszár Lajos: Münzkunst in Ungarn. *Bp.* 1963. 50. o. 99. t. 8r. (francia és angol nyelven is megjelent).
Huszár Lajos: Arcképsorozat a XVIII. század végéről. *Folia Arch.* XV. 1963. 161–166.
Huszár Lajos: A horti XII. századi rézpénzlelet. *Pol. Arch.* XVI. 1964. 145–153.
Huszár Lajos: A pamlényi éremlelet. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve IV.* 1962–1963. 127–129.
Huszár Lajos: Négy éremlelet Baranya megyéből. *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*. 1963. 167–174.
Huszár Lajos: Éremlelőhelyek Veszprém megye területén. *A Veszprémmegyei Múzeumok Közleményei I.* 1963. 151–160.
Huszár Lajos: Der Umlauf der Kölner Denare im mittelalterlichen Ungarn. *Dona Numismatica* 1965. 183–192.
Huszár Lajos: La circolazione della moneta italiana nel bacino dei Carpazi. *Congresso intern. di Numismatica. Roma* 11. 16. settembre 1961. II. Atti. 1965. 665–672.
Huszár Lajos: Leszih Andor (1880–1963) *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve IV.* 1962–1963. 207–209.
József Róbert: A pénz története. *Búvár könyvek* 42. *Bp.* 1963. kis 8r. 122. o.
Koch, Bernhard: Zweitausend Jahre burgenländischer Geldumlauf. Bericht über den siebenten österreichischen Historikertag in Eisenstadt. 1963. 208–210.
Koch, Bernhard: Viedenské feniky na Zápodním Slovensku. *Moravské Num. Zprávy* 9. 1962. 29–31.
Kolniková, Eva: Hromadný nález fenigov v Želiezovciach, Slovensko. *Num. Sbornik VI.* 1962. 317.
Kraskovská, L'udmila: Nálezy viedenských fenigov na Slovensku. *Num. Sbornik VII.* 1962. 143–147.
Kraskovská, L'udmila: Nález fenigov v Brehoch, Slovensko. *Num. Sbornik VI.* 1962. 321.
Kremnická Štatna Mincovňa 1328–1561–1961. Bratislava 1962. 403. o. 136. t.
Kupa Mihály: Banknoty Kossutha. *Wiadomosci Num.* VIII. 1964. 173–176.
Kupa, Michael: Die ungarische Papiergeldinflation 1945/46. *Mitteil. d. Ö. N. G.* XIII. 1963–1964. 93–95.
László Gyula: A magyar pénzverés kezdeteiről. *Századok* XCVII. 1963. 382–383.
Matejčić, Radmila: Krune „Città die Fiume“ i problem valute u Rijeci od godine 1918–1924. *Num. Vijesti X.* 1963. 54–71.
Meixner, Ivan: Nepoznati srednjevjekovni novac s natpisom Croacia. *Num. Vijesti XI.* 1964. 22–24.
Ondrouch, Vojtech: Nálezy keltských antických a byzantských mincí na Slovensku. Bratislava, 1964. 8r. 1966. o. 6. t.
Ondrouch, Vojtech: Mince kelto v a dáko-getov na Slovensku. *Moravské Num. Zprávy* 8. 1961. 5–51.
Parádi Nándor: Magyarországi pénzleletes középkori cserépedények. *Arch. Ért.* 90. 1963. 205–251.
Pávó Elemér: Slezské ražby uherských mincovních pánů. *Slezský Num. III.* (23) 1960. 9–10.
Pávó Elemér: Olomoucké ražby v uherských nálezech mincí. *Slezský Num.* 1963. 61–66.
Pegan, E.–Zupančič M.: Najdba novcev iz druge polovice 16. stoletja. *Kaminški Zbornik IX.* 1963. 115–132.
Petrovic, Jozo: O nalazu ugarskih denarica u Brčkom II dio. *Glasnik Zemaljskog Muzeja u Sarajevu.* 1962. 177–190.
Probszt, Günther: Die Rolle des ungarischen Golguldens in der österreichischen Wirtschaft des Mittelalters. *Südost-Forschungen.* XXII. 1963. 234–258.
Probszt, Günther: Die numismatische Literatur Ungarns Seit 1945. *Südostdeutsches Archiv.* VI. 1963. 198–202.
Probszt, Günther: Ein angeblicher Gegenstempel von Leoben in der Steiermark. *Hamb. Beitr. z. Num.* Heft. 17. 1963. 545–556.
Probszt, Günther: Ungarische Münzfälschungen des 16. Jahrhunderts. *Mitteil. d. Ö. N. G.* XIII. 1963–1964. 52–58.
Rengjeo, Ivan: Papirne novčanice vlastelinstva Eszterházy u Dardi. *Num. Vijesti IX.* 1962. 18–20.
Rengjeo, Ivan: Asignacie buna Jelačića. *Num. Vijesti IX.* 1962. 4–13.
Schmidt, Béla: 2 Varianten der Kronstädter Taler von Michael Apafi aus dem Jahren 1665 und 1666. *Mitteil. d. Ö. N. G.* 13. 1963–1964. 38.
Szilágyi János: Prices and Wages in the Western Provinces of the Roman Empire. *Extr. from „Acta Antiqua“ Acad. Scient. Hung.* XI. 1963. 325–389.

Tompos Ernő: Aranyérem-lelet Sopronban. Soproni Szemle XVIII. 1964. 83–84.
Tatár István: Épületek érmeiken, plaketteken. Tanácsi Építő VII. 1963. No. 3., 4., 5., 6., 7., 8., 9. és 10.
Zmaič, Bartol: Protucar Vetrane i njegovi novci. Num. Vijesti X. 1963. 2–9.
Zmaič, Bartol: Rudnički novci rimskog carstva. Num. Vijesti XI. 1964. 1–11.

H. L.

Hírlapokban és folyóiratokban megjelent numizmatikai vonatkozású közlemények

a) Múzeumok — gyűjtemények

- Budapest*. Aki minden korban fizetőképessé lenne. Juhász Gyula éremgyűjteménye. Jelző 1964. jún. 15.
Esti Hírlap 1964. jún. 17.
Budapest. Somogyvári: A pénzgyűjtő Juhász Gyuláról. Jelző 1965. jan. 11.
Garay Ferenc: Gyűjtők és gyűjtemények. Kossuth bankó eredeti aláírással. Dunántúli Napló 1964. jún. 7.
Glenfield N. Y. A csodálatos Mihályi Múzeum. Mihályi Károly pénz- és régiséggyűjteménye Glenfield N. Y.-ban, 1–3. Szabadság 1952. jún. 21, 30, júl. 7.
Egy letűnt birodalom. Mihályi glenfieldi üzletember éremgyűjteménye. Szabadság 1952. nov. 15.
Gold collector urges change in regulation. A Mihályi Múzeum és könyvtár Glenfielden. Amerikai Magyar Népszava 1943. aug. 16.
The most curious coins in the world. Daily Mail 1963. júl. 17.
Northern New York Coin Club sponsors annual dinner meet. Charles Z. Mihályi glenfieldi múzeuma és éremgyűjteménye. Coin World 1962. máj. 11.
Köszeg. A sokpénzü ember. Hamvas Ferenc a köszegi MÁV iskola vezetőjének pénzgyűjteménye. Vas népe 1963. okt. 25.
Pécs. Papírpénz a francia forradalom idejéből. Kerekes József papírpénz-gyűjteménye Pécsen. Népszava 1964. jún. 17.
Pilisszentkereszt. Komáromi Magda: Gyűjtőszemle. Szabó Sándor pilisszentkereszt éremgyűjteménye. Pest Megyei Hírlap 1965. márc. 12. MTI 1965. ápr. 9.
Szolnok. Árpád-házi — Mária Terézia korabeli krajcárok, Kossuth bankók egy szolnoki gyűjteményben. Szolnok Megyei Néplap 1964. ápr. 19.
Szolnok. S. A.: A török kor bűvára. Bors Lajos tanár éremgyűjteménye. Szolnok Megyei Néplap 1964. jún. 16.
Tát. Flórián Zsuzsa: Régi pénz a történelem órán. A táti iskola pénzgyűjteményéről. Komárom Megyei Dolgozók Lapja 1965. febr. 24.
Tiszalök. Régi pénzeket gyűjtenek a tiszalöki úttörők. Keletmagyarország 1964. ápr. 9.
Véménd. Pálmai Károly tanárnak félezer érme van a birtokában. Dunántúli Napló 1964. máj. 26.

b) Szikáncsi aranypénz lelet

- Aldobolyi Nagy Miklós*: A Hódmezővásárhely—szikáncsi aranylelet. Élet és Tudomány 18/1963/1557–58.
Az aranyat találó pulykák nyomában Vásárhelyen. Magyar Rádió, Esti Krónika 1963. nov. 15. 20 óra.
Attila pénze a dunsztos üvegben. „Arany-pulykák”. A hódmezővásárhelyi néni öt kiló aranypénzt talált. Esti Hírlap 1963. nov. 8.
Beach Virginia: „Itt a kaliforniai hunok beszélnek.” A hódmezővásárhelyi aranykincsről. Esti Hírlap 1964. febr. 1.
Bemutatják a solidusokat. Esti Hírlap 1963. nov. 28.
Bernáth László: Jozó néni elmondja hogyan találta meg II. Theodosius aranyait. Esti Hírlap 1963. nov. 9.
Bonyhád. Theodosius aranya. Népszava 1964. jún. 3.
140 rabszolgát érték Jozó Erzsébet solidusai. Esti Hírlap 1963. nov. 27.
Elektronikus műszerrel folytatják a kutatást az arany solidusok szikáncsi lelőhelyén. Pest Megyei Hírlap 1963. dec. 1.
Az évezred lelete a szikáncsi aranykincs. Magyar Rádió 1963. nov. 16. 16.10 h.
1400 solidusért 70 000 forint. Átadták a jutalmat a hódmezővásárhelyi „aranyásónak”. Népszava 1963. (nov.)
Ezernégy száz aranypénz. Gazdag régészeti lelet Hódmezővásárhelyen. Népszabadság 1963. nov. 9.
Csallány Dezső: Attila aranyai. Feltételezhetően Konstantinápolyból küldték a hun fejedelemnek a Hódmezővásárhelyen megtalált aranypénzeket. Kanadai Magyar Munkás 1963. jan. 2.
Csongrád megye legnépszerűbb asszonyát, a római arany solidusok megtalálóját, a szikáncsi Jozó Erzsébetet a Nemzeti Múzeum díszes albummal ajándékozta meg. MTI 1964. jan. 4. Magyar Nemzet 1964. jan. 4.
Grant Clarence K. Byzantine empire gold hoard found by farmer's wife in South Hungary. Coin World, Wednesday 1964. márc. 25.
Gyűjtsd a solidust, forint lesz belőle. Ma adják át a Művelődésügyi Miniszter jutalmát a hódmezővásárhelyi aranyak megtalálójának. Népszava 1963. (nov.)
Hat és fél kiló arany. Újabb aranylelet Szikáncson. Hétfői Hírek 1963. dec. 1.
Illés Sándor: Aranypénz. A szikáncsi aranypénzek története. Magyar Nemzet 1964. márc. 22.
Illés Sándor: „A szerencse mellém szegődött”. Hetvenezer forint jutalmat kapott Jozó Erzsébet, aki megtalálta Attila aranyait. Magyar Nemzet 1963. nov. 16.
Katona Imre: A hódmezővásárhelyi aranykincsek a Nemzeti Múzeumban. Művészet 1964. febr.
Ki korán fejt, aranyat lel. A szikáncsi aranypénzekről. Fűles 1964. jan. 26.

Mint arról már hírt adtunk egy hódmezővásárhelyi asszony 1400 db késő-római aranypénz érmét talált a határban. A leletet a Nemzeti Múzeumban bemutatják. Szabad Föld 1963. dec. 8.
A nagy hírű Hódmezővásárhely környéki aranypénzlelet nov. 30-tól — egy héten át — bemutatja a Nemzeti Múzeum. Népszabadság 1963. nov. 24.
Numismatic expert at Hungarian National Museum in Budapest examines portion of the „chicken farm” hoard of solidi. Coin World, Wednesday. 1964. márc. 25.
Páratlan aranypénz lelet a hódmezővásárhelyi határban. Szerencsés pulykalegetetés. — Császári solidusok a befőttesüvegben. Népszava 1963. (dec.)
Pervnye András: Áttila aranyai. Páratlan értékű lelet egy tiszántúli pulykalegelen. Magyar Nemzet 1963. nov. 9.
R. Gy.: Jozó néni aranyai és a mi ezüstjeink. (A kamaraerdői Hosszúrét dűlőben több mint 2000 darab ezüstpénzt szántott ki a traktor.) Pestmegyei Hírlap 1963. nov. 16.
A római arany solidusok megtalálóját, a szikáncsi Jozó Erzsébetet, a Magyar Nemzeti Múzeum díszes albummal ajándékozta meg. Szabad Föld 1964. jan. 12. Csongrád Megyei Hírlap 1963. dec. 29.
Sándor Géza olvasóknak üzenjük. Levelével egyetértünk. A Szikáncs-pusztai „arany-lelet” ritkaság-számba megy. Ország Világ 1964. jan. 8.
A soliduslelő Jozó néni szerencséjének híre a Szovjetunióba is eljutott. Az Izvesztija számol be erről. Esti Hírlap 1963. dec. 12.
Szalmári Ilona: Budapesten a bizánci solidusok. Magyar Rádió 1963. nov. 30. 20.00 h.
A szikáncsi aranylelet történeti és régészeti értéke. Békés Megyei Népűjság 1964. febr. 2.
Sz. E.: Veszett aranyak. 38 újabb solidust találtak Szikáncson műszer segítségével. Népszabadság 1964. jan. 19.
Szűts István: Fortuna 1963. évi kegyeltjei. Jozó Erzsébet szikáncsi asszony 1400 bizánci arany solidust talált. Lobogó 1964. jan. 1.
Talán Áttilának szállították adóba az aranykincset? Ma még nem tudjuk, de a Hódmezővásárhely melletti Szikáncs-tanyán előkerült 1400 aransolidus árából annakidején egész várost lehetett volna vásárolni. Ország Világ 1964. jan. 1.
Újabb solidusokat találtak. Műszer segítségével 14 újabb solidust talált dr. Korek József. Népszava 1963. dec. 3.
Újabb solidusokat találtak Szikáncson az elektronikus kutatóműszerrel. Hétfői Hírek 1963. dec. 2. Csongrád Megyei Hírlap 1963. dec. 3.
Zolnay László: Hogyan dolgozik a régészet? A szikáncsi aranypénzekről. Népszabadság 1964. márc. 8.

c) Kiállítások

Budapest, Nemzeti Múzeum
Szikáncsi aranypénz kiállítás:
Aranyhét keretében, nov. 30-tól, a Nemzeti Múzeumban bemutatják a szikáncsi aranyleletet. Magyar Ifjúság 1963. nov. 23.
Hat és félkiló aranypénz kiállítva a Nemzeti Múzeumban. Hétfői Hírek 1963. dec. 2.
A Magyar Nemzeti Múzeum dísztermében kiállított szikáncsi aranypénzleletet vasárnapig 28 ezren tekintették meg. Esti Hírlap 1963. dec. 9.
Megnyitották a Nemzeti Múzeumban az aranypénzlelet kiállítást. Népszava 1963. dec. 1.
A szikáncsi Áttila-korabeli aranypénzlelet kiállításának ünnepélyes megnyitója szombaton lesz a Magyar Nemzeti Múzeumban. Magyar Nemzet 1963. nov. 29.
Jánosháza. Régi pénzekből rendezett kiállítást a Jánosházi Múzeum. Esti Hírlap 1965. jún. 4.
Magyar Nemzet 1964. aug. 12.
Kadarkút. Wallinger Endre: Magángyűjtemény a népművelés szolgálatában. Kadarkúton pénz-történeti kiállítást rendeznek. Somogyi Néplap 1963. nov. 13.
Mosonmagyaróvár. Kiválogatták és kiállításra rendezték a Mosonmagyaróvári Múzeum 600 darab-ból álló éremleletét. Kisalföld 1964. máj. 9.
New York. Csaknem 20 kg-os, 18. sz.-i svéd érmét állítottak ki az idei New York-i kiállításon. Orion 1964. aug. 11. Pest Megyei Hírlap 1964. jún. 28.
W. R.: Pénztörténeti kiállítást rendezett a Hazafias Népfront magángyűjtők anyagából. Csepel 1963. nov. 1.

d) Éremleletek

Bonyhádon Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem idejéből való aranyforintra bukkantak. Népszabadság 1964. jún. 4. Új Ember 1964. jún. 14.
Debrecen. Hová lettek az ezüstpénzek? A debreceni Vörös Hadsereg úti csatornaépítésnél 18. sz.-i ezüstpénzeket találtak. A pénzek egy része elveszett. Hajdú-Bihar Megyei Népűjság 1964. nov. 19.
Debrecenben csatornaépítés közben a város főutcáján másfélezer ezüsttallért találtak. Délmagyar-ország 1964. nov. 18. Fejér Megyei Hírlap 1964. nov. 18. Hajdú-Bihar Megyei Népűjság 1964. nov. 18.
Draveczy Balázs: Az éremleletekről. Somogy Megyei Néplap 1964. jún. 13.
Eger. 3000 db XVI. századbéli ezüstpénzt találtak Egerben. Népszava 1964. ápr. 4. Esti Hírlap 1964. ápr. 7.
Kamaraerdő. R. Gy.: Jozó néni aranyai és a mi ezüstjeink. A kamaraerdői Hosszúrét dűlőben több mint 2000 darab ezüstpénzt szántott ki a traktor. Pest Megyei Hírlap 1963. nov. 16.
Kapuvár. Németh Csóka Ildikó a kapuvári iskola udvarán Mária Terézia korából való pénzt talált. Magyar Ifjúság 1963. aug. 3.
Kunlaposi lelet. 755 ezüstpénz a XVI. századból. Pestmegyei Hírlap 1965. ápr. 10.
Lébény. Ezüstdénárok a föld alatt. Két agyagedényben 13. sz.-i ezüstpénzek kerültek felszínre. Esti Hírlap 1963. dec. 4. Magyar Nemzet 1963. dec. 4. Népszabadság 1963. dec. 4. Népszava 1963. dec. 4.
Locsódpuszta. Hová lett az aranypénz? Pest Megyei Hírlap 1964. dec. 11.
Nagykátá. Újabb középkori pénzlelet Nagykatán. Népszava 1964. jún. 25.

- Nyírlövő.* Már a középkorban is voltak pénzhamisítók. Néhány évvel ezelőtt Nyírlövőn középkori pénzek között 19 hamis pénzt találtak. Keletmagyarország 1964. febr. 9.
- Moszkva.* Régi, 19. sz.-i aranypénzek voltak a földkupacban. Keresik a dömpereket, aki lerakta a földet. Esti Hírlap 1964. aug. 7.
- Nagyecsed.* Ezüstdénárok a halom alatt. A nagyecsedei Sárvár elnevezésű halom gyalulása közben 12–13. századi ezüstdénárok kerültek elő. Keletmagyarország 1965. márc. 7. MTI 1965. márc. 10. Népszava 1965. márc. 11. Pest Megyei Hírlap 1965. márc. 12. Szabad Föld 1965. márc. 21. Hajdú-Bihar Megyei Napló 1965. márc. 23.
- Nagyecsed.* Újabb ezüstdénárok kerültek Nagyecsedről a Jósza András Múzeumba. Keletmagyarország 1965. márc. 18.
- Nagykátai határában* 185 középkori ezüstpénzt találtak. MTI 1964. jún. 24. Esti Hírlap 1964. jún. 24. Pest Megyei Hírlap 1964. jún. 25.
- Nyírbátorban* oszlopgödör ásása közben 26 db 1912, 1918 és 1930-as évjáratú húszfrankost találtak. Magyar Nemzet 1964. jún. 28.
- Nyírteleneken* ezüst dénárok, obulusok, lengyel garasok kerültek elő egy cserépedényben. A lelet a XVI. századból való 755 ezüst pénzérmét tartalmazott. MTI 1965. ápr. 9. Népszava 1965. ápr. 10. Szabad Föld 1965. ápr. 18.
- Opwood.* 1108 ezüstpénz. Az angliai Opwood falu környékén 1450-ből való, 1108 db ezüstpénzzel megtöltött két cserépkorsót találtak. Pest Megyei Hírlap 1964. aug. 12. Népszava 1964. aug. 12. Magyar Nemzet 1964. aug. 14.
- Poroschia* (Románia) község kollektív gazdaságában 2000 éves dák pénzérmék kerültek elő. Előre 1964. jún. 5.
- Sághegy.* 100 ezüstpénzt találtak a Vas megyei Sághegyen. A pénzek az 1700-as évekből valók. Vas Népe 1964. márc. 6. Esti Hírlap 1964. márc. 7. MTI 1964. márc. 7. Népszava 1964. márc. 8.
- Sankileonhard.* Peter Graf földműves két kőkorszakban 1000 db aranypénzt talált. Népszava 1964. jún. 28., júl. 2.
- Sarkad határában* késő-római korból való ezüstitallérokat találtak. MTI 1964. aug. 26. Népszabadság 1964. aug. 27. Népszava 1964. aug. 27. Szolnok Megyei Néplap 1964. aug. 27. Csongrád Megyei Hírlap 1964. aug. 29. Pest Megyei Hírlap 1964. aug. 30.
- Steinbrunn községben* II. Béla idejéből való pénzek kerültek elő. Népszava 1963. szept. 15.
- Szentgotthárdon* a Kossuth Lajos u. 12. sz. házban 14 db aranyérmét találtak. Vas Népe 1965. ápr. 7.
- Szigetszentmiklós.* Ezüstdénárok Szigetszentmiklóson. (Károly Róbert és II. Lajos korából.) Pest Megyei Hírlap 1964. máj. 28.
- Szombathely.* Constantinus császár 4. századi érmei kerültek elő leletmentő ásatások közben Szombathelyen. MTI 1964. május 15.
- Vezérfi Károly – Bozsán Endre:* Ezüstpénz a barázdában. Tükör 1965. máj. 11.
- Vussdorf.* Igazi szerencsemalacok. Romániában, egy Vussdorf nevű szász faluban, egy idős paraszt konyhájában turo malacok 4950 db XVI. századi ezüstpénzt találtak. Esti Hírlap 1964. ápr. 23. Békés Megyei Népiújság 1964. ápr. 25.
- A zalaistvándi szőlőben* Bükki Antal 683 db 1600-as évekből való ezüstpénzt talált. MTI 1964. aug. 2. Hétfői Hírek 1964. aug. 3. Magyar Nemzet 1964. aug. 4. Népszabadság 1964. aug. 4. Népszava 1964. aug. 4. Zalai Hírlap 1964. aug. 4. Szöveget 1965. febr. 8.
- Zamárdiban* ásatások során 133 db régi pénzt, köztük sok rómaiakorit találtak. Hétfői Hírlap 1963. szept. 16.
- Zengővárkony.* Pénz a padló alatt. 1926–27-ben vert egypengősök kerültek elő. Somogy megyei Néplap 1964. nov. 18.
- Zombor.* Rajic A.: A zombori Selenca városrészben Fetija Brzovic háromszáz ezüstpénzt talált egy köcsögben. A pénzek a 15–16. századból valók. Magyar Szó 1964. aug. 6.
- Zsana.* Római kori pénzt talált Bács megye Zsana községének határában Farkas Istvánné. Magyar Nemzet 1964. dec. 20.

e) Emlékérmek — plakettek

- Egy munkásegylet kiállításának.* A Magyarországi Munkások Rókkant- és Nyugdíjsegylete által a nemzetközi balesetügyi kiállításon nyert aranyérem. Vasárnapi Újság 4 (1908): 408.
- Geszti László:* Művészi sportérmeket készített Vincze Dénes. Sportélet I: 3.
- Köves Judit:* A Shakespeare-jubileum angol emlékplakettjét magyar művész, Paul Vincze készítette. Film Színház Muzsika 18.
- Kiosztották a Képcsarnok Vállalat* érem pályázatának díjait. Magyar Nemzet 1963. júl. 31.
- A Magyar Régészeti, Művészettörténeti és Éremtani Társulat* május 2-án tartja meg idei közgyűlését, ahol javaslatot tesz az Ipolyi, Kuzsinszky, Rómer, valamint a Pasteiner jutalomérmek odaítélésére. MTI 1964. ápr. 29., máj. 15. Esti Hírlap 1964. ápr. 30. Kisalföld 1964. ápr. 30. Népszabadság 1964. ápr. 30. Népszava 1964. máj. 16.
- Tokio.* A 18. olimpia érmeiből a magyaroknak kiosztott érmek. Népszava 1964. okt. 25.
- A Székesfehérvári Múzeum* megvásárolta a székesfehérvári első országos ipari kiállítás 170 gramm súlyú aranyérmét. Esti Hírlap 1964. okt. 10.
- Székel Mihály* halálának első évfordulójára emlékplakettet készítettek. Hétfői Hírek 1964. márc. 23.
- Az Universiade érme.* Esti Hírlap 1965. jún. 16.

f) Egyes

- Az angol pénzrendszer* megváltoztatása és a lélektan. Élet és Tudomány XVII (1962) 1372.
- Borbáth Sándor:* Pénz, plakett, hadijelvény. Kisalföld 1964. jún. 4.
- Budapest.* A Nemzeti Múzeum és a BAV megrendezte az első numizmatikai aukciót a Közgazdaságtud. Egyetem nagytermében. Esti Hírlap 1964. júl. 11.

- József Róbert*: A pénz története c. munkájának ismertetése. *Esti Hírlap* 1964. jan. 9.
Kanadai, angol, svájci, amerikai, nyugatnémet és francia bankjegyek. Nyugat-Európa országai elméletben „tönkre tehetnék” a dollárt. *Magyarország* 1964. nov. 22.
K. Gy.: Délibáb dollár minden mennyiségben. Bíróság előtt a kellékbankjegy-per vádlottai. *Esti Hírlap* 1964. márc. 11.
A kölni áruházban működik Európa egyetlen pénzmosodája. *Esti Hírlap* 1963. dec. 4.
Kósa Csaba: Pénz a kéménylyukban. Szétrágtak az egerek 17 ezer forintot. A selejtező; a Nemzeti Bank pénzolvásó termében. *Esti Hírlap* 1963. szept. 19.
Meghalt Leszih Andor. *Északmagyarország* 1963. nov. 14.
Nehezebb hamisítani. Ezután ezüst helyett Columbium fémből készítsenek pénzt. *Esti Hírlap* 1965. febr. 18.
A pénz fejlődésének furcsaságaiból. Szövetkezet 1964. ápr. 6.
Szentiványi György: Pénzcsinálók a pénznyomdában. *Népszava* 1965. márc. 14.
Tokio. Aranyláz Tokióban. Sok arany és egyéb értékes pénz kerül elő a földgyalu nyomán. *Hétfői Hírek* 1964. május 11.
A tokiói (18.) olimpia érmei címen új bélyegsorozatot bocsát ki a posta. *Esti Hírlap* 1965. febr. 15.
Váltópénz műanyagból. *Élet és Tudomány* XVI. 1961. 223.
Zombor. Milliomos lesz egy zombori polgár. Birtokában van állítólag egy 30 000 dollárt érő, 1913-ban kiadott amerikai centnek. *Magyar Szó* 1965. márc. 27.
Zsigmond Márta: A pénz. *Világ Ifjúsága* 18 (1964): 4.

F. Fejér Mária

SZAKOSZTÁLYI ÉLET

A legutóbbi beszámolóunk óta tagjaink elhunytával a következő veszteségek érték szakosztályunkat. Megkésve szereztünk tudomást az év elején arról, hogy még 1963. szeptember 6-án elhunyt *Mersits Sándor*, valamint 1963. augusztus 22-én *Jakab István*, mindkettő budapesti tagunk. Legsúlyosabb veszteség 1964. április 25-én ért minket, *Horváth Tibor Antal* választmányi tagunk elhalálózásával, akinek birtokában egykor az egyik leggazdagabb papírpénzgyűjtemény volt Magyarországon és éremtani kutatásai révén is eredményes munkát fejtett ki. Elhunytak még az 1964. év folyamán *Podhradszky Imre* budapesti, *Kováts Elemér Lóránt* bajai, és *Annók F. Szabó János* kiskunfélegyházi tagunk, utóbbi dec. 14-én, végül *Peterdy S. Ferenc* szegedi tagunk, az év második felében. 1965 elején szereztünk tudomást *Szubi Gyula* budapesti és *Molnár Lajos* balatonfüredi tagunk elhalálózásáról. Március 18-án *Kováts György* debreceni tagtársunk hunyt el és ez év tavaszán távozott közülünk *Marikovszky László* nőgrádverőcei, valamint *Balázs Kárdly* és *Györgyei György* budapesti tagunk is. *Than Gyula* debreceni tag okt. 25-én hunyt el. Végül súlyos veszteség *Dr. Mérő József* régi pécsi tagunk elhalálózása. Kegyelettel fogjuk őrizni elhunyt tagjaink emlékét.

Általános események. A szakosztályi helyiségben 1965 folyamán egy időszaki kiállítás nyílt meg, melyen Kőszegi Tivadar rendezésében bemutatásra kerültek a szakosztályi gyűjteményben őrzött modern magyar próbaveretek és magyar vonatkozású fém szükségpénzek. Örömdetesen fejlődtek az elmúlt két évben külföldi kapcsolataink. Így szakosztályunk négy tagja vett részt az Opava-i csehszlovák—lengyel numizmatikai konferencián 1964. június 4—7 között. Majd igen gyümölcsöző volt a Csehszlovák Numizmatikai Társulat Brno-i csoportjának látogatása Budapesten 1964. szeptember végén és az Opava-i csoport néhány tagjának látogatása 1965. júniusában. Ebben, személyes kapcsolatok alakultak ki e kölcsönös látogatások révén.

Személyi ügyek. Az 1964. május 15-én lezajlott társulati közgyűlés Tilly Gyulát második könyvtárossá választotta meg.

Kiadványok. 1964 elején megjelent a Numizmatikai Közlöny LXII—LXIII. (1963—1964) évfolyama. Az elmúlt kétévben megjelent Az Érem 25—32-ik száma, és Kupa Mihály—Ambrus Béla összeállításában a Magyar papírpénzek sorozat II. füzeté. 1965-ik évben kiadásra került sokszorosítási eljárással egy névsor is, a cserekapcsolatok kifejlesztése céljából önként jelentkezett tagjainkról.

Felolvasás. Az elmúlt két évben a szakosztályi felolvasó ülések keretében a következő felolvasások, illetve előadások hangzottak el: 1964. január 30-án *Dr. Kupa Mihály*: Beszámoló az ausztriai és lengyelországi tanulmányútról, február 27-én *Bánki V. Emil*: A százéves Vöröskereszt díszjelei, április 30-án *Dr. Kalmár János*: A magyar Sárkány-Rend emlékei, május 28-án *Pohl Artúr*: Erzsébet királyné pénzverése, szeptember 24-én *Jirí Sejbal*: (Brno, mint vendég): A pénzverés története Morvaországban, október 29-én *Ambrus Béla*: A szegedi fehérpénzek, november 26-án *Biró Tiborné*: A szikáncsi aranylelet, 1965. január 28-án *Dr. Kupa Mihály*: A Kossuth bankók kora, február 25-én *Dr. Varannai Gyula*: Magyar orvosi jutalomérmek, május 6-án *Tadeusz Jablonski* (Varsó, mint vendég): Lengyel pénztörténet a X—XVI. századból, június 24-én *Dr. Jaromir Kalus* (Opava, mint vendég): Orvosi motívumok a sziléziai érmeiken, október 28-án *Kupa Mihály dr.* a Brno-i numizmatikai napokról és *Gedai István* a varsói kongresszusról számolt be, november 25-én *Bánki V. Emil*: „Érmékből készült ékszererek” címen olvasott fel.

Serlegvacsora. A hagyományos serlegvacsorát 1964-ben, dec. 10-én rendeztük meg és ez alkalommal Huszár Lajos méltatta *Leszih Andor* érdemeit. 1965 december 16-án Krupa Mihály dr. *Horváth Tibor Antal* emlékét idézte fel.

Jutalomérem. A szakosztály által alapított jutalomérmet harmadik alkalommal, 1964. március 26-i beszámoló ülésen a röviddel ezután váratlanul elhunyt Horváth Tibor Antal nyerte el numizmatikai kutatások terén szerzett érdemeiért.

Éremcsereközvetítés. Az éremgyűjtés fejlesztése érdekében a legutóbbi beszámoló óta 6 éremcsereközvetítést tartottunk (1964. febr. 6., 1964. jún. 4., 1964. okt. 1., 1965. febr. 4., 1965. jún. 3., 1965. okt. 8.), melyekkel az éremcsereközvetítések száma 52-re emelkedett.

Összejövetelek. Szakosztályunk összejöveteleit minden hét csütörtöki napján tartja 5—8 óra között a szakosztályi helyiségben (Bp. VIII. Csepreghy u. 4. II. 15.). Összejöveteleinken készséggel állunk mindenkinek rendelkezésére, aki a numizmatika és éremgyűjtés terén felvilágosítást óhajt. A szakosztályi gyűjtemény és könyvtár ugyanezen időben áll az érdeklődők rendelkezésére.

Tagdíjfizetési felhívás. Az évi tagdíj 10.—Ft és az esedékes tagdíjakat kérjük a szakosztály javára az 51.010 számú csekkszámlán befizetni. Szakosztályi pénztáros Zák Ede, akinek címe: Bp. (Újpest) IV., Jókai u. 6., Telefon: 492—405. A szakosztály titkára: Huszár Lajos, (Bp. VIII. Múzeum krt. 14—16. Telefon 134—400). A szakosztályt érintő minden kérdésben készséggel áll az érdeklődők rendelkezésére.

RESUMÉ

Z. Kádár : Représentations d'animaux aux monnaies de Rome millénaires

Les représentations d'animaux qui figurent aux monnaies de Philippus Arabs (Philippe, surnommé l'Arabe) et de sa famille, à l'inscription SAECVLARES AVGG, frappées pour la commémoration du millénaire de la fondation de Rome, présentent de l'intérêt aussi bien à la zoologie historique qu'à l'histoire des religions. L'auteur essaie d'élargir le cercle de ses recherches antérieures surtout en deux points: il aspire à une détermination plus exacte zoologique des animaux et veut broser la toile de fond générale de cette collection unique.

Les animaux représentés aux pièces sont: le lion (*Leo leo* T. I. 1—2.), le loup avec les jumeaux T. I. figure 3.), *Alces Alces* (T. I. figures 4—6.), *Hippopotamus amphibius* (T. I. figures 7—9.), *Oryx leucoryx* (T. I. figure 11.), *Cervus elaphus* (T. I. figures 14. et 18.), *Dama dama* (T. I. figures 12, 13, 15, 16.), *Colus tataricus* (T. I. figure 17.), *Bubalis mauretanica* ou bien peut-être *Kobus maria*, *Addax nasomaculata* (T. I. figures 22, 24—25.), et *Capra ibex* (T. I. figure 21, 23.). On trouve aux pièces de Philippus Arabs et de son fils, à l'inscription AETERNITAS aussi l'éléphant d'Afrique (*Loxodonta africana*) (T. I. figure 10.). En voulant expliquer l'idée que les représentations expriment, l'auteur met en évidence que celles-ci devaient être conçues à la fois sous le signe du *triumphus* que sous celui de la *Pax Romana*. Et même l'idée ne doit être exclue qu'elles soient en rapport avec la conception de la nouvelle ère d'or qui devait venir avec le millénaire sous le signe du Sol-Imperator, avec l'idée de la réconciliation des animaux, laquelle fut exprimée dans la IVe églogue par Virgile à Rome, mais qui n'était point inconnue à l'Orient non plus.

J. Fitz : Une trouvaille de monnaies romaines à Tác.

Pendant les fouilles de la colonie romaine Gorsium, en 1963, dans les environs de la commune Tác, une petite trouvaille de médailles a été mise à jour. La trouvaille se composait de 10 pièces de denier et d'un antoninien, retrouvée au sol de l'entrée du bâtiment longeant la rue qui mène vers le centre de la colonie d'habitation. La maison vaste était bâtie à l'époque des Sévère et était ornée de fresques au caractère oriental. La maison devait être détruite, d'après les marques d'incendie trouvées aux murs et aux fragments de fresques, au milieu du IIIe siècle. La trouvaille de médailles nous fournit de nouveaux éléments de donnée à cette dévastation. La dernière des pièces de la trouvaille est un antoninien de Philippus iunior, frappé entre 244 et 246, la date de l'enfouissement de ces pièces doit donc être située à ces années ou aux années y succédant. Les attaques des Barbares sous le règne de Philippus, dont le danger ne cessait d'accroître, étaient dirigées contre la Dacie, la Moesia inferior et la Thrace, mais ces années n'étaient point écoulées sans de dures épreuves pour le Coude de Danube. Les monuments à inscription, l'autel de P. Alfius Avitus Numerius Maternus, proconsul, à Aquincum, les milliaires portant témoignage de la réparation des routes peuvent être délimités, dans l'espace, au tiers septentrional de la Pannonie inférieure, dans le temps, aux années de 245—246. Il semble être probable que simultanément aux attaques véhémentes des Carpes contre la Dacie, les Quades fussent marchés contre la Pannonie. L'attaque des Quades, cependant, ne devait être massive: l'inscription du proconsul fit mention de ce que l'armée locale était parvenue à venir à bout avec l'ennemi envahisseur. La trouvaille de Tác s'insère tout probablement dans cette succession d'événements.

K. B. Sey : La trouvaille de Pilisszántó

Le Cabinet de Médailles du Musée National Hongrois s'est vu enrichir de 98 pièces d'antoninien, venues des alentours de la commune de Pilisszántó. Ces pièces ont été trouvées en 1960, dans un champ près de la colline du Calvaire. Un collectionneur a présenté, plus tard, 17 pièces de la même monnaie, dont il a dit d'appartenir à la trouvaille. Comme l'époque de la frappe et l'état des médailles correspondaient à ceux des pièces antérieurement remises au Musée, ces 17 pièces ont été classées parmi les médailles de la trouvaille. — On a mis déjà auparavant au jour des monuments romains dans cette commune, notamment des milliaires, des frag-

ments de pierres tombales des Ier et IIe siècles, ces dernières ayant servi encore ultérieurement de côtés d'un sarcophage de l'époque tardive romaine, des restes de murs. Tout laisse à croire qu'il s'agit là d'une colonie d'habitation romaine. La route reliant Aquincum à Brigetio passa par la commune. — Les pièces de la trouvaille commencent, d'après la date de leur frappe avec les frappes de Julia Domna et se terminent avec les pièces de Trajane Decius, plus précisément avec la date de la première moitié de l'an 251. — Selon les informations des recherches effectuées, des nouvelles alarmantes avaient été enregistrées à cette époque dans la partie septentrionale de la Pannonie et qui avaient été attribuées à une attaque ennemie venant de l'extérieur. L'enfouissement des trouvailles de Bajót, de Brigetio et d'une autre de Pannonie, d'un site inconnu, terminant avec des pièces ultérieures (252), laissent aussi conclure sur cette hypothèse.

S. Soproni : Poids en plomb de l'époque romaine au Musée de Szekszárd.

Un ensemble de trouvailles est conservé depuis longtemps parmi les collections du Musée Balogh Ádám de Szekszárd, composé de six pièces de poids romains en plomb. L'ensemble a été trouvé par un fermier de Kölesd (Comitat de Tolna), le site exact de la trouvaille est inconnu. Chacun des poids est d'une forme ronde, circulaire régulière, d'un segment sphérique. La description des poids: 1. Poids 216 gr, aucune inscription ou aucun signe au poids. Correspond au Bes, dont le poids officiel est 218.3 gr. — 2. Poids 242 gr. ne portant aucun signe. Correspond à dodrans (245.59 gr.). — 3. Poids: 263 gr. Il porte à la face un signe X et — engravé, ce qui indique 10 onces. 10 onces sont égales à un dextans (272.88 gr.). Au verso, le poids porte une inscription cursive engravée, celle du nom Verus. — 4. Poids 275 gr. A la face, il porte un S cursif engravé et quatre hasta verticales, signe du dextans. Au verso, on trouve un X et une ligne engravés, au-dessous le scripulum (1.137 gr.). D'après le signe à la face, il y a une différence de l'ordre de deux scripula entre le poids réel et officiel, le signe gravé au revers est donc le résultat d'une correction. La différence entre le signe gravé au revers et le poids réel n'atteint pas 1 gramme. L'excédent du poids a été enlevé à coups de pince des bords. — 5. Poids 275 gr. c'est aussi un dextans. A la face, il porte un X effacé et une ligne horizontale, 10 onces, donc le signe du dextans. Au verso, il porte une inscription cursive gravée: le signe X et la ligne au milieu sont un peu plus effacés, cela signifie aussi 10 onces. La lecture à sens inverse, tout semblablement à un poids de Split, donne le mot VNČIAS. — 6. Poids 384, un signe au revers: une ligne verticale et deux lignes horizontales. La première est le signe de l'as (327.45 gr.), la seconde est pour le sextans (54.58 gr.). Les deux unités font ensemble 382,03 gr. — L'ensemble de la trouvaille peut être une partie d'une collection plus importante de poids. Les signes gravés aux poids indiquent en règle le poids réel de la pièce, les différences sont relativement faibles, se cantonnant entre 0.983 et 3.59 gr. Une différence notable ne s'observe que pour le poids n° 3. — Le nom trouvé au poids n° 3. devait être celui du propriétaire. Malheureusement, le nom ne donne pas assez d'informations qui permettraient d'obtenir plus amples renseignements sur l'époque dont les poids sont provenus et sur la personne du propriétaire.

Ch. Turnwald : Denare vom ältesten ungarischen Obolty (en allemand)

L. Huszár : Notes sur le problème des premières monnaies hongroises (en allemand)

I. Gedai : Sur la datation des pièces de monnaie bractéates de l'époque de la conquête arpadienne

La datation de nos bractéates de l'époque arpadienne, malgré les différences des types d'inscriptions, s'avère un problème ardu. Ces pièces ont été considérées par Jakab Rupp comme les frappes de Béla III, tandis que László Réthy a émis l'opinion selon laquelle elles datent de l'époque de Béla IV. Bálint Hóman fit des études poussées et multiples de ces problèmes. A son avis, les ensembles de trouvailles sont plus caractéristiques de l'époque du roi Béla III., comme ces pièces avaient été trouvées avec des pièces de deniers de Friesach, dont la date peut être située au tournant des XIIe—XIIIe siècles. Le système de sigles fait également penser à une époque antérieure au règne du roi Béla IV., celui était propre à l'époque qui précéda le règne du roi André II. L'exécution technique, qui fit appel au poinçonnage au lieu de la gravure, est l'une des caractéristiques d'une époque plus lointaine. Hóman considéra donc les monnaies bractéates hongroises comme venant de l'époque de Béla III. — Le raisonnement de Hóman est logique. Si, par contre, les données à notre disposition sont dépouillées minutieusement, l'origine des monnaies ne semble être point tranchée, la solution finale du problème demande encore de recherches ultérieures. Si toutes les trouvailles sont examinées qui renferment des bractéates et dont la datation relativement précise est connue, nous arrivons à la conclusion que ces trouvailles de monnaies ne nous portent pas à supposer que ces bractéates soient de l'époque du roi Béla III. Les pièces de bractéate ont été mises au jour avec des deniers de Friesach qui avaient été frappés, dans leur grande majorité, par l'archevêque de Salzbourg, Eberhard II. (1200—1246) et par le

prince de la Carinthie, Bernhard (1212—1256). Aucune trouvaille de bractéate n'est connue du XIIe siècle. — La référence faite sur le procédé technique ne décide pas de la question, non plus, car le changement dans le procédé — par lequel la gravure succéda au poinçonnage — survint précisément au début du XIIIe siècle — les bractéates ont été exécutés par tous les deux procédés. — Lorsque, parallèlement à ces arguments, les effigies des pièces sont aussi étudiées, l'opinion selon laquelle la date de la frappe doit être située au règne du roi Béla III, semble être encore plus contestable. La figure du roi assis sur son trône du bractéate CNH. n° 271 est étrangère, dans cette composition, à l'époque du roi Béla III. L'effigie du grand sceau du roi Béla III. ne ressemble en rien au bractéate, lequel est quasi identique au sceau du roi Béla IV. et au denier CNH. n° 237 attribuable, d'une manière incontestable au roi Béla IV. — L'effigie de la figure équestre avec faucon du bractéate CNH. n° 275 est aussi inconnue de la Hongrie du XIIe siècle. Elle était, par contre, fréquente dans le territoire de sa voisine, en Autriche; l'un des deniers du prince Léopold VI (1198—1230) porte l'effigie d'une figure équestre avec faucon. Cette effigie, cependant, n'aurait pu être prise comme modèle pour les pièces du roi Béla III, mort en 1196. L'effigie du bractéate mentionné est, par contre, identique à l'effigie du denier CNH. n° 257 du roi Béla IV.; la ressemblance semble être quasi une identité; nous croyons reconnaître l'ouvrage du même graveur dans les deux coins monétaires. La conception de vie liée à la chasse au faucon — dont l'analyse est due à Lajos Huszár — caractéristique de l'époque du roi Béla IV, nous fait penser au XIIIe siècle. — Par nos recherches, nous nous sommes proposé de mettre en évidence l'incertitude qui règne encore dans la datation de nos bractéates. Dans les recherches ultérieures, il semble que l'opinion doive être rejetée laquelle rattache les bractéates à la personne d'un seul roi; ceux-ci doivent être considérés comme étant les frappes de plusieurs souverains.

I. Gedai : La trouvaille de deniers de Friesach à Nagykáta

Une trouvaille de monnaies a été mise à jour à Nagykáta, comprenant 174 pièces, dont 1 hongroise, 169 de Friesach, 1 de Cologne, 2 anglaises et 1 romaine. La trouvaille date, d'après le témoignage des monnaies de l'archevêque Eberhard II de Salzbourg et du prince Bernhard de la Carinthie, de la première moitié du XIIIe siècle; le motif de l'enfouissement: l'invasion des Tartares. — La trouvaille renferme quelques variantes nouvelles — variantes de Luschin 6., 8., 17., et des variantes de l'inscription.

A. Pohl : Les pièces de monnaie de la reine Elisabeth au poinçon avec la lettre L

Après le décès subite du roi et empereur Albert, les Ordres Hongrois, convaincus de la futilité de l'orientation allemande, voulaient revenir aux relations avec la Pologne, du temps des Anjou, pour chercher appui contre le danger imminent du Croissant. Ils ont élu roi le jeune Vladislav. Elisabeth, reine douairière, fille du roi et empereur Sigismond, se retira en Hongrie occidentale et voulut assurer le trône au fils posthume d'Albert, à Ladislav V., avec l'appui des Allemands et des Tchèques. Là, elle maintint, jusqu'à sa mort survenue en 1442, son règne assez limité, pour ainsi dire sans ressources, avec une ténacité admirable, pour obtenir finalement ses buts, la reconnaissance des prétentions légitimes de son fils. — La frappe de monnaies d'Elisabeth entre 1440 et 1442 peut être étudiée grâce à deux trouvailles importantes. Ce sont les trouvailles de Szerencs (Tableau I. A.) et de Čataj (Tableau I. B.), dont les dates de l'enfouissement peuvent être situées au début des années de 1441, respectivement de 1442. Les monnaies étaient enfouies dans un intervalle d'un an, elles traduisent donc le changement qui était survenu, pendant ce temps, dans la circulation monétaire de la Hongrie septentrionale. Ces trouvailles permettent de constater que la reine Elisabeth fit frapper le denier, auparavant au nom d'Albert («Csopce» C 135B) dans la seconde moitié de 1440 au nom de Ladislav V (C 201A) (Voir: Tabl. II.), mais avec une plus faible teneur en argent, la frappe ne contenait que 4½ loths, au lieu de l'ancien 7 loths. Au cours de l'année de 1441, un nouveau avilissement de la monnaie a eu lieu, les deniers C 201 frappés en 1441 — comme il apparaît du décret donné en appendice A) — n'étaient frappés que de l'argent de 2 loths. — Pour marquer la différence entre la monnaie plus précieuse et plus vile, un système de nouvelles lettres a été introduit. Tandis que les premiers deniers au nom de Ladislav, frappés en 1440, portèrent dans le poinçon la lettre initiale de l'Atelier de Monnaie et du nom du comte de la Chambre de la Monnaie suivant le régime usuel en Hongrie (voir: note 8.), les nouveaux deniers de Ladislav, mis en circulation en 1441, indiquèrent, suivant le régime franc, les lettres initiales du roi et de l'Atelier de Monnaie. Parmi les pièces de la trouvaille de Čataj, 81.5 pour cent porte la lettre L, lettre initiale du nom du roi, comme il est prouvé par un parallèle de l'époque du roi Louis II et par la détermination de la lettre de Pozsony. L'origine de Pozsony des lettres L—P est prouvée par la littérature géographique ancienne (Notes 12, 13, 14.). — La reine Elisabeth se vit acculée à l'inflation par l'avilissement de la monnaie par sa situation désespérante économique. Réduite à un territoire relativement petit,

sans ressources importantes, elle était obligée de tenir en pied de guerre une armée. Son capitaine de la Haute Hongrie, Giskra, lui soustrayait les revenus de cette région et ses parents autrichiens, les Habsbourg, exploitaient sa situation de gêne. Les comtes caméraux, craignant l'indignation publique, ne voulaient pas munir les monnaies d'Elisabeth, en constante dépréciation, par l'initiale de leur nom, conséquemment, les pièces étaient frappées selon le régime franc (note 11.) avec la lettre initiale du nom du roi, L, ou bien emploi était fait des lettres des Ateliers de Monnaie. Ainsi, les pièces au sigle L, marquées selon le régime franc, de l'époque de la reine Elisabeth et du roi Louis II. nous rappellent le souvenir de deux inflations au moyen âge de la Hongrie, déterminées par l'avilissement de la monnaie; ces pièces portent un groupe spécial de sigles des monnaies hongroises du moyen âge.

L. Huszár : Comtes caméraux au moyen âge. Supplément I.

Complètement du travail de synthèse publié au Num. Közl. I, IV—IV. (1955—1956), des données des recherches ultérieures. Les données d'archives ont été recueillies dans la plupart par les recherches de Tibor Antal Horváth, décédé entretemps. Référence est faite aux personnes qui ont publié encore des données y relatives et toutes les données ont été complétées encore de celles, dépouillées de la littérature spéciale et qui n'étaient pas encore publiées ou bien qui permettent de procéder à des rectifications des communications antérieures.

M. Kupa : Dessinateurs-projeteurs de billets de banque hongrois et autrichiens (1816—1918)

Depuis la fondation de l'Oesterreichische National Zettel-Bank jusqu'à la liquidation de la Banque Autrichienne-Hongroise, donc pendant les 102 ans qui sont écoulés, le nombre des projets de billets de banque se chiffrait à 60. Cette grande quantité de projets a été réalisée, à l'exception de trois, par des artistes autrichiens et à l'exception de deux, l'exécution a été confiée à des graveurs autrichiens. Parmi les exceptions figurent les Hongrois László Hegedüs et Elek Falus et le Tchèque Josef Führich, artistes, et parmi les graveurs, relevons le nom de deux Allemands, X. Steifensand et Adrian Schleich. Le premier parmi les artistes des projets, était Johann Danzinger, qui a dessiné les projets des billets de banque datés de 1825, 1833 et 1834. Les billets datés de 1841 ont été réalisés d'après les dessins de Peter Fendi. Peter Johann Nepomuk Geiger fit une succession de dessins de divers billets de banques, entre autres ceux des billets de 1847, du juillet 1848, du 1854, du 1 janvier de 1858, d'une valeur de 1 gulden et les billets de 100 guldens de 1859 et 1863. Les billets datés mai 1848 ont été réalisés d'après les dessins de N. Auer. Les projets des billets de 10 guldens, janvier 1858, et mars 1858 ont été conçus par Carl Joseph Geiger. Le billet de 10 guldens de 1863 était l'oeuvre de l'artiste tchèque Josef Führich. Les billets de 10 et 100 florins de 1880 étaient dessinés par Josef Storck et Ferdinand Laufberger, le billet de 1000 florins était le fruit du travail commun d'August Eisenmenger et de Josef Storck. Les billets de 50 couronnes des années de 1900 et 1902 ont été réalisés entièrement, les billets de 1000 couronnes de 1902 et les billets de 10 000 couronnes de 1918, de même que celui de 2 couronnes de 1917 en partie d'après les dessins de Rudolf Rössler, dans la réalisation du premier, il était secondé par R. Leffler, dans le second, son collaborateur était le docteur Rudolf Junk. Le billet de 100 couronnes de 1902 a été dessiné par le Hongrois László Hegedüs. L'artiste des projets de billets des années de 1904, 1907, 1912, du mois de janvier 1914 et de 1915 était Josef Pfeiffer, de ceux de 1913 et du mois d'août de 1915 en partie seulement, des deux derniers étaient des projets réalisés en commun avec Ferdinand Schirnböck, respectivement avec Rudolf Rössler. Le billet de 100 couronnes de 1914 a été dessiné par Koloman Mojer. Le billet de 1913, qui connut deux émissions successives, avait été projeté, dessiné et gravé par Ferdinand Schirnböck, les têtes des figures étaient, toutefois, de Josef Pfeiffer. Le billet de 1 couronne est l'oeuvre d'Alois Hans Schramm et de Rudolf Rössler. Finalement, le billet de 200 couronnes, en date du 3 novembre 1918 a été dessiné par le Hongrois Elek Falus. Parmi les graveurs, outre les Allemands déjà mentionnés, les noms de Frant Stöber, Johann Passini, Thomas Benedetti, N. Pföhl, Josef Wiedermann, Josef Axmann, Carl Radniczky, M. Friedt, Leopold Bayer, Leopold Schmidt, Johann Sonnenleiter, et de Ferdinand Schirnböck, qui dominait par les travaux de deux décades, ont pu être retenu pour conserver à la postérité.

Gy. Soós : Les médailles de Kiss Kovács Gyula

Dans le développement des beaux-arts hongrois, Kiss Kovács Gyula parvint ces années parmi les sculpteurs et médailistes les plus remarquables et les plus occupés parmi les artistes de la jeune génération. Nombreuses sont les décorations monumentales de bâtiments et des statues érigées en place publique qui ont été réalisées dans son atelier. Mais, outre ces travaux épuisants physiquement et spirituellement, il fit plusieurs portraits pleins d'expression et deux cent médailles environ, avec un soin très approfondi. Ces dernières étaient pour lui une sorte de repos dont il sut prendre du plaisir, et permirent à ses forces de création artistique un champ d'occupation plus libre. — Kiss Kovács Gyula est un artiste prêt à être plongé dans des

méditations, mais qui est doué d'un esprit scrupuleux l'avenir; chacun de ses travaux ne l'intéresse guère que jusqu'au moment de l'exécution finale, après, et même, parfois pendant la réalisation de la pièce, il est déjà absorbé des problèmes de nouveaux travaux qu'il s'assigne. — Ses premières médailles, réalisées au début des années de 1950, dans le Studio Honvéd, ont un peu le goût du devoir, qui dénotent le thème. Le but à réaliser était la commémoration et l'expression idéologique de l'importance actuelle des chefs de guerre et politiciens illustres hongrois. De ces médailles, 10 à 15 pièces ont été mises, comme collections, dans des vitrines et exposées dans différents clubs militaires et de maisons de culture. — Les médailles réalisées dans ces dernières années, révèlent une plus grande plasticité, une plénitude des formes, l'aspiration de l'artiste à la réalisation d'une forme plus pure. Les jeux formels ont pris le dessus dans ses oeuvres. Il s'efforce de créer un équilibre de composition dans l'espace. Ses médailles manquent, dans la plupart, de l'inscription. La signature et le millésime remplissent aussi un rôle décoratif, c'est grâce à ceux-ci qu'il met en évidence le plan horizontal ou bien, en grènetis, il les utilise pour décorer le champ. Ses médailles sont, en règle, dépourvues de cordon, ou bien celui-ci ne fait qu'un bombement à peine sensible, les figures de ses récentes médailles sont composées dans un plan presque plat. A l'exception de quelques commandes, ses oeuvres n'étaient pas gravées, mais coulées bronze. Il préfère la surface un peu rugueuse et mate due à la coulée que la forme solide à l'éclat de frappe. — Ces essais de la petite plastique sont encore sujets de grandes controverses en Hongrie. Il est, cependant, incontestable qu'il sont utiles, car l'art ne doit jamais s'enliser dans les formes d'expression conventionnelles dépourvues de leur contenu. Il faut créer, pour l'homme moderne, les créations plastiques à l'expression plus abstraite, mais de forme poétique, comprenant les exigences plus développées esthétiquement.

M. Kőhegyi : Données pour compléter la publication sur la trouvaille de deniers de l'époque impériale précoce de Szombathely

Pour compléter les données de la trouvaille de deniers romains mise au jour au début du mois d'août de 1959 dans les alentours de Szombathely, publiée dans la Folia Arch. XII. (1960) l'auteur publie les 28 pièces de denier romain appartenant à la même trouvaille, recueillis plustard.

G. Szepessy : Trouvailles isolées de monnaies romaines de l'arrondissement de Dorog

L'auteur publie les données composées dans un tableau de la matière mise au jour dans le territoire de l'arrondissement, connue par lui, suivant les empereurs et les sites des trouvailles.

G. Szepessy : Un atelier de monnaie au XIIe siècle à Esztergom

L'auteur publie une trouvaille de monnaies mise au jour en 1864 d'après les données d'une note ancienne trouvée au Musée de Bálint Balassi d'Esztergom. Le site de la trouvaille se trouvait dans les vignes aux environs des ruines de Szentkirály. Le nombre des pièces trouvées était 34; toutefois, la trouvaille elle-même ne put être retrouvée dans la collection du Musée. Selon la détermination de l'auteur, les pièces étaient les bractéates du comte Conrad von Wittelsbach, frappés à Mainz vers la fin du XIIe siècle (entre 1162 et 1200). La présence de ces pièces à Esztergom peut être expliquée soit par la navigation assez intense sur le Danube, soit par la croisade de Frédéric I., ce qui semble être d'autant plus probable que l'empereur séjourna en 1189 en Esztergom.

L. Huszár : Trouvaille de monnaie de 1654

L'auteur rend compte d'une aquarelle peinte sur parchemin, datée de 1654, laquelle représente un récipient en métal et 9 pièces d'or. Selon l'inscription de l'aquarelle, le récipient et les pièces ont été découverts le 1 septembre de la même année. Les pièces étaient des ducats hongrois et italiens, enfouis tout probablement vers la fin du XVe siècle. Malheureusement, l'aquarelle ne fit aucune référence au site de la trouvaille, si ce n'était pas le nom d'un certain Hanns Petsser mentionné dans l'inscription, mais aucune information n'a été recueillie sur la personne de cet individu.

B. Ambrus : Monnaie fictive mise en circulation dans une abbaye

L'auteur s'est proposé de jeter de la lumière sur l'histoire des papiers-monnaies (bons de monnaie) de circonstance émis en Hongrie, dont l'étude est, même à présent peu cultivée, en se penchant sur le problème des bons de monnaie émis par l'abbaye de Pannonhalma avec une destination toute particulière. Les bons de monnaies émis en coupures de 5, 10, 20, 50, 100 et 1000 pengoes étaient utilisés entre les organes économiques annexes au nombre de 42 de l'Ordre, dispersés à une distance considérable les uns des autres soumis à une direction centrale, pour la liquidation prompte en échange internes (recette, dépense, mise en décompte, bonification et gestion financière y inhérente). L'auteur analyse les circonstances de l'émission de ces bons. Il publie le décret sur l'émission retrouvé aux archives de l'abbaye, de même que le statut sur la circulation et sur la modalité des règlements de comptes. Il est à souligner parmi les particula-

rités de ces bons qu'ils étaient en circulation indépendamment des organes officiels des finances publiques, sans banque, ne servant qu'à effectuer les opérations de crédit internes, et leur circulation était limitée territorialement.

E. Csatkai : Au sujet des médailles de couronnement

L'auteur publie des archives municipaux de Sopron le rapport des délégués de Sopron envoyés à la Diète de 1741, à Pozsony, au sujet des médailles d'or et d'argent émises à l'occasion du couronnement. Bien que le Conseil Municipal eût décidé d'acheter les médailles, la commande restait en souffrance en raison de différents événements survenus entretemps, car aucune mention n'en peut être retrouvée dans les livres de comptes. L'auteur publie, sous ce rapport, des données sur les médailles de couronnement acquises par la municipalité de Sopron à l'occasion de couronnements antérieurs.

Gy. Rózsa : Portrait de Szathmári Pap Mihály

L'auteur publie le portrait de Szathmári Pap Mihály, collectionneur hongrois éminent et spécialiste renommé de numismatique, professeur de théologie au Collège calviniste de Kolozsvár (Cluj) de la seconde moitié du XVIIIe siècle. Le tableau en huile du peintre Franz Anton Bergmann, qui travailla dans les dernières dizaines d'années du XVIIIe siècle en Transylvanie représente le professeur dans son cabinet de travail. Le tableau mérite notre attention non seulement comme une représentation authentique de l'illustre savant, mais aussi en raison du fait qu'il donne des informations sur les fournitures d'un cabinet de médailles de la fin du XVIIIe siècle.

K. Pereházy : Médaille commémorative de l'ancien parlement centenaire

L'auteur publie les 5 variantes réalisées des médailles commémoratives à l'occasion de l'ouverture de l'ancien Parlement hongrois le 10 décembre 1865. Les médailles représentent l'édifice du Parlement, mais la représentation de l'édifice n'est pas fidèle, à l'exception de l'une des médailles. Dans ces recherches, l'auteur a considéré la gravure sur bois authentique, publiée en 1865 dans le Vasárnapi Ujság, dont la représentation est le plus rapproché par l'image gravée sur la médaille n° 2. L'auteur émet l'opinion que, considérant les différences relevées dans les représentations des médailles, elles n'ont pas été réalisées par le même artiste.

L. Huszár : Leszih Andor (Nécrologue)

F. Csillag : Schulek Alfréd (Nécrologue)

L. Bendejfy : Horváth Tibor Antal (Nécrologue)

Trouvailles de monnaies

Littérature

Compte rendu de l'activité de la Section Numismatique de la Société Hongroise d'Archéologie, d'histoire de Beaux-Arts et de Numismatique

Résumés

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója

A kézirat nyomdába érkezett: 1965. X. 4. – Példányszám: 750 – Terjedelem: 14,5 (A5) ív – 8 old. melléklet

Műszaki szerkesztő: Dálóki János

66.61416 Akadémiai Nyomda, Budapest – Felelős vezető: Bernát György

1

2

3

4

5

6

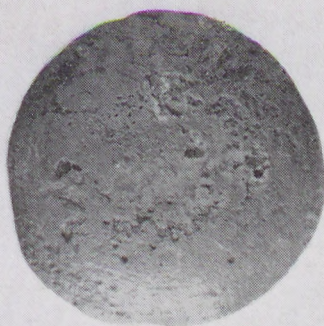

7

1

2

3

4

5

6

1

2

3

4

6

8

5

7

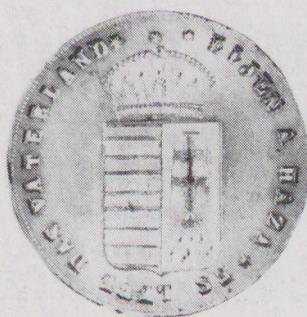

9

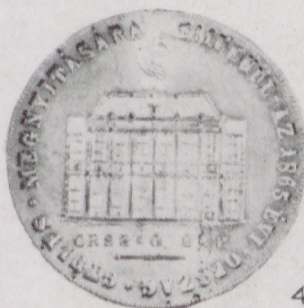
2.

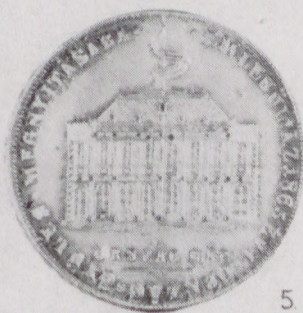
1.

3.

4.

5.

TAGTÁRSAINK FIGYELMÉBE!

A szakosztálytól megrendelhetők a még kapható következő régebbi kiadványok:

Dessewffy Miklós: barbár pénzei című mű I., II. és IV. füzet (a III. füzet táblái hiányosan), ára tagoknak 20,— Ft, nem tagoknak 40,— Ft.

Numizmatikai Közöny régi évfolyamai közül a XXXIV.—XXXV., XLII., I.—LI., LII—LIII., LIV—LV., LVI—LVII., LVIII—LIX., LX—LXI. és LXII—LXIII. évfolyamok, ára füzetenként 10,— Ft, nem tagok ezen árak kétszeresét fizetik.

Az Érem időszaki kiadványunk még kapható következő számai: XI. (1. sz.), XII. (2—4. sz.), XIII. (5—7. sz.), XIV. (8—10. sz.), XV. (11—13. sz.), XVI. (14—15. sz.), XVII. (16—18. sz. kifogyott), XVIII. (19—22. sz.), XIX. (23—26. sz. kifogyott), XX. (27—30. sz.), XXI. (31—34. sz.), füzetenként 4,— Ft. áron.

Huszar L.: Attila dans la Numismatique. Moneta prisca sorozat 1. füzet, francia nyelven (1947.), 6 képes táblával. Ára tagok részére 5,— Ft, nem tagok részére 10,— Ft.

Ambrus Béla: Magyarország papírpénzei c. füzet (1949). A Magyarországon forgott állami papírpénzkibocsátások összeállítása. Ára 5,— Ft.

Unger Emil: Magyar Éremhatározó. Középkor (1000—1526) I—II. füzet, Újkor (1526—1958) I—IV. füzet, Erdély (1540—1780) I—II. füzet és Vegyes füzet, füzetenként 10,— Ft áron.

Kupa Mihály és Ambrus Béla: Magyarország papírpénzei. I. A volt Osztrák—Magyar Monarchia papírpénzei 1703—1918 és II. A Kossuth korszak és a független Magyarország papírpénzei. Ára füzetenként 10,— Ft.

Éremcsereközvetítések katalógusai: Az eddigi LXIII. közvetítés katalógusaiból még kapható füzetek, ára füzetenként 2,— Ft.

Az Éremtani Szakosztály tagjai közül a cserekapcsolatok elősegítése érdekében jelentkezett tagok névsora. Ára 4,— Ft.

A fenti árakhoz posta küldés esetén még portóköltség járul. A megrendeléseket kérjük a Szakosztály címére küldeni és a vonatkozó pénzküldeményeket az 51.010 — VIII. sz. csekkszámára befizetni.

